

Faaineineraa Tāmau i Tomoahine, i te Fenua Āihere, i Tautira
mai te 06 e tae atu i te 11 no Māti 2006

TE ETĀRĒTIA POROTETANI MĀOHĪ

Te mau òrometua o te Tuhaa Hoé e to rātou mau hoa

FAAINEINERAA TĀMAU I TE MAU UTUAFARE ÒROMETUA O TE
TUHAA HOĒ

Te tumu parau :

Te titauraa a te ioa
ETĀRĒTIA POROTETANI MĀŌHI

Te taime :

Mai te 06 e tae atu i te 11 no Māti 2006-04-06

Te vāhi :

I Atomoahine-Urueva i te fenua āihere, i Tautira

ÉGLISE PROTESTANTE MAOHI
BIBLIOTHÈQUE DE L'ÉCOLE
PASTORALE D'HERMON
B.P. 667 Papeete - 98713 - Tél. 50.25.30

Te āpaparaa o te mau parau

Te tapura taata

Te tarena o te rururaa

Te mau tumu parau

Te Etārētia

- Te parau ômuaraa e te faanahoraa o te haapiiraa
- Te mau pahonoraa e te mau tauāparaauraa
- Te haapiiraa i faaineinehia e te mau rautī

Te Porotetani

- Te parau ômuaraa e te faanahoraa o te haapiiraa
- Te mau pahonoraa e te mau tauāparaauraa
- Te haapiiraa i faaineinehia e te mau rautī

Te Māōhi

- Te parau ômuaraa e te faanahoraa o te haapiiraa
- Te mau pahonoraa e te mau tauāparaauraa
- Te haapiiraa i faaineinehia e te mau rautī

Te mau parau a te mau utuafare òrometua o te Tuhaa 1 e te mau manaò faaravaì

- Teiva mā e Iotua mā
- Iteraera mā e Terahimonoarii mā
- Tahiarī mā e Taahitua mā
- Tehau mā e Rahiti mā
- Taaroarii mā e Temeehu mā

TAPURA TAATA

Te mau utuafare òrometua :

Pirae : Teiva mā

Arue : Taaroarii mā

Mahina : Iteraèra mā

Papenoo-Huaau : Tahiarī mā

Tiarei-Mahaèna : Tehau mā

Hitiaa : Rahiti mā

Faaone-Taravao : Taahitua mā

Afaahiti : Terahimonoarii mā

Pueu : Temeèhu mā

Tautira : Iotua mā

Te mau rautī haapiiraa :

Etārétia : Iotua a Mahaa e Celine a Tarihaa/Natupuāi v.

Porotetani : Taarii a Maraea, Taoāhere a Hoiòre e Tihiri a Lucas

Māòhi : Tehaapapa a Teururai, Teihotua a Pohue, Emma a Fuaa-Tufariua

Te fatu o te fenua i farī i te rururaa e tei rautī i te pae o te nohoraa : te ôpu fetii Matehau

Nā pāroita i rautī i te pae o te māa : Hitiaa e Faaone

Faaineineraa Tamau i te Tuhaa 1

Taiò mahana : mai te 06 e tae atu i te 11 no Mati 2006

Te feiā i âmui : Te mau òrometua o te Tuhaa 1 e to rātou mau hoa

Te vāhi : i Tomoahine e Uruaeva i te Fenua Àihere i Tautira

Te taeraa i Tomoahine

Te faaheiraa a te pāroita e te ôire o Tautira

Te fāriiraa a te tuhaa

Te fāriiraa a te pāroita e te ôire o Tautira

Te pupu i rautī i te haapiiraa

**Te mau tià o te ôpu fetii Matehau i rautī
I te pae o te nohooa i Tomoahine e Uruveva**

**Te mau tià o Hitiàà i rautī i te pae o te māa
Mai te monire e tae atu i te mahana toru**

**Te mau tià o Faaone i rautī i te pae o te māa
Mai te mahana maha e tae atu i te mahana māa**

Te tahi huru tāviniraa a te òrometua

Te tahi vāhi au maitāi no te feruriraa pupu

Etārētia Porotetani Māōhi
TFT 03/03/06

Rururaa no te Faaineineraa Tāmau i te mau Òrometua e to rātou mau Hoa o te Tuhaa 1
I te Fenua Āihere mai te 06 e tae atu i te 11 no Māti 2006

Te Òrometua i mua i te lōa o te Etārētia Porotetani Māōhi

Tumu parau

Te Òrometua i mua i te lōa o te Etārētia Porotetani Māōhi

	Monire 06	Mahana piti 07	Mahana toru 08	Mahana maha 09	Mahana pae 10	Mahana māa 11
Rautī o te mahana		Teiva	Taaroarii	Terahimonoarii v	Tahiarii	Rahiti mā e Tehau mā
06.00-06.30	Pureraa →	Iotua mā e Teiva mā	Temeehu mā e Taaroarii mā	Terahimonoarii mā e Iteraera mā	Taahitua mā e Tahiarii mā	Rahiti mā e Tehau mā
06.30-07.30 Taoferaa faanahohia e te pāroita Hītiaa			Faacearaa e Taoferaa faanahohia e te pāroita Faaone			
08.00-10.00	Āmui i te hora 10 i te ūahu no Tautira Tere i te Fenua Āihere	Te faufaa o te iōa rautīhia e Teihotua Te titauraa a te iōa i te òrometua rautīhia e Tehaapapa Te haamataraa o te Etārētia rautīhia e Natupuāi v	Te Etārētia i te tau o te Lms/ Smep	Te Etārētia i te tau o te E.E.P.F. /E.P.M.	Te mau òrometua o te Tuhaa 1 i mua i te parau o te E.P.M.	Ua tae mai te faaararaa no te faaruēraa te òrometua Moreau i te pō mahana pae. Ua hoi te peretiteni, te pāpai parau, te òrometua Teiva no te faanaho i te pureraa fetii Tāmāraa i te fenua e Hiōraa āmui
10.00-10.30: Faacearaa e Taoferaa faanahohia e te pāroita Hītiaa			Faacearaa e Taoferaa faanahohia e te pāroita Faaone			
10.30-12.30	Fāriiraa a te utuafare Matehau e te auvaha pāroita no Tautira	Te haamataraa o te Māōhi rautīhia e Teihotua	Te Porotetani i te tau o te Lms/ Smep	Te tau faaāpīraa i te E.P.M.	Te Tuhaa 1 o te E.P.M.	Pure ōpaniraa fāriiraa i te mau poroi a to Hītiaa, to Faaone e to te utuafare Matehau
12.30-14.00: Tāmāraa haapaōhia e te pāroita Hītiaa			Tāmāraa haapaōhia e te pāroita Faaone			
14.30-16.30	Faanaho i te oraraa 17.00 Farereiraa tōmite	Te haamataraa o te Porotetani rautīhia e Taarii	Te Māōhi i te tau o te Lms/ Smep	Te E.P.M. e ta na mau faaiteraa/ārora i te parau o te Māōhi	Faacearaa-Hopuraa miti	Ia maitai te hoiraa
18.00-19.00 pureraa e tāmāa	7.30 Pure Iritiraa 7.55 Vauvau te faanahoraa	Farereiraa tōmite	Farereiraa tōmite	Farereiraa tōmite	Hiōraa āmui Tōmite e Tuhaa 1	

Ei ômuaraa

I te matahiti 2004, ua rave te Apooraa rahi âmui a te Etârêtia i te faaotiraa e tau i te idà o te Etârêtia - *Etârêtia Porotetani Māōhi*. Aita o ia i mālti i teie idà no te hinaaro noa e faaâpī, no te mea rā te hinaaro ra o ia e, ia haapāpūhia to na hiroà Porotetani e to na hiroà Māōhi. E piti teie nā taō e haamanaō mai nei e, no roto mai tātou i te tahi tiaturiraa paēpaēhia e te vārua o te Reforomātio tei onono tāmāu ia parahi fatata noa tātou i te Parau a te Atua e tei haamanaō atoā mai e, ua tae mai teie Parau i roto i te àau o te nūnaa o teie fenua tei fārii ia faaâpīhia o ia e te reira Parau.

No teie faaineineraa tāmāu o te mau òrometua, ua faaoti te âpooraa faatere e rave i te reira idà âpī ei tumu parau haapiiraa. Ei rāvēà hoī no te haapāpū faahou i mua i te mau òrometua te tahi mau tītauraa ta teie idà e tītau nei i teie mahana.

Eita e òre e i roto i te mau tāuàparauraa e faarohia nei, ua pāpū i te mau òrometua, te mau tiàtono, te feiā e òhipa nei i roto i te Etârêtia e te taata pāroita e tei roto rātou rātou i te tahi Etârêtia Porotetani. No te tahi pae, ua riro ia te reira ei tedtedraa e aore ia ei tāpaō tei haapāpū mai i te huru o teie Etârêtia e te huru atoā o te tiaturiraa o te mau taata i roto i taua Etârêtia ra.

Ia faahohonu-anaē-hia rā te âparauraa, te ìte nei tātou e, e mea iti roa te « *huru porotetaniraa* » e mauhia ra e aore ia i māramamahia. Ua moē-atoā-hia no hea mai teie idà e e aha te mau faufaa ta na e mau ra ei tautururaa i ta tātou orāraa i to tātou faaroo e i ta tātou faaiteraa i te hinaaro o te Atua i teie mahana. Tano atu te tahi parau i te nā ôraa e, « *i te fānauraa mai te porotetani i morohi atoā ai te vārua o te Reforomātio* ». Ua moēhia e, no te Reforomātio i porotetani ai. E ère rā no te porotetani i Reforomātio ai.

Te auraa, te hinaaroraa e haapāpū faahou i te hīroà porotetani, te tītau māi ra ia ia tātou ia tomo faahou i foto i te vārua o te Reforomātio. E teie te tahi mau parau tumu tei riro ei niu e ei papa no te faaiteraa porotetani.

. I te Atua anaē te hanahana. Aita e mana ē atu maoti te Atua.

. Nā te faaroo (*i te Metia tei haere mai e faaitē ia tātou te Metua*) e faaitē ia tātou i mua i te Atua.

No reira, eita e tiā i te taata ia tapihoo i te Atua i to na ora nā roto i ta na haa. No to na rā tiāturi i te òhipa i ravehia e to na Fatu, i riro ai ta na òhipa ei ârueraa na na i te Atua.

. Te parau anaē a te Atua (*i faaitēhia i roto i te Pipīria*) e faaitē mai ia tātou i to na hinaaro.

. I mua i ta na Parau, aita roa te hoē i hau atu i te tahi. Mai te òrometua aita ia o ia i hau i te mero Etârêtia. Nā roto i te papetitoraa ua riro pātoā anaē ia ei tāvini no te Atua i roto i teie nei ao i pihā iho i ta na Tamaiti.

I mua i teie mau fāiraa faaroo a te mau àito o te Reforomātio, ua hinaarohia ia feruri âmui te mau òrometua i niā i te mea ta rātou e ora ra i roto i ta rātou mau pāroita. Nā reira hoī i niā i ta rātou hiðraa i te Etârêtia e i ta na faaiteraa i to na faaroo i teie mahana i roto i to tātou orāraa vaamateinaa.

Ua faaitē mai teie mau feruriraa e, aita e hīroà porotetani mai te peu, e moēhia ia tātou te vārua o te Reforomātio. Te auraa, ia riro ia te vārua o te Reforomātio, tei faaâpī i te Etârêtia mā te faahoī tāmāu ia na i mua i te tītauraa a te Atua ei vārua tei aratai atoā ia tātou te mau òrometua i teie mahana.

Taarīi MARAEA òrometua.

TE PARAU O TE
ETĀRĒTIA

Te Titauraa a teie Ioà « Ètārētia Porotetani Māōhi » i te Òrometua i teie Mahana
rautīhia e Natupuāi v

Ômuaraa

E tumu parau teie e aratai ia tātou i teie matahiti e hope noa atu nā tuhaa e 8 o te E.P.M. Ua ite atoà te tōmite i te faufaa no te âmuiraa te mau hoa o te mau òrometua i roto i teie faaineineraa tāmau. E tau roa tei orahia mai tātou i roto i te iōa i matarohia, te E.E.P.F. I teie farereiraa, te tumu parau i tapeāhia e te pupu Ètārētia, e parau rahi e te àano. E tāmata tātou e ìmi i te tumu o teie taò Ètārētia. Ua ravehia te tahi mau manaò ei faīraa faaroo. Te tahi manaò i tapeāhia, te riroraa te Ètārētia ei vāhi....." te manaò tumu, e aha ta tātou manaò tumu i tapeà no teie taò. Te piti, no te aha i Ètārētia ai. Te toru o te manaò, e aha te titauraa, to tātou hinaaro i teie Ètārētia.

Te tereraa, e haapupuhia e 4 pupu, e 5 taata i te pupu tatai tahi. E 30 mn no te feruri i nā uiraa e piti (8.20-9.00)

- i) Eaha te Ètārētia
- ii) No te aha te Ètārētia

Te mau pupu :

- Pupu 1 : Tahiarai, Teiva, Rahiti, Temeehu, lotua
- Pupu 2 : Iteraera v, Taaroa v, Tehau v, Taahitua v, Terahimonoarii v
- Pupu 3 : Iteraera, Taaroa, Tehau, Taahitua, Terahimonoarii
- Pupu 4 : Tahiarai v, Teiva v, Rahiti v, Temeehu v, lotua v

Te mau pāhonoraa a te mau pupu
E aha te Ètārētia

Pupu 1

Te âmuitahiraa o te tahi pupu taata tei faī i to rātou tiātuiraa i niā i te taò iōa (letu Metia) e tei farai atoà e amo i te òhipa.

Te tau hou te mau mitionare, te vai ra te faaroo/tiātuiraa, te vai ra te âmuitahiraa o te tahi pupu taata faaroo tei tiāturi i te Atua (Tupuna).

Pupu 2

E taata/amuiraa tata tei papa to na tiātuiraa i niā ia letu Metia, te parau o tei pohe e tei tiā faahou, tiāuhia terā taata ia haere faaite, poro na te mau vāhi atoà e te fenua ia rahi atu ā.

Pupu 3

te auraa o te taò Hereni: *ek*: rapae, *kaleō*: parauhia, piihia. Mataio 17/18: "Petero òe, i niā i teie nei papa haamau ai au... »). Mataio 28/20: "tonoraa", te tapaò: papetitoraa; Ioane 17: "e ère òutou no teie ao, ua haapaòhia ra òutou no teie nei ao"

Pupu 4

E âmuitahiraa no te feiā faaroo; taata tei faai o letu Metia to na Fatu: pupu taata tei faatumu ta na aratairaa i niā te parau a te Atua.

Te uiraa a te pupu: na hea ta te Māōhi parauraa i te Ètārētia.

Te tauà-parau-raa i nià i te mau pāhonoraa a te mau pupu

Natupuai u: no terā uiraa, te vai ra anei te tahi taò Māōhi no terā parau Etārētia, tei ia tātou te pāhonoraa.

Tahiarii: te hiò ra tātou i terā parau i teie tau; aita anei e parauraa ta tātou i terā huru pupu taata.

Teihotua: i roto i te oraraa faaroo o te tupuna, te vai ra ihoā te tatararaa. I roto i te faanahoraa, aita terā parau Etārētia. Ia pariparihia te parau o te fenua e te arioi, te vai ra te parau no te fare e haapiihia ai te àiraa upu, i vai na hoê fare haapiiraa i Mahina i mua. E tano e hamani i te tahi manaò i nià i terā parau. I mua ra te vai ra te parau o te fare, e mai reira e hamani atu ai te tahi parau e tano i terā mau manaò.

Tahiarii u: ia hiòhia terā manaò no te âmuitahiraa, aita anei e t_àtiraa i te parau no te ati.

Teihotua: te ati, e âmuiraa no te mau taata e fanauhia e te tahi ôpu. Te vai ra te ati Maono. E tano anei e faaau i te parau o te Etārētia, tei haamauhia i nià i te parau o te faaroo/tiàturiraa. Te ati, ua haamauhia i nià i te parau o te fanau.

Taoàhere: e tano e tapeà terā manaò o te pupu, te haereraa i rapae.

Tahiarii: ia ani e haere i rapae, mai te peu tei rapae è na, e aha atu â i rapae.

Taahitua: i rapae i te aha. Ua tapirihia terā irava, e ère òutou no teie ao, tei roto ra òutou i te ao. O te fatu iho o te parau terā e tītau ra. Na na i haamata i te faahiti i te parau o te Etārētia. E hoì ihoā ia na no te ìmi i te auraa. E haere mai i rapae i te tahi òhipa ta te fatu e tītau ra ia na, noa atu tei roto ê na i te tahi faanahoraa.

Tahiarii: te vai ra terā manaò e faataaê i roto i terā huru tatararaa.

Taahitua: na te piti o te pāhonoraa i tataraa i to mātou manaò i nià i te faataaêraa.

lotua: no terā manaò e haere mai i rapae, e haere i rapae i te tahi e ère no te Atua no te faanaho i te tahi huru oraraa tei papahia e te Atua i roto i te hoê ao tei papahia i nià i nā ôroà tumu. Ua tupu te reira i te tenetere matamua. Mai te peu te ìmi ra tātou i te tahi taò e tano no te Etārētia, e tano e faahoì i te taime a faaotihia ai e tui te idà. I òre ai i tuuhia te tahi taò ê, e tumu ia. No terā manaò e haere i rapae, e ère no te haere noa i rapae, e tītauraa no te hoê òhipa pāpū. Ei haapāpū i te taata e te rahu i to na vairaa i mua i te atua. ia rave tātou i te ôroà euhari, e vāhi e taime e rave ai tātou i te tahi òhipa ei haamanaòraa i to te Atua. te vai ra i roto i te tuatua o te tahi Etārētia, te vai ra te parau o te *illuministe*, te *trinitaire*. Te tahi taata e ora i roto i te parau mau, tei tauturu i ta na Etārētia. Eita te porotetani e tuati roa, te vai ra te *corpus purum*, pupu taata mā. Ua aro te porotetani i terā manaò, te faataaraa i te feiā mā e te feiā repo. I matara ai terā parau, *corpus mystum*, te tahi pupu taata tei tiàturi. No te tatorita i te tenetere toru, te Etārētia, te feiā tei âpee i te mau apotetoro, e te feiā atoà e fai i to rātou faaroo mai te mau apotetoro, e riro ei Etārētia. Te parau ra o Cyprien no *Carthage*, tei roto te Etārētia i te epitetopo. E tano e hiò aita anei tātou e pee ra i terā huru tiàturiraa ia parau tātou e, "te parau ra te peretiteni o te Etārētia..." te haapāpū ra te E.P.M. na to na faaroo e haapāpū i to na tiàraa, te "*extra nos*"; ua tupu te aimaroraa, te amahamaharaa, e tae mai i teie mahana, te vai ra te haapāpūaa a te mau Etārētia a to teie ao, te *BEM* ei haapāpūraa i te parau no te papetitoraa, te oroa eufari e te tiàraa tavini. No te E.P.M., te vai ra te manaò e haapāpū i te tiàraa faaroo, ua rau te mau hiòraa e vai ra i roto i te pipiria e tano ei papa i te parau o te Etārētia, mai te riroraa te Etārētia ei tara vāhine no letu. E rau atu â te tahi mau parau i roto i te pipiria e tano e rave mai ei tatararaa i te parau o te Etārētia.

No te aha te Etārētia

Pupu 1

no te haapāpū i te tiāturiraa āmui ; no te pāhono i terā tītauraa.

Pupu 2

no te aratairaa i te taata i te ora, te faaāteraa i te parau no te here e te aroha o te Atua. Ta tātou faanahoraa tei uiuihia e te mau mama, te parau o te haapāpūraa papetitoraa, i reira noa e parauhia e e mero Etārētia. Te tahi uiraa, te riro noa ra anei te Etārētia ei vāhi e haapāpū ai i te faaroo

Pupu 3

te amo ra i te parau a te atua te parau o Ietu Metia, te Etārētia, te tiarama e haamaramarama i te taata, e faaāma i te tahi mea i roto i te pōiri. E tiāraa mata ara to te etārētia.

Pupu 4

no te tāhoē i te taata faaroo e no te faatupu i te parau ora a te Atua; ia noaa ia na te puai no te tīnai i te ĭno ia rahi atu ā te maitai, ia ĭtehia te hanahana o te Atua. No te aratai, haapii i te taata i te eā e ĭte ai o ia te maitai, te ðaða , te hau, te aroha e te here.

Tauā-parau-raa i niā i te mau pāhonoraa a te mau pupu

Tehaapapa: no terā manað "tahoē i te taata faaroo", ia hiðhia i teie mahana te vai ra terā tāfifi no te faatupu i terā parau. E ère tātou i te mea matara no te faatupu i terā parau; mea huru ðhie i te pae Tuamotu, i ð nei rā, mea taupupu.

Teiua u: aita te pupu i haere roa i niā i terā manað, ua faaea noa i roto i te porotetani, e tano ia hiðhia.

Tahiaraii: ia au te manað e horoāhia ra, te pii nei te tahi pupu ia haere i rapae, te pii ra te tahi e haere i rapae, te reira paha te tahi tumu i fifi ai tātou i te faatupu i te hoēraa, te rahi ra te feiā e pii ra e haere i rapae.

Taahitua: te tumu i tuu ai i terā parau, aita te taata e piihia ia haere i rapae e tītauhia ia faaruē i te tahi mea, no te haere i roto i te faanahoraa tei tiāturihia no te Atua.

ĭteraera: aita te pupu i hið i te parau o te haapaðraa. E matara ihoā te taaēraa. E ta te Atua hiðraa, te hið ra anei o ia i te taaēraa o te taata. Te mea e taaē ai, te hiðraa i te mea e au i te Atua e tei ðre i au. Ia faaau tātou i ta te tatorita, e hið ihoā i te mau mea e faataaē.

Teihotua: no te hiðraa i te parau o te pae, ta te Māðhi hiðraa i te parau o te pae, e faaruē ihoā i te tahi vāhi, no te pee i te tahi faanahoraa ta te Fatu, e ère no te haere noa na rapae.

Teiua: ua haapāpū te pupu no te haere i te vāhi maitai.

Tahiaraii: no te parauraa, e papetitoraa taata, e aore ra e haapāpūraa papetitoraa, na te faanahoraa, te huru toparaa ĭða i niā i te feiā i ð i roto i te Etārētia. Ua mau te manað i niā i te parau o te papetitoraa. E tano e tapað terā parau no te tuu i roto i te Tōmite tiāraa no te hið i terā parau. Te vai ra terā parauraa e taeā e tuahine, te tiātono, te haapii èvaneria, te parau o te taureàrea noa atu ua paari te taata e parauhia ra.

Taahitua: aita o Ietu i topa i terā ĭða i niā i te taata, ua faaohipa i terā parau i niā i te tumu o te parau, e ua faahoì terā parau i te pipi. Te parau ra Ietu e faairi ei pipi, e tano anei e faatūati i te Etārētia.

ĭteraera: aita e haereraa i rapae e aita e faaruēraa i te tahi vāhi. I roto rā i te faanahoraa, tei hea rapae e parauhia ra. E tano noa anei terā parau no te tahi vāhi e parauhia. No reira i faatūati mai ai terā parau « e ère i to te ao ». Mai tei peu tei roto, te vai ra anei te tahi vāhi rapae. Te manað, tei roto, aita rā i rapae, tei roto e tei rapae. Te vai ra te manað o te mahana hitu. I teie mahana, aita e faaðhipa faahou ra i te parau no te haapāpūaa, e haafaufaa i te fairaa faaroo.

Taoàhere: no terā uiuiraa no te haapāpūraa papetitoraa, aita atoā i tūati roa. I Uturoa, ua uiui mai na te tahi tiātono i te reira parau. I te tahi tau, ua faahithia na te parau no te faað e te huri Etārētia

e no muri mai te faaòhiparaa te papetitoraa e te haa-papetito-raa. E tano e hiò faahou. Uàa roa terā parau i roto i te àà.

Taarii: te tūāti noa ra i te manaò o Taoahere, mātou te mau tamarii i ômuia i te faaohiparaahia terā parau no te haapāpūraa papetitoraa i te tau o Raapoto, i te mau pae i Raro. No te mau òrometua, e tano e parau âfaro noa. Te parau no te haapāpūraa, e peu ta te mau porotetani i tapeà mai. Ua tupu na te tahi uiuiraa i te tahi tau, mai te *anabaptistes*, te parau hoì no te faufaa te papetitoraa i te tamarii. Ua faaòhipa na te tahi mau òrometua i te reira huru tiàturiraa. Te uiui noa ra te taata i teie tau i te tiàraa mau o te papetitoraa e te taime au e tano ai e papetito i te tamarii. Te vai ra te tiàturiraa e vaiiho' na te tamarii e faaoti e farii anei i te papetitoraa. E tano e feruri e na hea tātou. Eita rā e tano e tuu e e faahoì i terā parau i roto i te faaiteraa a te èvaneria. Eita e ìtehia. E tano rā e ìte e e farii e peu te haamauhia e te tahi pupu i roto i te tuatua o te Etārētia.

Natupuài u: te tahi uiraa i te pupu 1, "no te haapāpū i terā tiàturiraa âmui".

Rahiti: te manaò, tei roto ê na te tiàturiraa i roto i te taata, e ua rau te vāhi i reira te haamauraa, te tai, te fenua. Te hinaaro, ia âmui i nià i te tumu, te Atua. « *tout le monde a foi en quelque chose, mais il faut se rassembler sur une seule base* ».

Emma: rau noa atu te vāhi, aita â i hoê atu ra.

Tahiarii: rau noa atu te vāhi, e tano atoà e haamanaò e, e riro atoà i te hahi.

lotua: rau noa atu te vāhi, e riro i te faarirohia ei haamoriraa itoro, no reira i titauhia ai e hoì i te tumu.

Natupuài u. : te manaò tumu, e âmuitahiraa tei fai i te tumu, letu Metia. E tano rā e hiò i te tītauraa e vai ra i roto i terā parau no te Etārētia. No te tiaauraa i te ao o te Atua. tei roto tātou i te ao o te taata, na tātou e tuu ia tātou i roto e aore ra i rapae i te ao o te Atua. No terā manaònaòraa no te ìmi i te tahi taò e matara ai te parau o te Atua. Te Etārētia, e mauhaa na te Atua e te Fatu Ietu Metia ei raveà e tau i ai teie ao. Te tītauraa i te taata, te ìmiraa i te raveà ia ìtehia te Etārētia a te Atua. Ta tātou tuhaa, te ìmiraa, tuatāpaparaa i te tītauraa a te Atua ia tātou. E iriti i te māmīraa i te parau.

Tahiarii: te Etārētia e raveà na te Atua, e tano rā e haamanaò e na te taata atoà e faanaho i te parau o te Etārētia. Ia òre tātou ia moemoeā, na te Atua noa.

Natupuài u: te Etārētia, te vāhi e faaitēhia ai te parau a te Atua, e ravehia ai nā ôroà haamanaòraa. E tano e uiui e, aita anei i rahi roa ta te taata faanahoraa.

Te Etārētia i te tau o te LMS e SMEP rautīhia e Iotua

Ōmuaraa

E parau no te Etārētia i roto i to na tumu-tahi-raa, no reira te matararaa mai te mau totaiete. E tuhaa rahi ta te Rahu, te Toru Tahi, te Metua, te Tamaiti e te Varua i mau ai teie Etārētia. To na ūpoo, o letu Metia. Ua tae i te tau e haere ai te mau veà e poro i te èvaneria na te mau fenua. E tuhaa òhipa ta te Smepe i rave e ua haamauhia te feruriraa i nià i te tau a etārētiahia ai. E tano e haamanaò i te tahi tau e parauhia te tau o te ihitai. I reira atoà to te mau veà tonono peretāne taeraa mai, o rātou tei âfai mai i te parau, i riro ai taua tau ei faaàpuraa. Te vai atoà ra te mau mea i tauturu i te taata i te tãpapa mai i teie fenua e tupu òhie te mau rãau, e farii òhie i te taata. No reira i faahohoàhia ai i te faaàpu. Te tiàturiraa o te feia i tere mai, « e haere i te hopeà o te fenua », no te tanu i te parau o te èvaneria. Ia tae mai rātou, te ìte nei i te tahi mau peu tei òre i matarohia e rātou e ta rātou i t_mata i te tahi. Ua haere mai rātou e haapii i te taata i te patu i te tahi mau fare. Te mau tamaì i tupu i terã tau, ta Tauta, ta Rua, ua tauturu i to rātou manaò e faaea. Ua haamau rātou i te tahi totaiete, te Smat. Te fã, te pororaa èvaneria. I te matahiti 1819, e matahiti parau rahi no te arii o Papaoa, ia rahi te mana, ia rahi to na fenua. E matahiti papetitoraa. I te matahiti 1847, ua haamata te huero i te tupu, te tae mai nei te tahi pupu taata e ta rātou faanahoraa oraraa. E tae roa i te tau i riro ai ei Etārētia. I taua tau te haamataraa te parau o te Etārētia no Tahiti. E tau no te arii vahine no Pomare IV, tei here roa i ta na Etārētia. E tau atoà i haapaari ai te mau mitionare farãni, mã te turuhia e te hau farãni. E ère te tahi tupuraa, fanauraa òhie.

E haapotoraa teie no te ârea tau ta tãtou e tuat_papa nei, tãpiri mai i te rahi o te mau parau e vai ra ia tãtou e tano e òpere. E haamau i to tãtou manaò i nià i te âfaraa tau o te mau mitionare peretāne, e te tau farãni. E parau rahi to te tahi mau veà tonono farãni, mai ia Arbousset, Vernier e to te mau papature i haamau i te parau o te Etārētia (ture tumu 1956, 1888...). Ua riro ei tau faaineineraa i teie tau faaâpiraa ta te iòa E.P.M. e titau ra ia tãtou.

Te uiraa matamua e horoàhia atu: e aha te tahi mau parau, ta te tau o te mau veà tonono peretane i tauturu i ta tãtou hiòraa i te parau o te Etārētia.

Te piti o te uiraa : e aha te tahi mau parau, ta te tau o te mau veà tonono farani i tauturu i ta tãtou hiòraa i te parau o te Etārētia.

E 4 pupu tei faataahia e teie ta rātou mau pãhonoraa i nã uiraa e piti .

Vauvauraa a te mau pupu

Pupu 1

- i) ua âfai mai rātou i te parau a te Atua e te tahi mau faanahoraa
- ii) no te pororaa èvaneria i haamatahia ai te parau no te paturaa fare haapiiraa.

Pupu 2

- iii)tau lms: haereraa mai i rapae; eiaha tãtou ia riro faahou atu i te tahi atu âmaa faaroo; faaineineraa ia tãtou no te haere i rapae; reo (haapiiraa i to tãtou reo, peu e te pãpãraa i to tãtou reo (pipiria) e te mau faatoro (J. Davies); faaâpi i te tahi mau peu ino i ravehia e to tãtou mau metua; haamauraa i te tahi fare haapiiraa pipiria.
- iv)tau smep: paturaa i te mau fare haapiiraa e te mau pũhaparaa tamarii; veà tonono (cevaa); haamauraa i te tahi mau ture pãruru fenua (Maiào) ; Scouts, Ui Âpi (Adnet)

Pupu 3

- v) tau o te peretāne: ta na òhipa, pororaa, haapiiraa, faatura i te peu a teie nũnaa (reo...)
- vi)tiàraa porotetani (pãrururaa), haapiiraa (paturaa); tiàmãraa (1963)

Pupu 4

- vii) tau peretāne: haafatata i te nūnaa (haapii i te reo); tauturu i te oraraa nūnaa (tāmuta, etv) ; pororaa èvaneria (papetitoraa o Pomare 2); huriraa pipiria i te reo Māōhi; faaineineraa i te haapii èvaneria Māōhi.
- viii) Te tau farāni: e tau faahepo, haavi (nuu; Du-Petit-Thouard) i te faanahoraa Etārētia porotetani, te aratairaa nūnaa ia ô ôhie mai te Etārētia Tatorita; ûana te tapihooraa, te hooraa fenua.

Manaò faaravaì i nià i te uiraa 2

Iteraèra: te puai o te manaò e haere i rapae, te iti o te moihaa, ua oti rā te pahì no te haere i rapae. I teie mahana, e roaa te mirioni, eita rā e tae i rapae. Paruparu i te haere i rapae.

Tahiarii: te uiuiraa i teie tau, i roto i te mau mea e orahia i teie mahana, terā mea puai e uiuihia, te vai ra te tauturu a te Varua tei tūrai ia rātou ia haere ihoā, ia ìte te hopeà o teie ao i te parau o te Atua. I teie mahana, e aha te puai o te varua o te Etārētia ; te reira te vahi paruparu, te haamauraahia te p_roita, e ère anei na te reira i haaparuparu i te haereraa e farerei i te taata. Te mau mea i paruparu ai tātou, te ravehia ra e te tahi mau pupu, te haereraa e farerei i te taata, tei orahia mai e ta tātou mau poro èvaneria, tiàtono ia tere perenina na roto i te mau utuafare, e piti taime i te àvaè. Ua varavara roa i teie mahana. Te amuamu noa te taata ia haere atu tātou. Te varua i tūrai i terā mau poro èvaneria e te mau parau ta rātou i horoà i roto i te mau utuafare, ua paruparu roa i teie mahana.

Manaò faaravaì a te rauti i nià i te uiraa 1

Mauruuru no te mau manaò i hiōhia e òutou, te parau o te varua i tūrai i te taata ia haere i rapae. Ua haafaufaa òutou i te tahi mau parau e tano e hiò, te mau raveà ta rātou i faaōhipa mai te huriraa i te parau no te faatae i te nūnaa, te parau o te fare haapiiraa pipiria, te haamauraa i te tahi atu mau haapiiraa i te tahi mau mahana ê atu i te Tāpati; te faaineineraa i te parau o te oraraa faaroo; te mau faaitoitoraa i papāhia ei tauturu i te nūnaa i te maramaramaraa i te parau a te Atua.

I te tahi tau, ua tuuhia te parau no te Etārētia a te arii e tae mai i te tau i tuu ai te hau i ta na rima i roto i te faanahoraa o te Etārētia i riro mai ai ei Etārētia na te hau e tae atu ai i te tau no te Etārētia porotetani no Tahiti. Ua haamata te hau i te faanaho i te oraraa o te Etārētia na roto i te tatorita e ua tae roa i te faanaho i tot te Etārētia porotetani. Ua tae atoà i nià i terā parau a Rocard, « ta ù i aufau, ta ù atoà ia e hiòpoà ». Mai terā tau mai â to te hau faaōraa, hiòpoàraa i te mau faanahoraa a te Etārētia.

Manaò faaravaì i nià i te uiraa 2

Tahiarii: Te parau no te pāururaa ia Maiào.

Iteraèra: na te mitionare Moreau i haamau i te tahi ture no te paruru ia Maiào

Teihotua: te mau noa ra anei te tiàraa Etārētia, e aore ra ua atea i te èvaneria i àfaihia mai, mai te paturaa fare...

Iteraèra: mai te tau o te peretāne te haamataraa, e ère noa no te poro i te parau, ua haapiihia te paturaa ei tauturu i te tupu-maitai-raa o te mau òhipa a te Etārētia. Mea puai atoà te tahi mau raveraa àmui i te patu i te fare o te tahi taata; i teie nei rā, ua mā roa. Na te taata faaroo òre e haere mai e patu i ta tātou mau fare.

Tahiarii: e tano e ui e, o vai te mea faaroo roa aè, terā e haere mai ra i te pureraa, e aore ra terā e faaea noa ra.

Tehau: te vai ra te parau a Ietu ia Petero, e tau ihoā. Na tātou iho e patoì ra i ta tātou parau. E tiàraa Etārētia e e tiàraa porotetani e e tiàraa Māōhi. Na te tiàraa porotetani e faataa huri ra ia tātou i te pae Etārētia, faaroo, i te taime e tiàturi ai na tātou te òhipa, tātou te fatu o te òhipa.

Taahitua: te parau o te paturaa, te reira mau anei te tiàraa o te Etārētia. A taa noa atu te huru e faaitēhia ra no Petero, te vai atoà ra terā parau ta na i nià i te mouà o te faahuruēraa. Ia rave

tātou i ta tātou mau oroà, te rave ra anei tātou i to tātou tiàraa, e aore ra, te titauhia ra ia haere i rapae.

Manaò faaravaì o te rauti

Mauruuru no ta tātou mau manaònaòraa. Te hohoà Etārētia e faaitēhia ra e Taahitua, te hohoà o te vaa o te èvaneria. E tano e parau, i te tau o te hau farāni, te mau mitionare tatorita, i te reira tau te haamataraa te parau o te Etārētia. Ia tae mai te mau mitionare farāni i reira te haapāpūraahia te ture aratai i te E.E.P.F.

Te vai ra te tahi mau taata mai ia Charles Vienot tei horoà i te tahi parau: e ère te Etārētia i te "*nationalisme religieux*", e tauà i te hiroà faaroo. Ta Frédéric Vernier, ua haafaufaa i te hiroà faaroo, te mau faaineineraa i haamauhia e Prosper Brun. Ia faatūàti i te parau o te Etārētia e te faanahoraa a letu e te mau pipi. Te haapiiraa ia rātou, ua turuhia e De Pomaret. I te tau o te E.E.P.F., te haamauraahia te ture tumu, terā i na mua, e "*décret*" no te mea aita e faāraa faaroo i tuuhia, e mau tātuharaa noa. Te tahi hiōraa ta rātou i rave, no te tuhaa 5, ua faaōhia mai to Maareva, to te tuhaa 1, ua tāōtiāhia i Paea, Punaauia.

I roto i te tau no te haamauraa i te mau ture, e tano e haamanaò i nā tamaì rahi i tupu e tei faahaùtiùti i te oraraa faaroo o te Etārētia.

E ère i te mea ôhie te huru tupuraa òhipa i roto i nā tau e piti. E tano rā e haafaufaa maitai, te vai ra tei ìte i te faufaa no te fenua ta rātou i taāhi, tei faatura i te mau mea e vai ra e te vai ra te tau faaheporaa, haavi.

Tehaapapa: i te tau peretāne, ia au te mau parau i tatarahia i te farereiraa matamua, te uiraa, aita anei te tahi mau mea tei riro ei tauturu i te ìteraa i te huru Etārētia ta rātou i hinaaro e haamau.

lotua: ua tari mai rātou i te tahi mau raveà haamauraa.

Tehaapapa: i te tau o te mau peretāne, aita e faanahoraa p_roita, e faanahoraa Etārētia. I te tau o te farāni i haamata ai te tātuharaa o te hoē Etārētia, i ô mai ai te parau o te p_roita.

Taoàhere: te vai ra te parauraa Māōhi, te vai ra terā parauraa e Etārētia no terā vahi. I te tau o Farāni, te tāhoēraahia ei Etārētia e i faaōhia mai ai te parau o te Māōhi.

Tahiaraii: te vai ra te tumu i faanaho ai te farāni i te âmuiraa, no te tiàraa i mua i te ture (CAB).

Taarii: ia tae mai te farāni, ua taataa te faanahoraa, ua ôpanihia te mau p_roita ia farerei, e tae roa i te matahiti 1963, ua vai ôtare noa te mau p_roita i raro aè i te aratairaa a te hau farāni e te tatorita. Ia parau tātou i te parau o te hau farāni, tei muri noa mai te tatorita. E 20 matahiti te àroraa no te haamau i te tahi ture no te tahoē i te mau p_roita. Na te aratairaa ture i faanaho i te parau o te Etārētia. E àroraa ta te mau mitionare no te tahoē, no te ruru ia hoē te mau âmuiraa. Te manaò matamua, na te porotetani farāni i àro ia haamauhia te ture. Ua tae roa o Vernier i roto i te hau no te àro e ua tito i te àroraa i ravehia e Pouvanaa, tei tiā mai na roto i te haapiiraa i horoāhia e te mau mitionare, ia tiāmā te taata na roto i te èvaneria.

lotua: te vai ra te mau mea faufaa i roto i nā tau e piti : i te tau o te Lms, te vai ra te tarairaa "*congregationaliste*" e i te tau Smep, te tarairaa "*presbytérien synodal*". E faanahoraa no te àro i te mau mea e faataupupu i te tupu-maitai-raa o te oraraa.

Te tau māōhiraa o te Etārētia 1963-2004, te Etārētia Evaneria no/i Porinetia Farāni

Te faanahoraa : ōmuaraa a Iotua

Te haapupuraa :

pupu 1 : Terahimonoarii mā, Rahiti mā, Temeèhu mā

Pupu 2 : Iteraèra mā, Iotua mā, Tehau mā

Pupu 3 : Teiva mā, Tahiarīi mā, Taahitua mā, Taaroarii mā

Te mau tumu parau i tapaōhia e te pupu :

Pupu 1

Te iōa noa tei tauī, areà te varua, e varua EEPF ia (ture tumu, ture roto...)

No teie taime, tei roto noa ā tātou i te tuatāpaparaa, i te māimīraa no te haafanāuraa ia tātou i roto i te auraa ta te iōa e heheu mai ra

Te horoàraa te mana e na na iho e faatere i to na oraraa (*autonomie*), aita te reira i ōhie i te faariīraa. I teie mahana, te hiō nei tātou i te roa o te tau òhiparaa a te mau veà tonō (66+100) e ta te EEPF (41), e te faanaho nei no te EPM (2004-2006)

Pupu 2

Hoē i niā i te òhipa

manaō itoito i roto i te haapiīraa e te tapeàraa i te reo Mādhī

tūātīraa i te Etārētia tatorīta o te fenua, i te mau Etārētia i Patitifa e i teie ao.

iritīraa i te vahine ia amo i te tiāraa tiātono, òrometua

haamauraa i te tōmite vahine i roto i te etārētia

fariīraa i te tamarii HT e te taureàrèa ia haapāpū i te papetitoraa

pupu 3

30 matahiti i muri mai , ua tae te Etārētia i niā i te parau i horoāhia e Bonzon, te tiāraa mata ara o te Etārētia, te haafatataraa i te nunaa, te oraraa i roto i te māimīraa i te maramarama o te parau a te Atua (tiare, mauhaa ūpaūpa, tatauro, àhu faaaui, etv.), te faaāpīraa i to na mau aratai, te iritīraa i te tiāraa òrometua i te vahine, te faaòreraa i te hurīraa etārētia, te faatereraa i te āua pipi, te faanahoraa i te àhu òhipa o te òrometua, te māitīraa i roto i te tiāraa e te poritita.

Faaravaīraa a te mau pupu

Teiva : aita te Etārētia e faaea noa ra, te tiāturi noa ra i nā parau e pae. Te tautoo ra no te faaineine i te mau aratai, taa noa atu te fifi i farereihia. Ua itehia te tauturu a te Atua i roto i te oraraa o te taata. Ua itehia te faufaa no te tuatāpaparaa i te parau o te nūnaa, to na hiroà tumu, ta na mau peu.

Tahiarīi : eiaha e haamoè, ua pūehu atoà tātou, i mua i te mau faaāpīraa i ravehia (tiare,...)

I mua i te mau parau tumu, ua pūehu te taata, aita e taa e aha te tumu i huru-ê ai.

Te uīraa : i roto i te faaāpīraa, e aha i huru ê ai, no te faaineineraa, no te haapiīraa

E mauīui ihoā ia faaāpi, e tupu ihoā te huehue. Aita rā te Etārētia i pohe. Te vai ra terā parau a te rūau : «eiaha vau ia ite i te pohe o ta ù etārētia ». E tano e faaaui i terā parau a Bonzon

Eiaha atoà ia moèhia te fifi o te Etārētia. Na te parau a te Atua e aratai, eita ia te Etārētia e āueue.

Faaravàiraa a Iotua

Mea faufaa te haamanaòraa i te tau tei riro ei vāhi i reira tātou e ite ai te òhiparaa a te Atua no te faatupuraa i te tumu-tahi-raa, te hoêraa e te tiàtonoraa o te Etārētia, te papa faaroo o te Etārētia Reforomatio :

- i te parau a te Atua anaè : e ravià te parau a te Atua no te mau taiòraa atoà
- i te Metia anaè : « solus christus »
- i te aroha anaè : « sola gratia »
- i te hanahana o te Atua anaè : « soli deo gratia », ia faaitihia to te taata, e rahi to te Atua... te mau mea atoà, no ô i te Atua ra.

Ei parau âmui : te na ô ra te tahi nā parau paari, « e ôtohe ihoā no te haere i mua » ; « tei te mau vāhi atoà te Atua i o na iho »

Te tau māōhiraa o te Etārētia 1963-2004, te Etārētia Evaneria no/i Porinetia Farāni

Te faanahoraa : ômuaraa a lotua

Te haapupuraa :

pupu 1 : Terahimonoarii mā, Rahiti mā, Temeèhu mā

Pupu 2 : Iteraèra mā, lotua mā, Tehau mā

Pupu 3 : Teiva mā, Tahiarī mā, Taahitua mā, Taaroarii mā

Te mau tumu parau i tapādhia e te pupu :

Pupu 1

Te iōa noa tei tauī, arēa te varua, e varua EEPF ia (ture tumu, ture roto...)

No teie taime, tei roto noa ā tātou i te tuatāpaparaa, i te māimīraa no te haafanauraa ia tātou i roto i te auraa ta te iōa e heheu māi ra

Te horoàraa te mana e na na iho e faatere i to na oraraa (*autonomie*), aita te reira i ōhie i te faariīraa.

I teie mahana, te hiō nei tātou i te roa o te tau òhiparaa a te mau veà tono (66+100) e ta te EEPF (41), e te faanaho nei no te EPM (2004-2006)

Pupu 2

Hoē i niā i te òhipa

manaō itoito i roto i te haapiīraa e te tapeàraa i te reo Māōhi

tūātīraa i te Etārētia tatorita o te fenua, i te mau Etārētia i Patitifa e i teie ao.

iritīraa i te vahine ia amo i te tiàraa tiàtono, òrometua

haamauraa i te tōmite vahine i roto i te etārētia

fariīraa i te tamarii HT e te taureàrēa ia haapāpū i te papetitoraa

pupu 3

30 matahiti i muri māi , ua tae te Etārētia i niā i te parau i horoāhia e Bonzon, te tiàraa mata ara o te Etārētia, te haafatataraa i te nunaa, te oraraa i roto i te māimīraa i te maramarama o te parau a te Atua (tiare, mauhaa ùpaùpa, tatauro, àhu faaaui, etv.), te faaāpīraa i to na mau aratai, te iritīraa i te tiàraa òrometua i te vahine, te faaòreraa i te hurīraa etārētia, te faatereraa i te āua pipi, te faanahoraa i te àhu òhipa o te òrometua, te māitīraa i roto i te tiàraa e te poritita.

Faaravaīraa a te mau pupu

Teiva : aita te Etārētia e faaea noa ra, te tiāturi noa ra i nā parau e pae. Te tautoo ra no te faaineine i te mau aratai, taa noa atu te fifi i farereihia. Ua itehia te tauturu a te Atua i roto i te oraraa o te taata. Ua itehia te faufaa no te tuatāpaparaa i te parau o te nūnaa, to na hiroà tumu, ta na mau peu.

Tahiarī : eiaha e haamoè, ua pūehu atoà tātou, i mua i te mau faaāpīraa i ravehia (tiare,...)

I mua i te mau parau tumu, ua pūehu te taata, aita e taa e aha te tumu i huru-ê ai.

Te uīraa : i roto i te faaāpīraa, e aha i huru ê ai, no te faaineineraa, no te haapiīraa

E mauīui ihoā ia faaāpi, e tupu ihoā te huehue. Aita rā te Etārētia i pohe. Te vai ra terā parau a te rūau : «eiaha vau ia ite i te pohe o ta ù etārētia ». E tano e faaaui i terā parau a Bonzon

Eiaha atoà ia moēhia te fifi o te Etārētia. Na te parau a te Atua e aratai, eita ia te Etārētia e āueue.

Te iho e te hīroà o te Ètārētia

Te Ètārētia : Rau noa atu ai te mau huriraa e hōroàhia ra no teie taò *Ètārētia*, ua riro te *Ètārētia* ei rahu na te Parau a te Atua e na te Vārua Moà (*creatura Verbi & creatura Spiritus*). O te Atua Toru-tahi, te fatu i te *Ètārētia*. Eita e tià i te *Ètārētia* ia ora nā roto ia na iho e nō na iho. Te pū e te papa o to na oraraa, o te Parau ia a te Atua, tei faariro ia na ei âmuitahiraa no te feiā faaroo, tei tiāturi ia Ietu Metia e tei haapāpūhia e te Vārua Moà i roto i te *Ètārētia*, e tei porohia i roto i te faaiteraa parau, i roto i nā ôroà tumu no te Pāpetitoraa e te Ôroà Èuhari, e i roto i te parau no te tāviniraa. Mai te peu e, ua riro te *Ètārētia* ei rahu na te Parau a te Atua e na te Vārua Moà, te riro nei ia o ia ei *Ètārētia*, hoê, moà, tumu-tahi e veà-tono.

Teie mau ôrapa o te *Ètārētia*, e haapāpūraa te reira i to na vai-tāamu-raa i te Atua, na roto i ta na Parau e na roto i te Vārua Moà. *E Ètārētia hoê*, no te mea, te Atua tei tāamu i te *Ètārētia* ia na na roto i ta na Parau e na roto i te Vārua Moà, e Atua ôtahi ia tei rahu i te raì e te fenua, e tei faariro i te *Ètārētia* ei mauhaa òhipa no ta na ôpuaraa ora no te taata e te rahuraa. *E Ètārētia moà*, no te mea, te Atua e Atua Moà ia, tei tāmā i te viivii e te hara na roto ia Ietu Metia, e ua haamoà i te *Ètārētia* na roto i ta na parau no te faaòreraa hara i roto i te Vārua Moà, e ua faariro i te *Ètārētia* ei tino no te Metia. *E Ètārētia tumu-tahi*, no te mea, te Atua, o te pū ia o te ora, e na roto i ta na Parau e te Vārua Moà, ua faariro o ia i te *Ètārētia* ei vāhi e ei mauhaa òhipa tei faaite mai i ta na ôpuaraa ora no te taata e te rahuraa. *E Ètārētia veà-tono*, no te mea, na roto i ta na Parau tei faaora i te *Ètārētia*, ta te mau veà-tono i faaite, ua titau te reira i te âmuitahiraa o te feiā faaroo ia ora tāmāu i te parau mau tei faaitehia e te mau veà-tono, e ia riro rātou ei mauhaa òhipa no te haaparare i taua parau ra.

Te Atua Manahope tei pii i te *Ètārētia* i roto i te tūātiraa ia na na roto i ta na Parau e na roto hoì i te Vārua Moà, o te Atua Toru-tahi ia. I to na tūātiraa i te Atua, te tūāti atoà ra ia o ia i te Metua, te Tamaiti e te Vārua Moà, tei tauturu i to na oraraa. E tauturu te tahi i te tahi i roto i te hiò-âmui-raa i te parau o te *Ètārētia*, ei *nūnaa no te Atua* (tei titauhia ia riro ei ôriò-mata e ei pūtarià no te ôpuaraa ora a te Atua) ; ei *tino o te Metia* (tei riro te Metia ei upoo no to na tino, tei tāhoê e tei faaāpi i te oraraa o te taata nā roto i te Faaroo, te Pāpetitoraa e te Ôroà Èuhari) ; ei *hiero no te Atua*, e aore ia, ei *fare no te Vārua Moà* [tei pūpū i te mau hōroà rau i te feiā tei âmui i te tino o te Metia, no te haamaitai i te hoêraa i roto i te rauraa. Te òhipa nei te Vārua i roto i te *Ètārētia*, e nā na atoà e hōroà nei ia na i te ora (extra nos), na roto mai (intra nos)].

Haamauhia i nià i te mau faaiteraa a te mau veà-tono e ta te mau perofeta, ua riro te *Ètārētia* ei *fare no te Atua*, e *hiero moà*, i reira te Atua e ora ai na roto i te Vārua Moà. Na roto i te mana o te Vārua, te âmui nei te feiā faaroo no te faariro ia rātou ei *hiero moà i roto i te Fatu* (Èfētia 2,21) ; ei *fare nohohia e te Vārua Moà* (1 Pētero 2,5), i reira rātou e pure ai, e faatupu ai i te parau no te here e te aroha, e òhipa âmui e e tāvini ai, arataihia e te mana o te Vārua, no te haamaitai i te parau no to rātou tīturaahia, no te faatupu i te parau no te hoêraa i te Vārua, na roto i te oraraa i te parau o te hau (Èfētia 4,1-3).

Te vai atoà ra rā te tahi atu mau faahohoàraa i roto i te Faaauraa Āpi, tei tātara i te *iho-metia e te hīroà-metia o te Ètārētia*, mai te parau no te « ôvine - Ioane 15 » (te ora o te *Ètārētia*, no ô mai ia i te *Metia* ra) ; te « nana a te Metia - Ioane 10 » (ia tiāturi pāpū te *Ètārētia* i to na aratai) ; te « here a te Metia - Èfētia 5,25-32 » (te tūāti-pāpū-raa o te *Ètārētia* i te *Metia*). E ite-atoà-hia te tāviniraa a te *Ètārētia* na roto i teie mau faahohoàraa i te parau no te miti no te fenua (Mātaio 5,13) ; te *māramarama o teie nei ao* (Mātaio 5,14) ; te *faaapu a te Atua* (1 Torinetia 3,9) ; te *rata no ô mai i te Metia ra* (2 Torinetia 3,3) ; te *hiò-hipa no te hanahana o*

te Atua (2 Torinetia 3,18) ; te faèhau a te Metia (2 Timoteo 2,5 ; Êfētia 6,11ss) ; te ôfai ora (1 Pētero 2,5) ; te nūnaa mātihia ... (1Pētero 2,9).

Te Êtārētia, i te tau o te LMS (1797 - 1863) : E tano e parau, na te mau veà-tono peretāne i âfai mai i te haapaòraa teretetiāno e te faanahoraa oraraa no te pae tooà o te rā i Tahiti nei. Mai te matahiti 1797 e tae atu i te matahiti 1815, ua itehia te tupuraa no ta rātou òhipa. Te haamanaò ra tātou i te parau no Henry Nott tei fārerei atu i te mau raatira o te fenua nei, i te arii ia Pomare II e tae atu hoì i te tahuà rahi o Pātii tei fārii i te Èvaneria, e tei faairi ia Tahiti e o Moorea ei mau fenua teretetiāno i te matahiti 1830. Àrèa te mau taha motu o te Tuhaa 4, na te veà-tono ia no Pātītifa, o John Williams, i haamau i te pū òhipa porotetani i te matahiti 1818, e mai reira parare roa atu ai te òhipa pororaa èvaneria i Pātītifa e i Porinetia nei, tei haapaòhia mai e te mau veà-tono màohi iho. E tau atoà te reira i haamatahia ai te faaineineraa i te mau òrometua e te mau tiātono, no te haapāpū faahou i to rātou oraraa faaroo e no te faaineine i te parau no teie Êtārētia âpi, e i te titauraa i te taata ia fārerei ia Ietu Metia, no te haamaitai i to rātou oraraa e te oraraa âmui.

Te haamanaò atoà ra tātou ia John Davies tei tautoo mai i te haapiiraa i te reo màohi, tei tauturu rahi i te òhipa a te mau veà-tono, noa atu te mau fifi poritita i fārereihia. Parau mau, aita te mau faanahoraa òhipa i tāpae i te vāhi i hinaarohia, no teie ihoā ia mau tumu ta tātou i faahiti i nià nei. I te matahiti 1836, ua ôpua te mau veà-tono tātorita e haere mai i Tahiti nei, mā te turu-rahi-hia e te Hau Fārāni e ta rātou mau manuā tamaì, e tae roa atu ai i te haamauraa i te parau no te Hau Tāmaru i Tahiti nei, mai te matahiti 1842 e tae atu i te matahiti 1843, e te faanahoraahia te mau ture no te 1851 e 1852, no te hiòpoà i te mau faanahoraa òhipa a te mau veà-tono peretāne.

I mua i teie huru tupuraa òhipa, ua ôpua te rahiraa o te mau veà-tono peretāne e vaiho mai ia Tahiti (te tahi pae tei hoì atu i te matahiti 1844 e te tahi pae i te matahiti 1859), ua toe noa mai o W. Howe, tei haapaò mai ia Pētera e tei òhipa atu i roto i te mau pāroita no Tahiti. Taa-ê atu ai ta na òhipa neneiraa i te tahi mau puta, mau haapotoraa pipiria, mau ôivi faaitoitoraa tei tauturu rahi i te òhipa a te mau òrometua, te tahi mau haapiiraa na te mau imi manaò e te tahi mau puta rii na te mau fare haapiiraa. Ua ite-atoà-hia rā i te reira tau te tauturu rahi a te arii vahine o Pōmare i te haapāpūraa i to na tiāturi pāpū i te faaroo porotetani i roto i te Êtārētia Porotetani i Tahiti e i Moorea, noa atu teie mau fifi poritita e te mau mai huru rau i fārereihia e te fenua i taua tau ra (mai te matahiti 1842 e tae atu i te matahiti 1860).

Te Êtārētia, i te tau o te SMEP (1863 - 1963) : Ua monohia atu te mau veà-tono peretāne e te mau veà-tono no te SMEP (100 matahiti to rātou nohoraa mai i te fenua nei), ia au i te aniraa a te arii vahine o Pōmare IV e ta na faatereraa hau fenua. Na Thomas Arbousset (1863) i iriti i te òhipa veà-tono a teie Tāatiraa, i raro aè i te hiòpoàraa a te Hau Farāni, e te mau faanahoraa atoà ta rātou i manaò no te « haafarāniraa » i te huru oraraa e vai ra i nià i teie fenua (te reo e tae noa atu i te haapaòraa - parau tuuraa rima no te 15 no mê 1860), tei faataehia e te Âpooraa Ìriti Ture fenua i te arii vahine e te tià hau arii, no te tītau i te huiraatira ia âmui i te haapaòraa âmui o te fenua. Te tahi rā manaò tei tāpeàhia mai i taua tau ra, ia haapiihia te mau tamarii i te reo farāni, eiaha rā te reira faanahoraa ia riro atoà no te tauraa i te haapaòraa.

I muri aè i to te Hau Farāni fāriiraa i te aniraa a te Âpooraa Ìriti Ture fenua, ua fārii te SMEP e rave i te faatereraa o te mau Êtārētia tahiti (māti 1863 - Thomas Arbousset). Te òhipa matamua i ravehia, o te faatupuraa i te mau fārereiraa e te mau aratai o te Êtārētia, e te hiòraa e aha te mau tiairaa e hinaarohia mai ra. Te mau fārereiraa matamua e te mau ôpuaraa matamua, ua tupu ia te matahiti 1863 e tae atu i te matahiti 1872, na roto i te taeraa mai o T.

Arbousset (tauturuhia e ta na hunoà o François Atger i te matahiti 1864), tei fārii-maitai-hia e te mau taata tahiti e tae noa atu i te arii vahine ra o Pōmare IV. Te òhipa rū roa i ravehia i taua tau ra, o te faatiāraa ia i te fare haapiiāraa reo farāni porotetani, i raro aè i te peretiteniāraa a Ariifaite i te 17 no ātopa 1866, ei rāveà ia òre te nūnaa ia paremo i roto i te mau fare haapiiāraa tātorita, i raro aè i te faatereraa a te Hau Farāni.

I te matahiti 1867, ua tonohia mai te òrometua ra o Frédéric Vernier no te faaitoito faahou i te mau ètārētia no Tahiti e no Moorea. I te matahiti 1870, ua monohia atu o Atger e te òrometua ra o Prosper Brun. I muri mai, ua haapaòhia mai te mau faanahoraa òhipa a te mau veà-tono, e te oraraa o te Ètārētia Porotetani Tahiti e te òrometua ra o Charles Vienot. Mai te reira mai taime, ua faanahohia te mau haapiiāraa no te *mahana maha & te tāpati*, ei rāveà tei hōrōhia i te feiā āpī no te haapaòraa mai i te mau pāroita no Moorea. Na Charles Vienot i faatiā i te fare pure òrapa 8 no Papetoāi. I te matahiti 1886, i faaea roa ai te òhiparāa a te mau veà-tono peretāne o te LMS i Tahiti nei. Te manaònaòraa a teie mau veà-tono, o te tītauraa ia i te tahi faaāpīraa no te oraraa o te Ètārētia tahiti. Aita rā te reira mau òpuarāa i manuia, no terā ihoā mau ture i haamauhia i te matahiti 1851 & 1852. I te matahiti 1872, ua haamauhia te tahi *āmuitahira* o te mau Ètārēia (Āpoorāa Rahi no Tahiti & Moorea).

Mea na roto mai i teie òpuarāa te mataraa mai te manaò e faanaho roa i te tahi *papa ture* no te mau Ètārētia tahiti (1873 - 1884). Teie papa ture, ua riro ia mai te tahi *faaaurāa* i rotopū i te faanahorāa no roto mai te mau veà-tono no te LMS (régime congrégationnaliste) e te faanahorāa no te mau Ètārētia Rēforomātio no Farāni (régime presbytérien-synodal), tei faanaho i te parau no te mau Āpoorāa Tuhāa, te Āpoorāa Rahi, te Tōmite Tāmau e te mau Āpoorāa Tiātono.

I mua te reira huru faanahorāa tei tupu i taua tau ra, ua vai te tiātūrirāa i roto i te manaò e, e ua matara te Ètārētia Porotetani Tahiti i mua i te mau fifi tā na i faaruru noa mai na e rave rahi matahiti. Teie rā, aita ā ihoā te mau àimārōraa poritita & faaroo i raumai atu ra, i rotopū i te mau veà-tono, aratai i te Ètārētia, e te mau faanahorāa poritita tei hiò pae tahi noa i te oraraa o teie nūnaa. Ua tauturu noa te Hau Farāni i te mau fare haapiiāraa tātorita. Aita o Viénot i tuāti i te reira huru faanahorāa.

Te Ètārētia, i te tau o te EEPF (1963 - 2004) : Te parau iriti i te tau māòhi o te EEPF, ua haamata mai te reira i roto i te *hiòraa* a te SMEP i te *ineine* o te mau aratai e te nūnaa māòhi i te faanaho i to na oraraa. Te auahi faaàma rā i teie tītauraa no te faatereraa ia na iho, ua tahuhia ia i niā i te parau no te òtōnōmi o te Ètārētia Èvaneria i Niu-Taratoni & i te mau taha motu o Loyauté, i te 24 no èperera 1960, tei haapaòhia mai e te òrometua ra o André Barnaud, tiā no te Tōmite faatere a te SMEP. Te fāriiāraa a te fenua taratoni i te Èvaneria i te òmuarāa o te 19 o te tēnetere, ua faatupu te reira i te *faahinaarorāa* i roto i te mau māòhi no te faanaho i to na parau. Te *rāveà* i faaòhipahia, o te rāveà ia o te aurāa ta te taò *Ètārētia* e faatoro ra, *haere i rāpae* mai i te *roto*, no te tahi *fānau-faahou-raa*, mai roto mai i to na *rūàurāa* i roto i te tahi *faaāpīraa* (i te 66 matahiti o te LMS & te 100 matahiti o te SMEP), no atu te rahi o te mau fifi i fārereihia mai.

Na Samuel a Raapoto i rave mai i teie òhipa i te matahiti 1960, tauturuhia mai e Daniel Mauer. E faaara rā i teie parau, na roto i te Veà Porotetani & e te veà Notre Lien *ia ara te nūnaa māòhi e te taata papaā*. Te ānanahi o te Ètārētia, eere noa ia i niā i te manaò faaāpī i te mau faanahorāa e te mau arataiāraa òhipa, te mau papa ture e te mau ture roto, te haafānāurāa rā i te hinaaro no te faaāpīraa e te tahi ararāa āpī. O te reira te vārua tei tūrai i te feiā tei faaineine i te parau no te Òtōnōmi o te Ètārētia.

Ua haamata te reira òhipa i raro aè i te aratairaa a Charles Bonzon, faatere no te SMEP. Ua ìte-atoà-hia rā te tauturu rahi a te Tōmite Faatere a te SMEP i teie òhipa, tauturuhia mai e Preiss, no te faatae i teie òhipa i nià i to na vairaa. Ua rave-àmui-hia teie òhipa, te SMEP e te Ètārētia iho, ma te haamanaò i te aniraa i faataehia i te Àpooraa Ìriti Ture a te Hau Tāmaru i te matahiti 1860 e te taeraa mai o Arbousset i te matahiti 1863. I muri aè i nā matahiti 100 i te faatere au-hoa-raa-hia mai, ua ineine te Ètārētia Porotetani Māōhi i te faatere ia na iho. I roto i te mau faanahoraa òhipa i haamatahia mai, ua ìte faahou te mau veà-tono i ta rātou tuhaa i roto i te faanahoraa oraraa o teie Ètārētia āpī, e te imiraa i te mau rāveà atoà ia faahoihia te faatereraa o te mau fare haapiiraa i raro aè i te aratairaa a te Ètārētia, eiaha faahou rā i raro aè i te aratairaa a te mau veà-tono. Mea maitai ihoā ia faahoi mai te Tōtaiete Faatupuraa Parau no Paris i te tāatoà no te mau faanahoraa òhipa i roto i te rima o te Àpooraa Rahi e te Àpooraa Faatere a te Ètārētia. Aita rā te faatupuraa i te reira manaò i òhie, no terā ia faanahoraa no terā Ture Debré e òpuahia ra no te mau fare haapiiraa eere i ta te Hau. Aita rā te reira òhipa i tupu i te taime i faaineine ai te Ètārētia i to na òtōnōmi ètārētia.

E i te 6 no tetepa 1962, ua haapāpū o Charles Bonzon i te tauturu rahi a te Tāatiraa i teie Ètārētia āpī i te faaineineraa i to na parau, e te imiraa i roto ia na iho te mau rauti tei arataihia e te Parau a te Atua, no te faanaho i to na oraraa e ta na faaiteraa, ia òre o ia i topa i roto i te mau hahiraa rau. I mua i te parau no te faaineineraahia te *Ture Tumu* a te Ètārētia (31 no àtete 1963), teie te tahi mau parau e tano ia faahitihia : *Na te Ètārētia iho e faanaho i to na parau, eere faahou atu ra na te Tāatiraa a te mau veà-tono. Te iteraa te mau veà-tono o te Tāatiraa i te mana faatere o te Ètārētia e te mau òhipa atoà e ravehia. Te haapaòraa te Ètārētia i te mau veà-tono, no te tauturu ia na. Na te Tōmite o te Ètārētia e faanaho i teie Ture Tumu, ia au i te mau Ture Tumu i faaòhipahia no te tahi mau Ètārētia a te Tāatiraa, e te aniraa i te Tōmite Faatere a te Tāatiraa no te tahi mau tauturu. Eere rā teie Ture Tumu i te tahi hohoà no nā Papa Ture no te matahiti 1884 & 1927 a te Tōmite a te Hau. Ia riro rā teie Ture Tumu ei faaiteraa manaò pāpū na te mau aratai o te Ètārētia, i roto i te faaroo e te tūramaraa a te Èvaneria, i roto i te ìte-pāpū-raa i te nūnaa o te Ètārētia, ia òhie te faanahoraa i te àmuitahiraa o te feiā faaroo. Ia riro teie òhipa ei haaraa na te tāatoà o te àmuiraa faaroo.*

Te mau parau faufaa atoà rā e haamanaò-noa-hia ra i te mau taime hopeà i ineine roa ai teie òhipa, ua haamauhia ia i nià i te parau no te faaiteraa faaroo a te nūnaa faaroo no te tāvini i te Atua i roto i te Ètārētia, te tāviniraa hoì i te mau taeà e te mau tuahine, no te aratai ia rātou i te iteraa i te Èvaneria no te tahi oraraa āpī...hoè noa faanahoraa e tiāmā ai o ia, te hoì-tāmau-raa ia i te vārua o te Èvaneria e te oraraa i roto i te reira vārua ... » « O ta te Tamaiti a te Atua i faatiāmā ra, ua tiāmā mau ia – Ioane 8,36 ». E na te Èvaneria faatiāmā e te auraroraa i to na Fatu, e tauturu i te Ètārētia i roto i to na oraraa, ta na faaiteraa e i te pae no to na hiroà tumu. Ia ìte te Ètārētia, e e mero o ia no te Ètārētia maru-metia tumu-tahi, tei titauhia ia fāi i to na faaroo i rotopū i te nūnaa i reira o ia i te oraraa e i te ara. Ia auraro i te mana no te Parau tei heheuhia mai e te Vārua i roto i te Pipiria, e tei haapāpūhia i roto i te mau tāpaò òitumene e te mau fāiraa faaroo a te Rēforomātio. E ei pāhonoraa i te aroha o te Atua, ia ìte o ia i to na tiāraa veà-tono i roto i te òhipa pororaa èvaneria, na roto i te haapii-pāpū-raa i te taata i te Parau a te Atua. E ia riro o ia ei tiaì-mata-ara i pīhai i te nūnaa i reira o ia i te oraraa. Ia haamanaò-atoà-hia i ò nei, te feiā atoà e te mau Àmaa Òhipa atoà (to te fenua nei e to te ara), tei faataa ia rātou no te àpeeraa i te Ètārētia i roto i to na oraraa.

I mua i teie mau parau faufaa tei ìriti i te parau o te Ètārētia, e te mau tupuraa òhipa i orahia mai e ana i roto i te parau no ta na faaiteraa faaroo e ta na tāviniraa, e aha te mau manuiaraa e te mau manuia-òre-raa i roa i te Ètārētia, mai to na fānauraa e tae mai i teie nei ? Teie te tahi o te mau uiraa tei titau i te tahi pāhonoraa no te tau māōhi e te ètoto āpī o te Ètārētia Porotetani Māōhi (2004 ...).

TE PARAU O TE
POROTETANI

Te haamataraa o te porotetani rautīhia e Taarii

Ōmuaraa

E tano tātou e hāmanaō i te tumu te faatereraa E.P.M. e te Tōmite Faaineineraa Tāmau, i manaō ai e rave i teie iōa āpī ei feruriraa na tātou, te mau ārepurepuraa i tāvevo mai te matahiti 2004 e tae mai i teie mahana.

Hou te matahiti 2004, ua haamata ē na te tahi mau feruriraa i niā i te iōa. I te ārea 1990, ua fā mai te manaō e faaōre i te āere o te iōa, te « Porinetia Farāni ». Te tahi feruriraa, e tau i te "no" e rave i te "i". E ua tae te ARA i te rave i te faaotiraa. Ua tāmau ā te ARA i te feruri i te reira parau e i te ARA i Toahotu, ua hiō faahou te ARA i te « āero ». Ua manaō rā te ARA e hiō āmūi i te iōa e ua faataahia i te hoē Tōmite no te feruri i te reira parau i tae ai te faaotiraa e tau i te iōa. Te manaō rā i tapeāhia, e hiō i te parau no te hiroā faaroo e ua ô atoā te manaō, e haafaufaa i te hiroā Māōhi. E i roto i te mau tuatāpaparaa i ravehia i itehia ai e ua topa-ē-hia na terā iōa i te ture tumu i haamauhia i te matahiti 1927. Mai ta tātou i hiō mai i teie poiōi, te faaite noa ra tātou i to tātou teōteōraa i te riroraa tātou ei Māōhi. E tuu i terā parau no te faaroo no te mea e taata faaroo terā e hiō ra i to tātou parau.

Te raverāa i te tahi iōa, e ère no te haamauuruu noa ia tātou, e tītauraa ta na e hinaaro e tuu i niā ia tātou. E mea fifi rii ia parau Joel, François, e mea matara aè ia parau, Taarii, Taaroa. E hiō faahou rā i te auraa o te iōa e e aha te tītauraa i te òrometua i te mau mahana tatai tahi, i roto i te oraraa utuafare, i roto i te oraraa vaamataēinaa.

E piti uiraa i manaōhia e tuu i mua ia tātou, e 4 pupu i faanahohia, mai tei ravehia e te pupu Ētārētia.

- e aha te mau mea e haap_p_ ra to tātou porotetaniraa
- i roto i te parau o Tataio e vai ra i roto i te Ruta 19, e aha ta teie taidraa e faaite ra i niā i to tātou porotetaniraa.

E 45 mn feruriraa pupu, e 30 mn no te tauā parau āmūi i niā i te mau uiraa tatai tahi.

Vauvauraa a te mau pupu

PĀHONORAA I TE UIRAA 1

Pupu 1

E aha te mau mea ta òutou e ite ra tei haapāpū mai e, tei roto òutou i te porotetani. Ua haamata mātou i te hiō i te tahi mau parau a te arii Tetunaè. Te faaite mai te reira e, hou te mitionare, te rave āmūi ra te nūnaa i te òhipa, te tauturu ra, te pii ra i te taata e haere mai i te fare. Te haapii ra e, i mua i te hapa, e parau ihoā paì. Te vai ra te porotetaniraa i roto i terā mau parau.

I teie mahana, ua faaruè tātou i terā mau aratairaa. Ia hiōhia te mau parau a te arii, te tū ra i te aratairaa ta tātou e tītau ra. Te vai ra te fare pure, te fare haapiiraa, te pipiria: haapiiraa, orometua, tiātono, e pereue ihoā tatou.

I mua i te tahi mau faaotiraa i ravehia, aita tātou e hoē ra. Te huru mau terā o te porotetani. Te tahi hiōraa, no te faaotiraa no te pereue, te faaite noa ra aita tātou e hoē ra.

Pupu 2

Eita te porotetani e mamu noa i mua i te ino ; e hiō i te parau o te reforomatio.

E ìmi i te raveā ia tupu te ôpuaraa faaora a te Atua.

Ia itehia te peretiteni, te tiāraa, te parauraa i mua i te tahi mau òhipa tiā òre

Pupu 3

Te porotetani, e feia moà, eiaha rā mai ta te tahi faaroo. E peu no te haamoàraa (pipiria). Tiāmā i mua i te faanahoraa. Faahoì i niā i te parau

Pupu 4

Te mamu-òre-raa i mua i te tahi mau òhipa tià òre

Te rave-âmui-raa i te òhipa

Haafaufaraa i te reo e te peu

Faatumuraa i nià i te tahi faanahoraa: pinepine te faarohia, "mai te tau e te tau...", eiaha e âueue.

Na tapaò e piti (faraoa-uaina)

Te aufauraa mē.

Tauà-parau-raa i nià i te mau manaò o te mau pupu

Natupuai u: terā parau no te pipiria, tei nià anei i terā manaò e faahò ihoā i roto i te pipiria.

Teiva: e tii mai te mau petania i te pipiria i te porotetani.

Tahiarii: ua papahia te mau faanahoraa materia i nià i te faaìteraa a te pipiria. Te porotetani terā e patu noa ra i te fare.

Taoàhere: te hoìraa te pupu 1 ia Tetunaè, te hiti ra te parau e, i mua ì te hapa, e parau. Areà te tahi nā pupu, te māmū noa ra. E tano e tauà parau.

Tahiarii u: i nià i te mau mea i orahia mai e te mau metua, tei nià i te rave-âmui-raa i te òhipa. I teie mahana, aita faahou terā faanahoraa, aita e âmui faahou ra no te patu i te fare.

Taoàhere: te vai atoà ra terā parau, i mua i te fifi o te utuafare, e parau ihoā.

Tahiarii u: te parau noa ra, noa atu te riri noa ra te tahi pae.

Tahiarii: e ère na te Māðhi te taò porotetani. Ia hiðhia te mau manaò a terā arii, aita â ia te porotetani i tae mai, e tapaò faaìte, ua vai ê na te porotetani.

Taarii: e tano e horoà i te tahi manaò i nià i te parau a te arii Tetunaè nui. Te uiraa, te mea e vai ra, pātoi i te ino, te rave-âmui-raa, te morohi ra. E tano e ui, no te parau anei a Tetunaè i vai ai e aore ra no roto i to tātou Māðhiraa. E tano e ui no te aha i vai noa ai. Ia hiðhia te mau parau i matara mai, terā te manaò i matara mai i mua. E tano e ui no te aha i vai noa ai, no te tau anei o te arii, no raro mai, e aore ra, na te parau a te Atua i paepae i terā parau, i vai noa ai e tae mai i teie mahana. Hoê â no te hiroà porotetani, i roto i te Etārētia te faaāmu-noa-raa-hia. I rapae atoà i te Etārētia, te ìtehia ra terā hiroà.

Te vai ra te tahi haafaufaraa i te tahi mea i vai na e ta te evaneria i haafaufaa atu â, eiaha rā no te faatito i te parau o te hiroà porotetani e te hiroà Māðhi. Ia parau tātou e porotetani, no hea mai terā taò. No roto mai i te tahi pupu tei hinaaro e patoì i te tahi faaheporaa, tītauraa a te emepera. Te haamataraa ia o te parau o te porotetani. Ua ravehia e te tahi pupu taata faaroo no te haafanau mai i te reformatio. Na te parau a te Atua i iriti i te manaò o te porotetaniraa. E ère na te porotetani i haafanau i te reformatio. E ère no te patoì noa i te tahi faanahoraa, no te patoì atoà i te ino ta te etārētia i haamau ia au ta na maramaramaraa i te èvaneria .

Tahiarii u: i nià i te parau o te hiroà porotetani, e tītau anei tātou i te haafaufaraa ì te parau o te porotetani, e aore ra e hið tātou i te haapiiraa a te parau a te Atua. Te huru oraraa i vai na i terā tau, te faufaa noa ra anei. Ua riro roa to tātou manaò e ta tātou feruriraa i te porotetani, aita anei te reira parau i faa-âmahamaha ia tātou.

Taarii: na te reformatio i haafanau i te porotetani ; te tītauraa a te reformatio, ia haafaufaa i te parau no te faatitiàifaro i te oraraa. Te tahi hiðraa, no te mau òrometua e òhipa ra i roto i te p_roitā, te uiui ra i te tahi mau faanahoraa e vai ra e te horo nei tātou i roto i te parau a te Atua no te tauturu i te faaāpiraa.

Teihotua: ia faaea noa i nià i te porotetani, eita te parau o te reformatio e ô. Te tumu i faaau ai te parau o te Māðhi i te parau o te porotetani e te reformatio, no te tahi mau parau faufaa e vai ra i roto i te reformatio e tano e hið faahou no te mea, te tahi hiðraa, te parau no te autahuàraa, i roto i te faanahoraa a te Māðhi, eita e tano e faaò, e mea ètaèta i te farii no te mea eita te mau huru taata atoà e ô i roto i te parau o te Māðhi.

Taarii: no te reira parau, e tano e hið no te tahi mau parau i vai na i raro roa e tano e faaau i te parau a te Atua. Na te reformatio e tātāi e e tauturu i te faaāpī i te hiroà Māðhi. Terā te tahi hiðraa

no te títauraa ta teie ìða E.P.M. ia tātou. E tano e haamanaò e, na te reformatio i haafanau i te porotetani e e ara ia òre to tātou porotetaniraa ia tūpohe i te parau o te reformatio.

PÄHONORAA I TE UIRAA 2

Pupu 1 : mai ia Tataio i ìte i to na hape, ia farii atoà te Māðhi i to na hape. O Ietu Metia anaè te ora.

Pupu 2 : te tuhaa a te taata porotetani, te faaoraraa i te taata, te farereiraa, te tauàparauraa ia au te títauraa e vai ra i roto i terā irava, « i haere mai te tamaiti e ìmi e e faaora... »

Pupu 3: itoito ia manuia, haafaufaa i te raveà i te vāhi te reira o ia; tiāmāraa o Tataio i nià i ta na faaotiraa, tapaðraa ìða

Pupu 4 : e taata horoà, farii, ìmi i te raveà. Farii i to na hape.

lotua: te pāhonoraa a te pupu 1, Ietu Metia anaè te ora. E 5 parau tumu ta te porotetani e haafaufaa ra, « ei te Atua anaè te hanahana, ... ». Te vai ra te faahaperaa, te vai atoà ra te haapāpūraa i te tahi parau tumu.

Tahiarii: te vai ra te faaìteraa e, na te parau anaè e faahoì i te taata i nià i te arataìraa a te èvaneria. Na te parau anaè e faaìte i te hape o te taata. Eita e roaa i te taata anaè ia faahoì i nià i te parau mau.

Tehaapapa: e manaònaò rahi i terā parau a te pupu 1. E vaiiho na te parau e faahoì i te taata. Ahiri te reira mau te tiàturiraa, e òhie te faatupuraa i roto i te oraraa. Mea puai tātou i te pororaa i terā parau, tātou atoà rā te mea fifi i te raveraa i terā parau. Ahiri na te parau e arataì ra, mea rahi te mau mea e matara tātou. Ahiri tātou mai terā ta tātou e parau no Tataio, ia hiòhia, tātou te mea fifi roa no te faatupu i terā parau.

Rahiti: to tātou tāfifi, te oraraa i roto i te parau.

Natupuàì u: te manaònaò i te parau o Tataio, ia hiòhia terā parau, o Ietu Metia anaè te ora. Ia au to tātou tiàraa, ia parau anaè o Ietu Metia to tātou ora, e tapað ia te vai ra te tahi atu mea ta tātou e faariro ra ei ora. Eita anei teie parau e vai noa i Atomoahine, a hoì ai tātou mā te faaruè mai terā parau i ò nei.

Taarìi: i roto i te parau o Tataio, to na faaroo e to na tatarahapa, o ia iho i roto i to na feruriraa, hou te farereiraa, te mau raveà ta na i ìmi no te farerei i te Fatu. Na to na faaroo i iriti ia na i rapae i te hape. No Ietu, te faahoì ra ia na i te maitai o te Atua. Aita o Ietu i pāhono i te aniraa a Tataio, aita i tauà i te huru o Tataio. Ta na peu. Ua faaìte noa i te tiàraa o Tataio i roto i te maitai o te Atua. E hiò na i ta tātou mau faanahoraa no te titau i te taata, aita anei tātou e tapihoo ra i te ora ta te Atua i faataa no te taata. E tano e tāpiri atu, « i te faaroo anaè tātou e faatiāmāhia ai, e ì te aroha hoo òre o te Atua tātou e faatiāmāhia ai ».

E tano e hiò e e haafaufaa i nā parau tumu o te porotetaniraa. E arataìraa ta teie nā parau e titau ra ia tātou. Te mau òhipa atoà ta tātou e rave, ia riro ei arueraa i te Atua. mai te peu na te aroha o te Atua i faaora ia ù, te títauhia ra vau ia haere e faaìte.

Tahiarìi: to tātou tāfifi i roto i terā faaùeraa mai ia Tataio, no ta tātou mau faanahoraa (institution): « ei fare pāpū... » ; na te reira mau mea e haataupupu i te ora-pāpū-raa i te èvaneria. Te hiò ra tātou i raro e te ìmi ra i te raveà ia òre to nià ia fifi. E tano e ìmi i te tahi faanahoraa, hiðraa, ia ora apihapiharaa, tei faataupupu i te ora-hope-raa i to tātou porotetaniraa, e te pāhonoraa i te títauraa a te parau. Ia hiòhia te parau o te taurua i roto i te pāroita, no te haamaitai i te mau fare pure, aita ra tātou e faatae ra i terā faanahoraa àmui no te patu atoà i te fare o te taata i fifi.

Taahitua: te tiāmāraa o te Atua i roto i ta na faatupuraa i te ora. To tātou paruparu i roto i terā tiāmāraa o te Atua. e tifià tātou i te mea ta tātou e rave. Na te faanahoraa e parau mai e rave, e ère faahou na te parau. Te faatano ra tātou i te parau, e ère faahou na tātou e faatano ia tātou i nià i te parau.

Iteraèra: mea rahi te mau parau e haaferuri ra ia tātou no te tahi mau mea ta tātou e ora ra. Te vai ra terā parau e, te vāvāhi ra te hiroà porotetani i te hiroà Māðhi. Mai te peu tei reira tātou, e

tano anei tātou e parau, te Māōhi noa ra tātou. Te vai atoà ra te tahi mau peu ta tātou e rave noa ra, mai te tomoraa fare pure. Te peu no te haamoàraa i te mau tauihāa, e ère anei te tahi peu tatorita. Te pee ra te porotetani i te tahi mau peu a te tatorita, mai te « *Toussaint* », te tūramaraa.

Taarīi: te faahiti noa ra vau te parau o te hiroà porotetani Māōhi, te porotetaniraa o te Māōhi; aita te parau a te Atua i tāditiāhia i niā i te porotetani, e tano te porotetani e ora hope i to na hiroà faaroo. Te vai ra te mau mea i roto i te hiroà Māōhi e tano e vaiiho, na te èvaneria e tinai. E tano e haamanaò i te mau òhipa i ravehia i te tau o te mau mitionare, e tae mai i teie tau, e tapiri rā i te hiōraa porotetani.

No te haamoàraa, te porotetani tei patoì na i te reira peu. No te òroà, te porotetani tei patoì i te tahi huru hiōraa i haamauhia na.

Taoàhere: e piti auraa e tano e haamanaò, te faataaraa na te Atua eiaha te taata e haùti; te piti, te tāmāraa no te tiā mā i mua i te Atua.

Teihotua: e hiò i te parau o te pororaa èvaneria, e haafaufaa i te parau no te faaoraraa maì tei riro ei tuhaa rahi i roto i te taviniraa a letu.

Tahiarīi: e tano e hiò i te mau horoà a te Varua i roto i te taata, e haafaufaa i te feia i horoàhia terā mau tarenī. E ara rā, eiaha e haafifi.

Iteraèra: ua tauà parau na i te parau no te faaoraraa maì. Ua tano i te faatererāa i te hiò i terā parau, e tono i te taata i roto i te faaineinerāa. Ia rave-pāpū-hia. Te roohia ra tātou i te parau, inaha e tuhaa rahi.

Tehaapapa: e hiò i te mau vāhi i reira tātou i te òhiparaa, e haafaufaa i te feia e tuhaa ta rātou, te faaoraraa, te purerāa no te faaoraraa maì, e àpee tātou i te feiā e rave ra . Mea puai tātou i te faahapa.

Tehau: te tahi mau Etārētia, tei orahia i Bossey, i roto i te mau tonorāa i roto i te tahi mau pāroita, ua àpee na i te tahi mau òrometua Afirita, te vai ra te tuuraa rima, e tāpapahia te reira taime no te mea e tupu te faaoraraa maì. Aita tātou e rave ra. Ua àpee noa vau. Te rave ra te tatorita i terā peu, te vai ra te tahi faanahorāa pāpū.

Teiva v: te vai ra i roto ia tātou, te tahi o tātou e rave ra i terā tuhaa e te pātoì ra tātou ia na ia rave i terā òhipa. Aita tātou e farīi ra, no te aha. Mai te peu te ìte ra tātou, no te aha tātou e pātoì ai, no to tātou porotetanirāa.

Rahiti: a hiò i teie nei.

Emma: te papa haamori ta tātou e faahapa nei, na te tatorita i fatu mai.

Teiva v: no te au o te tahi mau parau i faadhīpa ai.

Rahiti: te peàpeà nei i te tahi mau parau ta tātou e tuatāpapa nei, no teie nei tātou.

Iteraèra: te hoo-noa-hia ra terā papa haamori nināmu, a taa noa atu te mau papa haamori ta te mau tuahine, ta te feiā àpī e fatu ra i teie mahana. No te faaoraraa maì, e horo tātou i te taote, i te *dispensaire*. E ora tātou i te tahi faanahorāa ia òre tātou ia haere faahou i reira. Ua tauà parau na vau ia Amaru, e ua faaite mai e faaoraraa maì ta na e rave ra. E ua uihia atu, no te aha i papetito ai. Ia hiòhia, ua arataihia te taata ia na, aita faahou i arataihia i te Atua.

Teihotua: te rahirāa o tātou i teie taime, te rave moèmoè noa. Te rāu e horoàhia ra i roto i te fetii, e faaoraraa maì. Te taurumi, e faaoraraa maì. Aita à te Etārētia i horoà atu ra i te tahi parau i niā i terā òhipa. Aita à tātou i parauparau atu ra, e faanaho. I reira e rēni ai. Eiaha atoà e pata hānoa, a fifi amuri aè.

Te parau o te porotetani i te tau o te mau veà tonu Lms e Smep rautīhia e Taoàhere

Ōmuaraa

Ia ora na te mau "porotata". E haapotora teie no te tahi parau, e faaau ia vai e i te aha, te "porotātani" anei ? e tano e tuatāpapa.

E toru manaò no te ômuua i te parau o te porotetani i te tau o te Lms e te Smep ei faatūāti i te parau o te Reforomatio. Hoē uiraa no nā pupu i faataahia.

Te manaò matamua, e ère na te mau porotetani no Europa i tūrai i te taata ia haere mai i o tātou. Na te araraa o te tahi mau taeà e tuahine i faanaho i te tahi manaò. Na te manaò oitumene i haafanau i te manaò no te tere roa mai. Te fā tumu, e faaàano i te mau taata ia rau te mau mero o te Ètārētia i haamauhia e te Fatu. Na te èvaneria anaè e papa. No muri te matararaa mai te parau o te porotetani. I te tau o te mau tatorita i fā mai ai te manaò e faaite i to rātou taaêraa. Na te hau tāmārū farāni i haapuai i terā faataaraa i te tatorita e te porotetani, a taa noa atu te tahi mau pupu faaroo.

Te tahi atu manaò i fā mai, te faataaraa i te mau porotetani peretāne e te mau tatorita farāni. I horo ai te mau veà tonu peretāne i te mau pae i Raro Matai tei vai noa i roto i te tiāmāraa.

I roto i te tau o te farāni te haamauraahia te mau papa ture e te mau veà ei haafetiiraa i te mau p_roita. Te Veà Porotetani, e raveà faaiteerāa, pāzururaa, haap_p_raa i te tiāraa porotetani. E raveà haapiiraa i te mau p_roita i te hiroà faaroo porotetani.

Te tau i tau ai te iōa, te E.E.P.F. no te faaho i te manaò i haamau i te porotetani: « te èvaneria anaè, te Ètārētia anaè... » pāto i noa ai te mau peretāne i te huru farāni o te porotetani, te huru Māōhi o te porotetani.

Te uiraa tumu, mea na hea te mau veà tonu i te haapiiraa i te hiroà porotetani.

E ôperehia atu e pipi parau ei papa i te haapiiraa a te mau veà tonu, ta te mau Lms i fatuhia i te matahiti 1801, ta Arbousset i te matahiti 1864 e ta te Smep e vai ra i roto i te puta Haapiiraa Faaroo Èvaneria no te matahiti 1946.

Te uiraa: e aha to òutou manaò i nià i teie mau parau i muri aè i to tātou tuat_papa-faahou-raa i te mau parau tumu o te porotetani-reforomatio (45 mn)

Feruriraa pupu

Pupu 1

Te faaiteraa i te parau o te ora, ua papahia i nià i te parau o te Atua tei riro ei tauturu i te taata i mua i to na hape. Na te parau atoà e tauturu i te taata te ìte-maramarama-raa i te mea e hinaarohia ia na.

Pupu 2

aita e faaherehere te parau ; te parau a te Atua i roto i to na taatoàraa tei tuuhia mai i mua i te taata/nūnaa, ei faariàrià i te taata (ino=pohe)

No tātou i teie mahana, aita anei ta tātou parau e taurumi noa ra i te taata (aōraa)

Pupu 4

Te haapiiraa a te Lms (1801) : faaitehia te riri maha òre o te Atua e o letu te tarachara e maha ai te riri o te Atua ; hiōraa i te mau fenua ei nūnaa pohe.

Smep (1864) : aita e maitaì e e ora te feia ino ; ia hiōhia teie mau parau, e mau parau haamataù i te taata, ia òre ia rave i te ino.

Faaravaàraa

Teiva : i te tau Lms, ua faaitoito te mau veà tonu i te haapii i te reo

ìteraèra : tei te huru o te oraraa i terā tau, te tanoraa te paari o te parau e te tauraa o te tau, e tau i atoà te parau. Hiōraa, ia hape te tamarii, e papaì ihoā, e mea faaroo te tamarii, e ia paari te tamarii, e ìte te tamarii i te maitaì no te papaìraa. I teie tau, e tamaihia te taata papaì, eita ihoā te tamarii e faaroo. E hohoà no te òhipa taurumi, e pau te taurumi i teie mahana ; no te huru o te taata i terā tau, ua tano terā huru parauraa, ia òre ia faaroo, e pohe.

Tahiarii : te hoì noa mai terā mau parau i hiōhia i nanahi ra, te vai ra terā parau a te mitionare te horoàraa te fatu ia na ia pohe ia ora te taata. Te huru i orahia e te mitionare, te horoàraa ia rātou ia tupu te parau (*martyr*) ; te manaò tumu, ia ora te taata, ia faaorahia te taata. No te huru parauraa e, i teie mahana, te mau faaroo tapiri ia tātou terā e faaohipa ra i terā mau parau ; ua faaea noa tātou i nià i te parau o te aroha te Atua, tiāturi noa ai te taata, hape noa ā, e ora ihoā no te mea e aroha te Atua.

Taoàhere : te vai ra te parau o te aroha o te Atua, i roto i te tahi veà ua haamanaòhia te parau tumu o te reformatio, te aroha o te atua, te tumu ia o te ora ; te reira atoà te aōraa matamua a te mau veà tonu peretane.

E aha te tumu tātou i mau noa ai i nià i te parau o te aroha ; ua haamanaò mai te parau o Tataio i te reira parau.

lotua : te vai ra te parau no te horoà ia pohe, tei orahia e te Fatu, ia hiōhia te auaa tumu o te *marturia*, e pohe no te parau i faaitehia

Teihotua : i roto i te parau o te porotetani, tei reira te tahi hahiraa e roaa mai ; i rapae i te « anaè », aita e ora ; aita e ora ia haere i rapae ; i Farāni ua tae roa na roto i te tamaì te haapāpūraa i te tiāraa porotetani.

Teiva v : aita anei teie mau parau e faahiò mai ia tātou, te parau o te taurumi, te aroha, te faaitè noa tātou i te parau o te aroha e aita te taata e ìte faahou i to na otià ; ia hiōhia i teie mahana, te rahi noa atu ra te fifi ; aita anei tātou i tae i te taimè e faateiaha te parau, eiaha no te faaino, no te faahoì faahou.

Taarii : ia faaroohia, e tano e ui e, e aha te mea ta tātou e tuu nei i roto i te aroha, te faatiàtià, e aroha anei to roto i te taurumi. E manaò faaora to roto i te aroha ; e hiò i te parau o Iteraèra, te manaò e hoì i nià i te parau i paari ai areà te evaneria, aita ia. I te faadreraahia te utuà pohe, ua fā mai te manaò i reira e maitaì, ia hiò tātou i te vāhi e tāmāu noa ra i te haapohe, te maitaì noa ra anei ; ia na reira tātou i te parau, aita anei tātou e haafaufaa òre ra i te parau o te reformatio, tei haamatahia e te Tamaiti. Ia haere tātou i nià i terā manaò, aita anei tātou e haapae ra i te hinaaro ta te Fatu i faaitè. Te uiraa, na te haamatauraa e faahoì i te taata. I nanahi ra, ua āparau tātou i nià i te ture, tei riro ei haamanaòraa i te taata i te aroha o te Atua. E uiui e tano anei e hoì i nià i terā faanahoraa i orahia e Ìteraèra.

Teiua : no te aroha o te Atua, e ère no te farii i te mau mea atoà ta te taata e hinaaro e rave. I roto i te tahi mau tere farerei i te mau ùtuafare, ia titauhia ia farii i te aroha o te Atua, e fâ mai te parau, eita e maraa.

Iteraèra : te hoì noa mai terā parau no te ohipa tapihooraa. Te tahi uiraa, mea fifi anei te ohipa tapihooraa no te aratai i te taata i te ora. Ia hiòhia te mau ohipa ta tātou e ora ra, ia tatai piti, ia faanuu te faito aoraa i nià, e uiui e aha te faito tano, na roto i te tauà parau raa ; aita ta tātou tuatapaparaa i te parau o Tataio i nià i te tapihooraa i rotopu i te fatu e o Tataio. Ia hiòhia te huru o te mau or paari, e ta rātou huru parau, i ta tātou hiòraa, mea huru paari, e tae te parau e, aita e patireia to terā huru taata ; i teie mahana, aita tātou i tae roa ra i terā faito ; aita anei tātou e ape ra i te parau ; i te hea huru faanahoraa e tano ai terā huru parauraa. No te hoe taata avae fati, e huti ihoa e ora ia, e aue ihoa e e ora ra i muri mai.

Taarii : aita te manaò e tãfifi ra, aita tātou e ôpanihia i te parau noa atu e mauui. Ua parau na e haamanaò i te varua o te reformatio, ta te porotetani e tãmata i te tũpohe. Te pii noa ra te parau o te reformatio ia tātou, te tarapape noa ra.

Taoàhere : i nià i te parau no te tapihooraa, te ora noa ra tātou i te reira parau, e horoà atu e e horoà mai. No te tiaturiraa atua, e tano anei e anò ta te taata e ta te tumu o te ora ; tei matauhia, na teie ao, te mau nūnaa i mua i te mana o te Atua, te vai ra te eà tãpihoo ia roaa te ora, no te mea ia òre ia tātài i te tahi vāhi i hahi, e ìmi i te raveà tātài ia ora ; te mea i tupu i roto ia Tataio, te ìmiraa i te raveà e maru mai ai te Atua ia na. E huru hamaniraa no te taata, te vai atoà ra te tahi huru hamaniraa o te Atua, tei haere mai e faahahi ta te taata. I roto i te rauraa o te mau mitionare, ua rau te mau parau ta rātou i haafauaa no te faaite i te huru tãpihooraa ta te taata i faadhìpa ia roaa te ora (Rutero e te parau a Pauro)

Tahiarii u : ia hiòhia te mau manaò e faahinaaro ra i te faahoì i terā mau parau, ia hiòhia te feia âpi i teie mahana, rau noa atu te mau parau e te raveà, aita rātou e ìte ra i te ôtià e ìte ai i te aroha o te Atua ; ua fifi anaè, e faahinaaro i te pohe, te uiraa, e parau anei no te porotetani noa, no te ètārètia noa anei, tei roto hoì tātou i te tahi faanahoraa âmui, e manaònaoraa.

Taahitua : i roto i teie mau manaònaoraa ta tātou, te uiraa, e aha pai ta tātou ei pahonoraa ; te vai ra anei ta tātou pahonoraa ta tātou e tiàturi e riro ei pahonoraa i te fifi o te taata, te reira atoà anei ta te taata e tiaì mai ra ; eita anei e tano e vaiiho i te tiàmāraa i te taata, e rave ta tātou, e faaite i te èvaneria, ia au terā parau ta Teihotua, te « anaè », eita anei e tano e vaiiho i te taata i roto i te tiàmāraa, e ôfati mai ia na ia haere mai i o anei, e pahonoraa anei ta tātou.

Tehaapapa : i roto i te mau parau ta tātou e horoà ra, tei nià noa i te tuhaa faaìteraa ; i roto i te vāhi ta tātou e ora ra, i te tãpati ; te iti ra te vāhi faaìteraa ta tātou e ora nei. Te ora nei te tahi i roto i te haapiiraa, te ora ra te tahi i roto i te tuaroì. I roto i te mea e toe ra, te ora ra anei tātou i te reira. No te parau o te riri o te Atua, ia tanohia tātou i te reira parau, e faahaere. E hiò mea na hea ta tātou faaìteraa. E haafauaa i te parau no te faaìteraa, e te huru ta òe e ora, te huru no te faatũatũiraa. E hiò i nià i te òhipa e ravehia ra.

Taarii : i roto i te mau pahonoraa, i roto i terā huru parauraa, ia hiòhia terā mau porotetani, ua âtea i te porotetaniraa, ua âtea i te huru parauraa a te Māòhi, ua ravehia e te mau mitionare matamua ; te parau a te mau porotetani tei rave i te tahi mau parau a te hiroà Māòhi. Te mau vāhi haamoriraa, to tātou tiàraa i mua, i roto i te fare pure, te vai noa ra te faatura. Ia hiòhia te mau paturaa fare, te vai noa ra te faanahoraa tei papahia i nià i ta te mau tupuna. I roto i te pororaa porotetani i ravehia, ua î te hiroà Māòhi i roto, o ta tātou e parau nei e na te mau mitionare. Ua hurihia te mau tii, te vārua rā o te tii, ua tapeàhia mai, na reira atoà te parau o te marae. Te vai ra te mau tuhaa porotetani a te mitionare, te vai atoa rā te vārua Māòhi i roto i te mau haapiiraa, faaitoitoraa, faanahoraa. Ia taiò i te mau faaitoitoraa a te mau taata paari, e mau manaò tei papahia i nià i te hiroà Māòhi. I roto i te parau o te hiroà porotetani, ia faaea noa i nià i te ètārètia, ia âtea i te vārua o te reformatio.

Taoàhere : te haamanaò i te taima a faaoti ai au no te haapāpū i te papetitoraa, e haapiiraa ui âpi, aita e faariàriàraa, ua faaàpihia te haapiiraa. Ia taiò faahou vau eita e maraa ia ù ia faatere i terā mau haapiiraa. E tano atoà e hiò i te huru haapiiraa ta tātou i haere, e ère paha te reira te manaò tumu o letu. Te parau a te mau mitionare, e haere e poro i te èvaneria anaè.

Te Hiroà Porotetani i te tau 1963-2005

Te faanahoraa : ômuaraa a Taarii (20 mn)

A taa noa atu te mau manaò i hiòhia i roto i te parau o te tau Māohi o te EEPPF, teie te tahi mau parau e tano e haamanaòhia no te tūrāma i ta tātou feruriraa i te parau o te Hiroà Porotetani i orahia e te nūnaa i roto i nā matahiti i haerehia mai, mai te matahiti 1963 e tae mai i teie matahiti 2006.

Ia tapurahia te reira ârea tau,

* 50-63 : i muri aè i nā tamaì rahi i tupu i Europa e i roto i te mau fenua teretitiano, aita te hiroà faaroo i faaòtohe ia rātou e taua peu, te tupu noa nei i teie mahana e o ta tātou ia e ìte ra i roto i te mau fenua arataihia e te hiroà mahometa, i roto i ta rātou parau e, no te ìda o te Atua i tamaì ai.

Te uiraa : I mua i teie mau hiòraa i nià nei, e mea na hea ta teie mau tauiraa tūramaraa ia tātou i nià i ta tātou feruriraa i to tātou Hiroà Porotetani e Hiroà Tumu Māohi

Te mau tumu parau i tapaòhia e te mau pupu :

Pupu 1

1963 -----Raapoto----Marurai----Ihorai----Taarii---Haere i mua —e tià e parau

EPM

Ahiri tātou i na ô :

haamaitaì i ta tātou aratairaa ia au i te tau EPM (papa haamori, ture roto, ture tumu) ia au te tupuraa o te oraraa vaamataèinaa.

Faaòhipa i te mau mea e âua haaàti ra i a tātou, ia au te auraa ta to na parau e heheu mai ra (Maohi) ia haafauaahia to na paru maohi i roto i te taime faaineineraa

Ua tano anei te horoà-roa-hia te tiàraa orometua i te vahine ia au te hiòraa maohi.

Pupu 2 :

Na roto i te tūramaraa a te Etaretia e te mau peu tumu, na roto i te itoito e te ineine o te aratai (òrometua, peretiteni, tiatono), na roto i te fifi o te nūnaa (tauiraa òrometua, faaineineraa tiàtono) ; faaâtea i rapae no te faaineine ia òe (reculer pour sauter). Hiòraa : hoêraa vaa, na te âtea e faaìte mai i te âveia.

Pupu 3

Ua pāpū to tātou porotetaniraa i roto i te faanahoraa òhipa e orahia i roto i te Etaretia. Aita â to te Maohi i pāpū, aita e mauraa pāpū. Aita e faaotiraa, aita e farerei ra. Te haere âpiti ra te Māohi e te Porotetani (Maohi//Porotetani)

Faaravaïraa a te pupu 1

Ia hiòhia te huru oraraa i roto i te EPM i roto i te tau o Raapoto, to Marurai e to Teraì, e tano e parau, e piti e aore ra e toru pupu e vai ra, te feiā e poro ra i te parau o te porotetani, to te Māðhi e te feiā e faaea noa. Ua ìtehia ihoā terā tāputoraa i rotopū i te porotetani e te maohi. Te fifi, te faaōraa i terā parau i roto i te nunaa tei òre i papu i to na maohiraa. Aita â te porotetani e te maohi i farerei atu ra. Te tahi hiðraa : te àimarōraa i roto i te faaterera e te tomite rauti i nià i te tumu parau o te mau rururaa. E riro te iða i te faaâpi-faahou-hia i muri aè i teie mau feruriraa.

Faaravaïraa a Taarii

Te tahi pupu e tano e hāmanað, terā i ìtehia e o ta ù i ora mai i te tau o Raapoto. Ua ìmi i te raveà ia haafaufaa nā mea e piti. Na te parau a te Atua, te Èvaneria i haapāpū i te faaroo. Na te reira i tauturu i to ù parau. Na hea te ìmiraa i te raveà no te haafaufaa i nā parau e piti. Ua pāpū te porotetani, ia au te aðraa a te reformatio. E tano rā e haamanað e, ia pāpū te hoê parau/faanahoraa, i reira e hahi ai. Na te maururu òre e faahoì i te èvaneria e na te reira e haamaramarama i te âveia e tano e rave.

No te māðhiraa, a hea tātou e pāpū ai, i mua noa anei i te hiroà tumu o te tahi. E tano e tūraì â.

Tahiarii : te porotetani, e ère te tahi mea e tuu i roto i te âfata, tei nià rā i te faaìteraa i te parau tià, aita rā e māmūraa. Eiaha e faahiti i te porotetani, e poro rā i te èvaneria, ia òre ia topa i roto i te pariraa no te « prosélytisme ». Ia faaâpi noa te nūnaa i to na oraraa ia au te èvaneria.

Taahitua : e ìmiraa, aita e faaearaa, e rauti ihoā.

Taarii : te reira te manað i te vairaa.

Taoàhere : te porotetani, te taperaa ia o te reformatio, te ìmiraa i te faaâpīraa.

Faaravaïraa i nià i te mau manað o te pupu 2

Taahitua : e faaâtea i rapae no te faaineine ia òe = « ôtohe no te haere i mua ».

Iteraèra : ia hinaaro anaè ia Orohena, na te âtea e ìte ai. Huru o te feiā i faaâtea, tei papa i ta rātou faaineineraa, haapiiraa i nià i te mau parau o te hiroà tumu.

Taahitua : te ôtoheraa e te mea e orahia ra : tei hea vahi tātou e ôtohe ai e no te tūraì i hea.

Taarii : ta te reformatio ia i rave. Eere te hoìraa no te faaea i muri, no te hið rā i te vahi i hahi ai. Te tumu, no te faaora i te mea tei riro ei papa no tātou.

Tahiarii : faaineineraa i te feiā i tonohia mā te ani òre te manað. Ia âtea i reira e imi ai. E mihi i te mea i vaihohia. Te feiā i hoì mai no te haafaufaa i te mea i mihihia.

Taoàhere : e aha te fifi o te nunaa.

Iteraèra : faanahoraa no te tauraa orometua. Arai i te fifi o te tāhana, ia maitai te nūnaa.

Emma : te ‘rapae’ no te faaineineraa ?

Iteraèra : te vai ra te feiā i roto, i te fenua nei e tano e farerei no te pae o te hiroà.

Tahiarii : e tano e haamanað i te feiā i haere i rapae e tei hoì no te haafifi i te etaretia.

Iteraèra : eiaha e faaâtea roa.

Taoàhere : te faaotiraa a te ara : eiaha e hið i to rapae noa, ua haafifi atoà to roto noa. Te manað tumu, eiaha te EPM ia fifi. Hiðraa : te tonoraa ia Henri Hiro e te fifi no te ineine òre o te etaretia i te faataa i te tuhaa e au no na.

Faaravaïraa i nià i te mau manað o te pupu 1

Te parau o te vahine i nià i te tiàraa, mea fifi ia hiðhia i roto i te hiroà maohi, na te tūramaraa a te pipiria i iriti.

Temeèhu : i roto i te mātīraa Ietu i ta na mau pipi, aita e vahine, mea na hea te tūramaraahia, te haamaramaramaraa a te Ara i ta na faaotiraa.

Taarii : i te area matahiti 80, i te hoìraa mai o Taoàhere mā na Suva, ua hinaarohia e haa-òrometua ia Taoàhere v., te fifi, no te mau òrometua vahine. Te aniiraa no te imiraa e te tūramaraa a te èvaneria, aita e parau e haapapu ra i te faaotiraa i te matahiti 95 no te vahine ei òrometua.

No te parau o te maohi, aita e parau haapapu. Te uiraa : na hea o Pomare vahine i arii ai. Te uiraa e tano e ui, e aha ta te èvaneria e parau mai ra.

Taoàhere : te faufaa o te reformatio no te faaineineraa e te tuatāpaparaa i te pipiria. Te uiraa, e haapaò, faaineine i te haapiiraa i te hiroà maohi. Te parau a te Tenete e te parau no to Taaroa hamaniiraa, ua tuea noa. Te riroraa te vahine ei àpu no te tane, no te vahine, e horoà i te ora.

Taarii : aita te tapura i ôperhia i hope i te faaîhia.

No te varua o te reformatio, ta tātou tautooraa, e e titauraa atoà, te imiraa i te raveà i roto i te parau a te Atua, te èvaneria. Na te èvaneria e tūrai i ta tātou faaâpīraa i to tātou parau.

A maha ahuru matahiti te tauraaahia te idà, e tiaì tātou te tau e tau faahou ai. Te manaò tumu : haapāpū i to tātou parau i roto i te nūnaa Māōhi.

**Reforomātio e reforomātioraa, porotetani e porotetaniraa
I Ēuropa e nā te Ara
(XVIraa-XVIIIraa o te tenetere)**

Ei maa parau ômuaraa

Te haamauruuru nei au nā mua roa i te Tomite no te Faaineineraa Tāmau (*TFT*) tei haamata mai i te feruri e te haa no te horoà i « te mau pāhonoraa matamua » i te tītauraa a te Āpooraa Rahi Āmui (*ARA*) a te Ētārētia porotetani mādhi (*EPM*). I parau ai te manaò e, « te mau pāhonoraa matamua », e faaauraa ia teie ia au i tei anihia mai e te *ARA* a te *EPM*, e ia au i te tahi mau tuatāpaparaa āpī ta te *TFT* e faaitoito nei i te rohi ei haapāpūraa e ei haamāramarama i to tātou « ètārētiaaraa », to tātou « porotetaniraa », e to tātou « mādhiraa », oia hoì ia au i te tahi mau uiraa e tāvevo nei : *E aha ta te iða āpī ra EPM e tītau mai ra i to te huifaaroo tei arataihia mai na e te mau mitionare peretāne, to nià/raro matai mā, farāni, herevetia, etv ? E no nauānei (teie mahana), e aha ta taua iða ra e tītau mai ra i te mau òrometua ? E i te mau tiàtono hoì, te mau haapii èvaneria, te mau òrometua pupu, te mau āmaa òhipa tei poiherehia mai na e te Ētārētia èvaneria noli Porinetia farāni (EEPF) ?*

To tātou tiàturiraa, ia au i teie iða *EPM*, aita ia tātou i roto i te faanahoraa a te Tenete 11/4 : « *Tātou e patu i te tahi [...], ia itea to tātou iða [...]* ». E faanahoraa teie na te taata no te faaiða ia na iho, e inaha hoì, te iða e te maìraa/topara iða o tē haamanaðraa mai ra e na vètahi-ê i maìri mai, a tià mai ai tei faaiðahia i roto i to na ùtuafare-vaataèinaa, etv., to na paparaa tupuna, e to na paparaa « tupuna o te mau tupuna », oia te mau àitu, te mau atua. No tātou nei, i te mea ra, e iða teie no roto mai i te *Ture Tumu no te mau Ekalesia Porotetani no te mau Haapaoraa Farani i Oteania*, ia au i te *Faaueraa mana no te 5 no tiurai 1927 o tei amui i te mau Ekalesia Porotetani Maohi no te mau fenua motu i to Tahiti e Moorea i raro a'e i te faatereraa hoê a te Āpooraa Rahi* (Papeete-Tahiti : Imprimerie de l'Océanie). No tātou nei, « *Ekalesia Porotetani Maohi* », o te mau ètārētia ia no roto mai i te *London Missionary Society (LMS : 1797)* e te *Société des Missions Évangélique de Paris (SMEP : ārea matahiti 1863)* tei taa-ê i te Ētārētia Tātorita no roto mai te *Congrégation des Sacrés Cœurs* (1834) e te tahi atu mau ètārētia e vai ra i taua ànotau ra, mai te mau Mōmoni (1844). Te tahi haamanaðraa, na te faatereraa hau farāni e te *SMEP* i maìri mai i teie iða « te mau Ekalesia Porotetani ». Te auraa, aita ia tātou e to tātou iða i roto roa i te faanahoraa no te « ira pāpera ». « Aita tātou i roto roa », e aita atoà rā tātou i vaho roa, i rāpaèau roa i taua ira ra, no te mea i roto i te taataraa o te taata, te hinaaro tumu o te taata nei, o te faairoraa ia na « mai te mau atua te huru » ia au te Tenete 3/5. E inaha, èere te reira i te fā a te hoê ètārētia teretetiāno (maru-metia).

A taa noa atu ai te mau tuatāpaparaa i rave-māite-hia mai na e te *TFT* e o ta na e rave nei e rave atu ā, e tià ia haamanaðhia te tahi mau fifi no te mito :

— *Eiaha ta tātou mau feruriraa e mau tūuàparauraa ia riro ei arataìraa tātorita rōma hiroàmòè (inconscient) e aore rā itea òre (insu)*, oia hoì eiaha tātou ia topa i roto i te mārei no te hoê hiroà porotetani e mauruuru mai ai te *Ètārētia Tātorita Rōma (ETRōma)* ; no te mea ia òre tātou ia haapaò maitai e ia ite i te reira, e riro tātou i te tūàti i te mau mau haapiiraa-tumu (*dogmes*) a te *ETRōma*. Aita tātou e ôpae roa nei i te *ETRōma*, inaha te pūai noa mai ra te mau tià tātorita i te pae no Ēuropa no te tahi mau tuatāpaparaa pīpīria, parautaata (*anthropologie*), tauàparau (*philosophie*), huruāparau (*psychologie*), huruaheu (*psychanalyse*), etv., e te tītau-atoà-hia nei rātou no te haere mai i rotopū i te mau porotetani e faatere i te haapiiraa e no te tūuàparau, riro atu ai te reira ei tāpaò faaite e ua faairohia te tahua no te ìhi (savoirs) ei vāhi e ei taime òtumene. I pihai iho i te reira, te vai atoà ra te tahi mau tereraa rituria piri tātorita tei

riro i te tauturu mai ia tātou, mai teie e ravehia i te mau Tuahine no Pomeyrol, e to tātou hoi mau Tuahine i Tahaa.

— *Ia òre tātou ia hape i to tātou mādhiraa e no te pō roa mai ia*, inaha hoì, e àroraa hau (*combat pacifique*) tei rave-porotetani-hia mai, mai te àrea matahiti 70 ra, e Henri Hiro rāua o Turo Raapoto no te faatupu i te « *nūnaa mādhi* » ia tura to teie mau pae fenua porinetia i roto i te toeà iho e hiroà tei firihia na e te mau tūiraa e rave rahi¹. Peneiaè tātou, a nanahi, i te tāpae atu i nià i te « *tiàraa hau* », hau arii ānei, hau manahune ānei, hau repupirita ānei, hau repupirita piri farāni ānei, piri mārīte ānei, piri tāpōnē/tinitō ānei, hau o tē parau-mitionare-hia na e « *ètene* » e o tei tātāi-mitionare-atoà-hia i te ômuaraa no teie tenetere mā te taò ra hau/*nation* i faataahia ai te taò ra « *nūnaa* » ei parau-teretetiāno-raa i te « *nūnaa o te Atua* ».

— *Ia òre tātou ia riro ei « uì porotetani » tei faaineine, mā te ôpua-òre-hia e tātou, i te ôpaeraa taata (intégrisme et racisme)*. I ô nei, ei haamanaðraa, a taa noa atu ai te rauraa o te feiā (tupuna, papaā, tinitō, mārīte, etv.) i haa mai na no to tātou mau iho (*identités*) e mau hiroà (*cultures*), eiaha rā ia àramoinahia ia tātou e na te *Āfa* i rohi mai e i faarohirohi tuutuu òre mai, mai ia Turo Raapoto tei tūtava māite i te ihireo, te iho, te hiroà, te parauatua, te vaamataèinaa e te poritita « *ia Mādhi mai te Mādhi* » a raurāu atu ai te mau Mādhi i teie mahana².

E no reira,

— *Ia au i te poroì a Taarii Maraëa, to tātou Peretiteni EPM, ia faaineine tātou i te tahi « peuple responsable »³, e e tià ia haamanaðhia e o te òhipa ia i orahia mai na e te mau tupuna hou aè te Èvaneria, e tei haahia mai i te tau o te faatupuraa parau e tae roa mai i te tau o te EEPF, e o ta EPM hoì e tiàoro nei ā i teie uì ia au i te mau fifi e te mau rāveà e vai nei i teie ànotau ;*

— *Ia au i te poroì a Taoàhere J. Hoìòre, te Faatere o te APOH/EPM, eiaha te faaineineraa tāmāu no teie àvaè mātī 2006 ia faariro i te mau òrometua ei mau « tamatamatarāa » na te TFT ;*

— *Ia au i te mau uiuiraa, fāriiraa, pātoìraa e ûàna ra mai te àvaè àtete 2004 (ARA/EPM) mai ra e tae roa mai i teie mahana ;*

---

¹ Cf. Bruno SAURA, « Dire l'autochtonie à Tahiti. Le terme mā'ohi : représentations, controverse et données linguistiques », in : *Journal de la Société des Océanistes*, 119, 2004/2, àpi 119-137. A taa noa atu te faufaa rahi o teie tuatāpaparaa hohonu no te pae o te ihireo (*linguistique*) e te parauatua (*anthropologie*), aita roa atu rā o B. Saura e faahiti ra e no hea mai te « *Gaule/France* », te « *Grande Bretagne/Angleterre* », te « *Indien/Amérique* », etv. Inaha, i reira e matara maitāi mai ai te mau àroraa e te mau tamāraa no te tiāmāraa (*liberté*), te autanoraa (*légitimité*) e te turaraa (*dignité*) o te hoè àmuiraa nūnaa tei hinaaro e ia itehia o ia ei « *hau* » (*nation*).

² *Ia òre tātou ia « hypocrite » te tahi i te tahi : ia parau anaè o Pohue e no raro roa mai te mādhiraa o te Mādhi, e hoè anaè Atua to te Mādhi i mua na, no ù nei e faatumu-manaò te reira. Oia hoì, te mea e tiaihia ra, maoti rā ia vauvau māite mai o ia i ta na tuatāpaparaa no te haapāpū i te reira, mai ta Tehaapapa e ani noa ra ia na i roto i te mau putuputuraa a te TFT. Èere ānei, a rau noa atu ai te mau hiòraa, e na te 3, eiaha na te 1, e haamatara i te mau te mau tupuna, nā papa e 2, te papa nià e te papa raro, e te toruraa o te « *parau* » ia a « *tià* » ia e papa nià ai te papa nià e e papa raro ai te papa raro, e e matamara mai ai te parau o te mau àitu e te mau atua, te mau tāne e te mau hina (vahine), te pāino e te māino, etv ?*

*E ia rave mai hoì te pupu ra « Ètārētia » i te BEM e te « Confession foi de la Rochelle », te mea e tiaihia atu ra, ia vauvau-māite-hia mai te reira mau tuatāpaparaa. Oia hoì aita ānei te mau aratairaa a te BEM i piri roa atu i ta te ETRōma ? No te « Confession de foi de la Rochelle », e aha mau na te manaò o Jean Calvin e ta na mau faaararaa i te mau aratai o te mau Ètārētia « *Réformés* » ?*

A tira noa atu rā, te vāhi faufaa, te matara ra te mau tūuàparauraa, e na te reira e tauturu māite ia tātou i te tūtono i roto i te mau tuatāpaparaa i anihia mai ra e te ARA a te EPM.

³ Taarii MARAËA, « Aujourd'hui ce qui me préoccupe, c'est de bâtir un peuple responsable », in : *Offert par Tahitibusiness*, (2005 ?), àpi 6-12.

— Ia au hoì i te rahi, te àano e te hōhonu o ta tātou tumu-parau e âmaa-parau, e te ārea taime no te faaineine i ta tātou fereuriraa, mānaðnaðraa, e faanahoraa haapiiraa ;

— E, no ù nei, ia au i te tahi mau faaheporaa àivānaa⁴ (*scientifique*), e mā te faatura i te tiāmāraa e te rauraa o te mau parau-manað (*idéologies*) o te taata tātaitahi e te tiāraa āmuitahiraa o te *TFT* ;

teie ia te tahi feruriraa haapiiraa i tāpaðhia mai e tei au ia tāuàparauhia, oia hoì nā faatumu-manað⁵ (*hypothèse de travail*) ia au i ta tātou tumu-parau :

— te Reforomātio ei ìte-faahou-raa i te *sola fide* (faaroo [èvaneria] anaè),

— e te Porotetani ei haamaheuraa (faahiroàraa) i te Reforomātio.

Te tahi atoà parau faaara, i te mea e, ua ravehia mai te tahi mau tuātapaparaa e Taarii Maraea, Taoàhere Hoìðre e Tahaapapa Teururà i te pae no te heuraa tað, te tuatua e te parauatua no te mau Reforomātio e te mau Porotetani i Èuropa mā, eita ia vau e tūtono rahi i nià i tei haahia mai, maoti rā ia haafaufaahia te reira mau tuatāpaparaa o tei haapii atoà mai hoì ia ù nei. E tano e putu i te reira mau parau e e faanaho roa i te tahi puta no te tauturu i te *TFT*. No reira, te tuhaa o ta ù e haamatara atu i roto i teie *maa tuatāpaparaa iti*, o te parau rahi ia no te *sola fide*, a taa noa atu ai te *sola gratia/fide*.

1. Nā faatumu-manað e piti no te Reforomātio e te porotetani

1.1. Te Reforomātio ei ìte-faahou-raa i te sola fide (faaroo [èvaneria] anaè)

Te manað tumu matamua roa o te Reforomātio a Martin Luther (Rūtero), o te *sola fide* ia, oia to te *Atua faaoraraa i te taata hara mā te faaroo èvaneria anaè*. Ei pāhonora i te tiāorora a te *Conseil Œcuménique* e ta na tomite *Foi et Constitution* no te 3-5 no te tenuare 1982 tei pia i te tahi feruriraa òitumene nā roto i te puta ra *Baptême, Eucharistie, Ministère* (Paris : Taizé/Centurion, 1982), te haamanað ra te òrometua reforomātio-porotetani ra o Jean Ansaldi :

« La question de la Réforme ne porte pas d'abord sur l'ecclesiologie ; malgré une légende tenace, elle ne porte pas non plus d'abord sur l'Écriture dont personne ne contestait, en droit sinon en fait, la prééminence. Elle porte avant tout sur la *sola fide*. La Réforme entendait récupérer l'effort paulinien et johannique réinterprétant toute l'Écriture vétéro-testamentaire à partir de la foi seule. Certes ce cœur de l'Évangile ne peut que conduire à une relecture de l'éthique, des sacrements, de l'ecclesiologie, etc. ; mais là n'est pas d'abord la question de la Réforme »⁶.

---

⁴ Ei haamanaðraa, te titau nei tātou i te mau pipi-òrometua ia faaðhipa i te reira mau faanahoraa no te òivi, te tuatāpaparaa, e te faahitiraa i te mau puta e te feiā pāpai puta. Ia faaitoito atoà ia tātou i te faaðhipa i te reira no ta tātou mau pāpai. E mai te peu noa atu, aore ia pāpaihia, e mea titauhia ia faahiti i te iða o te taata e no na te manað e parauhia ra, mā te faatura māite i ta na parau e parauraa.

⁵ Te faatumu-manað, e rāveà ia no te tuatāpapa i te hoê parau tiāturi-pāpū-hia (*certitude*) i roto i te mau tuhaa tei tāðtiāhia (pipīria, tau, vāhi, ètārētia, vaamataèinaa, etv.), a riro atu ai te reira tuatāpaparaa ei faaìteraa i to na pātutu e to na maitai, to na àravahi e to na mau hotu, tuatāpaparaa o tē noaa i te turu e aore rā i te faahapa ia au i te mau tuhaa i tuatāpapahia. Te tahi hiðraa parauatua ia au i te tuatāpaparaa a Jean Ansaldi, te « *certitude* » : e rahu te faaroo o te Metia (*fides Christi*) i te faaroo o te taata (*fides hominis*) ; te « *hypothèse de travail* » : e fārerei faaora te Atua i te taata hara nā roto i te faaroo o te Metia (*fides Christi*) ; l'« *objet* » (tumu-parau) o te parauatua o te faaroo ia (*fides*), cf. J. Ansaldi, *L'articulation de la foi, de la théologie et des Écritures*, Paris, Cerf, 1991.

⁶ Cf. Jean ANSALDI, « Lima : Non possumus », in : *Études Théologiques et Religieuses*, 58, 1983/2, p. 155. Te vai ra te mau porotetani tei òre i tūati roa i te mau tuatāpaparaa a te *Baptême, Eucharistie, Ministère*, mai ia André DUMAS, « Gracitutes et questions » ; Laurent GAGNEBIN, « Compromis et ambiguités » ; André GOUNELLE, « Inquiétudes et refus », in : *ETR*, 58, 1983/2 ; Pierre BUEHLER, « BEM : Un point de vue critique », in : *ETR*, 59, 1984/4, p. 529-535.

Aita te tātoàraa o te mau reforomātio i tū i nià i te *sola fide*, ua tūtono vētahi mai ia Jean Calvin (Taravino) i nià i te *sola gratia/fide*, oia hoì i nià i te parauraa e e na te « hāmanimaitai » e aore ia te « aroha mau » (*gratia : grâce*) nā roto i te rāveà o te faaroo (*fide*) e faaora i te taata hara. Te ìrava pipīria a te reforomātio piri taravino, o te Èfetia 2/8 ia : « I ora hoì òutou i te aroha mau i te faaroo. Èere hoì ia i to òutou iho, e mea horoàhia mai ia e te Atua ». I roto i te reo fārani, te nā ô ra te reira ìrava : « C'est par la grâce, en effet, que vous êtes sauvés au moyen de la foi. Cela ne vient pas de vous, c'est le don de Dieu »⁷ (Nouvelle Bible Segond).

E aha te taa-ê-raa i roto i te arataïraa parauatua reforomātio a Rūtero e ta te Taravino (*LMS/SMEP/EEPF*) ? Tei nià ia i te fāriira, te parauraa e te faaōhiparaa i te faaoraraa a te Atua. Ua fārii o Rūtero, e na te faaroo èvaneria anaè e faaora i te taata hara mai ta te Rōma 3/28 e haapāpū ra : « E teie nei, teie ta mātou parau, i tiāhia te taata i te faaroo, eiaha te òhipa a te ture ra ». Ua fārii atoà te arataïraa taravino (*LMS/SMEP/EEPF*) i te reira mā te tūtono rā i nià i te « aroha mau anaè » (*sola gratia*) a riro atu ai te faaroo ei rāveà faaoraraa na te Atua i te taata hara, oia hoì no te faatiā i te taata hara ei taata faatiāmāhia, tei faaōrehia ta na hara, to na faatāvai-raa-hia e te Atua. Àreà ia Rūtero, nā te faaroo èvaneria anaè e faatiāmā i te taata hara, te taata tāiva, oia hoì e nā mua te « faaroo o te Metia »⁸ (*fides Christi*), oia te haafārerei faaora a te Atua Metua i te taata nei, e *i muri mai* i taua fārerei-faaora-raa taata hara ra, te taata i fārereihia i te Metua mā te Metia e te Vārua, oia te taata tei haafānau-faahou-hia e te Parau faatāvai a te Metua, e ìte mau ai e no te « aroha mau » (*grâce*) te Metua ia na i te faaorahia o ia⁹.

Ei haapotora, e tuu te arataïraa Taravino (*LMS/SMEP/EEPF*) i te « aroha mau » (*gratia*) o te Atua ei niu no te Reforomātio, àreà ia Rūtero, mai ia Pauro rāua o Ioane, ua niu o ia i te Reforomātio i nià te « faaroo èvaneria anaè ». Te auraa no teie taò « faaroo » ia au i te arataïraa a Rūtero, « e fārereiraa, e parauraa e e pāhonoraa » ia. I tuha ai e Rūtero i te *faaroo èvaneria ei faaroo o te Metia (fides Christi)* e ei *faaroo o te taata (fides hominis)*. Te *faaroo o te Metia*, o to te Atua Metua ia, mā te Metia e te Vārua, fārereiraa mai i te taata nei mā te parau e : « E taù tama ». Te *faaroo o te taata*, o ta te reira ia taata, o tei fānau-faahou-hia e te Vārua, pāhonoraa atu e i te Atua e : « E Àpa, e te Metua »¹⁰.

Ia tuu-anaè-hia te « aroha mau » (*gratia*) o te Atua i te *ōmuaraa* no te faaoraraa (*salut*) nā roto i te « rāveà » o te « faaroo », e faaïro te taata teretetiāno i to na « faaroo » ei « rāveà » na na te faaoraraa ia na iho i mua i te Atua. Aita te reira huru arataïraa no te « aroha mau » i ātea roa atu i te rāveà faaoraraa nā roto i te tāpihoo (*indulgences*) a te *ETRōma*. I ô nei, na te rāveà o ta òe faaoraraa e tāviniraa i te Metia (to òe faaroo i te Metia) e faaora ia òe. Àreà ia au i te Reforomātio a Rūtero, te faaoraraa i te Metia, e *pāhonoraa haamaitai e te òada* ia na te taata i te « Parau Maitai » i horoà-faatau-aroha-hia mai e te Metua ei « Parau faatiāmā e faatāvai ». I haapūai ai o Rūtero i nià i te faaroo o te Metia (*fides Christi*) no te haapāpū e na te Parau Maitai a te Metua mā te Metia e te Vārua, *nā mua roa*, e faatupu i te matararaa o te hara (oia hoì e faatiā i te taata hara ei taata parautiā, te taata tahito ei taata āpi), e, a roovaù iti aè ia, e ìte

---

⁷ Ua niuhia te Ture Tumu a te *EEPF* i nià i teie ìrava pipīria : « Te Ekalesia evanelia no Polinesia, e melo ia no te ekalesia taatoa, tino no te Mesia, o tei faauehia ia faaite haere i te parau maitai no te ora i te aroha mau i te faaroo i te Mesia ra ia Iesu, e ia poro haere hoi i te Basilea o te Atua e tae noa' tu i to na manaraa », cf. *Ture tumu na te ekalesia evanelia no te polinesia farani*, Papeete : 1963, àpi 23.

⁸ Taratia 2/16, Firipi 3/9.

⁹ Ioane 3/16.

¹⁰ Cf. Jean ANSALDI, *L'articulation de la foi, de la théologie et des Écritures*, op. cit. Te haapotora o teie puta tei roto i *Te parauraa i te faaroo i nauānei*, (traduction tahitienne de *Dire la foi aujourd'hui.*), Papeete, Tomite Haapiiraa Parauatua a te *EEPF*, 2000.

atu ai te reira « taata parautiā », « taata âpī » i roto i te Metia i te « aroha mau » (*gratia*) o te Metua.

Ei haapotora, e tūtono te parauatua rūtero i niā i te « tiāraa metua o te Atua mā te Metia e te Vārua » : i ô nei, nā mua roa, o te *sola fide* ia, oia te Fāreireira parau faaora (faatiāmā, faatāvai) a te Metua mā te Metia e te Vārua, nā roovaù iti aè ia (i muri aè) te « aroha » o te Atua e matara mai ai. E e haapūai te parauatua taravino i niā i te tiāraa « hanahana o te Atua anaè » : i ô nei, nā mua roa o te *soli Deo gratia*, oia no te Atua anaè te hanahana e « aroha mau » mai nei, e nā roovaù iti aè ia te faaoraraa e matara¹¹.

No reira, te ite ra ia tātou e, e te reira reformedatio i ta na hiōraa i te parau no te faaoraraa a te Atua i te taata hara, e tae noa atu hoì i te mau parau no te « ètārētia », te mana-aratai o te Pipīria, etv. E no reira atoà hoì te faufaa ia haapāpūhia e, te reformedatio, oia mau o te « faatitiāifarora » mai tei mātauhia i te parau, oia hoì te « faatitiāifarō-faahou-raa », e aore rā te « faanaho-faahou-raa » ia au i te mau taò ra « Réformation », « Reforme », « Réformer », « Réforme », e ia au i te mau òhipa tei rave-reformedatio-hia.

1.2. Te porotetani ei haamaheuraa i te Reformedatio

I roto i teie huru parauraa « haamaheu », te mau manaò e hinaarohia ra e faahiti, oia hoì « heheu » (*exégèse*), « àuvaha/tātararaa » (*interprétation/herméneutique*) e « fatu/rohi-parau » (*appropriation/adaptation : théologie de la Croix*), e aore rā « tufa/rohi-parau » (*contextualisation : théologie libérale*). Ei faaōhieraa, « haamaheu », o te tuatāpaparaa ia mai ta te òrometua reformedatio-porotetani ra o André Gounelle e parau ra e, te porotetani e « *herméneutique de la Réforme* ». I te mea e, te vai ra te tūātira i rotopū i te Reformedatio e te porotetani, te vai atoà ra rā to rāua taa-ê-raa, òre atu ai e tiā ia ānoì i nā parau e piti nei.

Ia au i ta na tuatāpaparaa i te pae no te tuatua ètārētia, te parau ra te reformedatio-porotetani ra o Hubert Bost :

« La recherche lexicale donne [...] un indice [...]. [...] d'un point de vue historique et pour l'énoncer de manière un peu brutale, le protestantisme naît lorsque meurt la Réforme »¹². No te mea, no na : « Il est vraisemblable que le modèle dogmatique courant, qui a, au demeurant, de bonnes raisons pour défendre l'identité théologique entre Réforme et protestantisme sur plusieurs points essentiels, continuera d'informer le modèle historique qui ne distingue pas suffisamment entre ces deux mondes. [...] Il est d'ailleurs possible qu'un autre facteur joue ici, qui empêche d'élaborer des concepts neutres : la recherche jamais achevée d'une origine plus ou moins chimérique, d'un point de départ à l'origine duquel le phénomène historique se déroulerait de manière quasi linéaire. La Réforme serait alors le mythe des origines du protestantisme, mythe non parce que les réalités qu'elle comprend auraient été inventées, mais parce qu'elle serait construite dans l'après-coup, en vue précisément de rendre compte de ce qu'elle a produit. À cette conception rétroactive, on préfère une lecture plus soucieuse de faire

¹¹ Ia matara maitai anaè teie nā arataira, e tūrama te reira i te mau āmaa porotetani i roto i te *EPM*. Oia mau, te faahiti mai ra o Taoāhere i te parau no te feiā i te faatupu i te mau āmaa porotetani i rāpaeāu mai i te *EEPF/EPM*. E tano rā e haamanò atoà i te rauraa o te mau āmaa porotetani i roto i te *EPM*. Eiaha e haamoèhia, ua haamau te Tomite Rautīraa i te tahi āmaa porotetani âpī ! E aita atoà e āramoinahia ia ù i te āmaa porotetani o ta ù i rohi mai, oia te arataira rūtero-ēvaneria ! E aita atoà hoì i māramarama roa atu ra i te āmaa porotetani a te paroita no Jourdain ! E teie hoì āmaa porotetani i tūrai roa ia Claude mā ia fārii i te pāpetito-faahou-raa ! E te vai noa atu ra paha te tahi atu mau āmaa porotetani e firi nei te teretetiāno e te haapaōraa a te mau tupuna !

¹² Hubert BOST, « Protestantisme : une naissance sans faire-part », in : *ETR*, 1992, àpi 364.

apparaître les seuils franchis et les influences subies, dans laquelle le protestantisme se présente [selon André Gounelle] comme une “herméneutique de la Réforme” »¹³.

No A. Gounelle rāua o H. Bost, na te porotetaniraa (*protestantisme*) e haamatara i te parau o te porotetani ei « tāhiti/pātoì »¹⁴ (*contester*) e ei « fārii/haapāpū » (*attester*) ia au i tei orahia mai e te Reforomātio no te « tāhiti/pātoì » i te tāpihooraa a te *ETRōma* i te faaoraraa a te Atua, e no te « fārii/haapāpū » i te « arohau mau » (*gratia*) ei faaoraa i te taata hara nā roto i te rāveà no te faaroo. Ia hiò-anaè-hia te manaò i ô nei, te porotetani, e « tamarii » ia na te Reforomātio, e aore ia te Reforomātio o te huero ia o te porotetani : *ia mairi i te huero i raro i te repo, e ia pohe, ei reira e hotu mai ai*¹⁵. Oia hoì, ia òre te porotetani e haamaheui i te Reforomātio no te XVIraa o te tenetere, aore ia a ana e porotetaniraa, e e ora « fānau porotetani noa ia o ia » e aore rā e « ora faaò porotetani noa ia o ia » mā te faaòhipa òre i nā tiàraa e piti o te porotetani no te « tāhiti/pātoì » e te « fārii/haapāpū »¹⁶. E tià rā ia hiò-mata-āpī-hia, oia hoì ia hurihia e ia parauhia nā mua ra te « fārii/haapāpū » i te *sola fide*, nā roovaù iti aè, te « tāhiti/pātoì » i te mau peu atoà e tūino i te iho (*identité*), te hiroà (*culture*), te òpere ìhi, te ùtuafare, te vaamataèina, te aru (*environnement*) no te àtuātu i te oraraa fenua/motu/paraneta a tià atu ai ia tātou ia poro i te Èvaneria i te mau « hiti » e i te mau « roto » o te oraraa ètārētia/tōtaiete mā te arataì ia riro, mai ta Taari Maraea e parau ra, ei mau « taata paari », e o ta te Èfetia 4/13 e haapāpū nei ei mau « taata paari i roto i te Metia ».

Te parau rahi nei i ô nei, èere e na te iòa « porotetani » e faaporotetani ia tātou. Na te mau — « fārii/haapāpūraa »

*i te faaoraa *sola fide* e matara nei i roto i te parau a Pauro, Ioane e a Rūtero ra, te faaroo o te Metia (*fides Christi*),

*e aore rā te *sola gratia/fide* e matara ra i roto i te parau a te Èfetia 2/8, te faaroo i te Metia, oia to te taata faaòhiparaa i ta na tiàturiraa e ta na tāviniraa ia Ietu Metia ei rāveà na na no te faaora ia na iho i mua i te Atua,

— e « tāhiti/pātoìraa » i te arataìraa no te faaoraaa nā roto i te tāpihooraa mai ta te *ETRōma* e ta te tahi atu mau ètārētia, àmuiraa taata teretetiāno e ta te mau haapaòraa ê atu i te arataìraa teretetiāno,

na te reira e faaite mai i te porotetaniraa o te reira porotetani¹⁷.

2. Haapotoraa parau

2.1. Vētahi mau heuraa taò tuatua e parauatua (J. Ansaldi, A. Gounelle, H. Bost)

— « Reforomātio » (faatitiàifaro-faahou-raa, fanaho-faahou-raa), e auraa Pauro, Ioane, Rūtero ia, oia te faaite-faahou-raa i te faaoraraa a te Atua i te taata hara mā te faaroo èvaneria

---

¹³ *Ibid.*, àpi 372-373. I tae roa au i ô nei, te pātuutu ia o te faatumu-parau i ravehia mai e Taoàhere J. HOIÒRE, oia hoì e vaiiho e na te « faahiti-raa-hia » te « parau » e te « parauraa » o te hoè taò mai te « porotetani » i roto i te tuatua e arataì i te tuatāpaparaa.

¹⁴ No roto mai ia Taoàhere teie parau « tāhiti » no te òhipa pātoì a te porotetani.

¹⁵ Ioane 12/24.

¹⁶ Te tahi hiòraa : ia tià mai te tahi taata teretetiāno no te parau mai e no te faaite mai i ta na mau rāveà no te faaoraraa i te taata hara i mua i te Atua, e mai te peu e e aita ta na mau rāveà i niuhia i nià i te *sola fide* (Rūtero) e aore rā i nià i te *sola gratia/fide* (Taravino) e mai te peu hoì e, eita tātou e haamanaò atu i na i te parau no te Reforomātio, aita ia tātou e faaòhipa ra i to tātou porotetaniraa a porotetani noa ai tātou. Oia hoì, e faufaahia te porotetani i roto i te porotetaniraa, e e faufaa-òre-hia te porotetani ia māmū o ia e aore rā ia pee o ia i te tahi arataìraa parauatua ê atu i te arataìraa a te parauatua o te Tātauro (*théologie de la Croix*) e ta te parauatua vaitiāmā (*théologie libérale ou de la gloire*).

¹⁷ Aita te manaò i tūtono i te *fidei ratio* a Zwingli, inaha hoì o te toruraa ia o te àmaa rarahi reformātio.

anaè (*sola fide*), oia hoì mā te faaroo o te Metia anaè (*fides Christi* : to te Atua, mā te Metia e te Vārua fārerei-faahou-raa mai i te taata nei) ;

— « **Reformātoraa** », e auaa Rūtero/Zwingli/Taravino/etv. ia, oia te faatitiāifaro-faahou-raa, te faanaho-faahou-raa i te parau o te faaoraraa a te Atua e tae noa atu i te mau òhipa i tupu mai, mai te faanaho-faahou-raa i te ètārētia, te vaamataèinaa, te hau, a taa noa atu ai te Reformātio a te Tātorita Rōma ;

Èere teie faataaraa i te « Reformātio » e te « Reformatioraa » i te tahi faatureraa, no te tauturu rā ia tātou i te taiò faahou i te tuatua no te Reformatio. No vètahi, e ravai noa te parau no te Reformātio (rūtero āpī : te mau néo-luthériens e te tahi mau évangeliques), e no vètahi atu hoì, e maha noa ia i te parau no te Reformātoraa (taravino/swingli āpī : te mau Réformés).

— « **Porotetani** », o te òhipa ia a te Reformātio/Rūtero/ Zwingli/Taravino/etv. no te « tāhiti/pātoì » (*contester*) i te faanahoraa faaoraraa taata hara a te Ètārētia Tātorita Rōma, e no te « fārii/haapāpū » (*attester*) i te Èvaneria ei parau faaoraraa na te Atua mā te Metia e te Vārua i te mau taata atoà tei faaroo/fāriu/tātarahapa, e no te « fārii/haapāpū » atoà i te Ture ei parau/hiò-hipa e ìte ai te taata i to na tiāraa taata hara e ta na rāveà òre no te haamatararaa hara i mua i te Atua ;

— « **Porotetaniraa** », o te faahiroàraa mai ia i te Reformātio ei ètārētia ìte-mata-hia (*visible*) e hāroàroàhia (*audible*) ; te faahiroàraa, oia hoì o te heheuraa/tuatāpaparaa/faturaa i te Reformātio ia au i te hoê āmui-tahi-raa teretetiāno/maru-metia (ètārētia fenua) ei aveave no te « Ètārētia » (tumu-tahi) ìte-mata-òre-hia (*invisible*), e e ora-faaroo-èvaneria-hia nei rā e te mau teretetiāno ia au i te « ora » a te Metua, te Tamaiti e te Vārua, e tae noa atu i te hopeàraa o teie ao, oia te Pātireia-roa-raa mai te Parau fafau a te Atua Metua.

E mea faufaa i ô nei ia vaitahaa māite nā parauraa ra « porotetani » e « protetaniraa », oia te tiāraa porotetani e te faaòhipa-roa-raa i taua tiāraa ra, o ta te *TFT* e parau atoà nei te faahiroàraa, oia te hiroà porotetani (cf. Taoàhere J. Hoìdre).

*Mai te XVĪraa mai ā o te tenetere :

— teie nā *pātoìraa* e toru a te mau Réformés/porotetani i te Tātorita Rōma : *hoê tāne, hoê vahine, hoê ā* (meal/taoà), oia te *pāpa, Māria e te pure-pūpūraa tūtia* (*messe*) (cf. Laurent Gagnebin et André Gounelle, *Le protestantisme. Ce qu'il est. Ce qu'il n'est pas*, Carrières-sous-Poissy : La Cause, 1987) ;

— e te *haapāpūraa/rūtero* o te *Sola fide* ia, te *Christus totus* (Logos/Ietu/Ètārētia/Vārua), te *Sola Scriptura*, te *simul (semper) justus simul (semper) peccator nova (semper) oboedientia* i roto i te hiòraa oraraa (*éthique*) mā te tiaituru i te Pātireia (cf. J. Ansaldi, *Éthique et sanctification. Morales politiques et sainteté chrétienne*, Genève, Labor et Fides, 1983) ;

— e teie nā *haapāpūraa/taravino* e toru (principes protestants), te *Sola Scriptura*, te *Sola Gratia/Fide*, te *Testimonium Spiritus Sancti [internum]*, (cf. L.G, A.G, 1987).

*Īritiraa i te mau tahi taò rātino :

Rūtero :

— *Simul justus simul peccator* : hoê ā tiā-raa-hia (e te Èvaneria) hoê ā hararaa (ia au i te faaìteraa a te ture), hoê ā tāvai-raa-hia, hoê ā tāivaraa : oia hoì a tiā-noa-hia ai, te hara noa nei rā, a tāvai-noa-hia ai, te tāiva noa nei rā.

— *Semper justus semper peccator semper oboedientiae* : a tiā-noa-hia ai, te hara noa nei rā, e te faaroo faahou (hou : āpī) nei rā (i te faaueraa a te Fatu).

— *Christus totus* : te Metia tāatoà, oia hoì te Vārua i tāati i te Parau (Logos) e te taata ra ia Ietu no Nātareta, ei hoê a tū atu ai te Parau e te Òhipa a te Metia, o te Vārua atoà ia e tāati nei i te Metia e te Ètārētia.

Taravino :

I te mea ua matara maità i te *TFT* te *Sola Scriptura*, te *Sola Gratia/fide*, e tano ia haamanaò te *Testimonium Spiritus Sancti internum*, te « faaìteraa » a te Vārua i te vārua o te taata : te tahi hiòraa no roto mai i te Rōma 8/16 : « O te Vārua iho hoì, e to tātou atoà nei vārua, o tei faaìte ia e, e tamarii tātou na te Atua ».

2.2. Te Reforomātio e te mau reforomātoraa

E haamatarahia te tupuraa te Reforomātio-Hou (*Pré-Réforme*), te Reforomātio e te Reforomātoraa e te Pātoì-Reforomātio (*Contre-Réforme* a te Tātorita Rōma : N. S. Davidson, *La Contre-Réforme*, Paris : Cerf/Fides, 1989), mā te tūtono i nià i te rauraa o te mau aveave reforomātio, mai :

- (1) ta Rūtero no te fānauraa o te Reforomātio (*luthérien*),
- (2) ta Zwingli/Farel/Oecolampe/Bulinger/Taravino no te reforomātoraa i te Reforomātio a Rūtero (*Réforme réformée*),
- (3) ta Taravino no te fatu i te Reforomātio a te mau *Réformés* (Herevetia/Farāni),
- (4) te Reforomātio « radical » (taa-ê roa) a Muntzer/Grebel/Menno (*anabaptistes*) no te reforomātio (*restitutio*) i te mau faaotiraa rū no te oraraa ètārētia/tōtaiete, a te mau *Illuministes/Spiritualistes* (tupuna o te *Pentecôtiste/Charismatique*) e te mau *Unitaristes* no te àro i te toru-tahi-raa o te Atua (1 anaè Atua).
- (5) te Reforomātio « anglicane » a Henri VIII/ Edouard VI/M. Stuart/Elisabeth no te ariiraa i nià i te Ètārētia. Tātorita/Reforomātio e te Aoraì peretāne,
- (6) te Reforomātio tātorita a te mau *Conciles de Trente* no te haapiiraa-tumu (*dogmes*) e te faanaho-faahou-raa i te ètārētia (A.G. *Le protestantisme*, 1992).

2.3. Te porotetani e te mau porotetaniraa

E tūtonuhia i nià i :

- (1) te mau hiroà porotetani/tāhiti/pātoì (*contester*), porotetani/fārii/haapāpū (*attester*),
- (2) te mau faatūàtiraa/faataa-ê-raa/tāmai o te mau porotetani e te mau ÈTRōma,
- (3) te faataa-ê-roa-raa te porotetani farāni i te ÈTRōma (*Révocation de l'Édit de Nantes*),
- (4) te autahuàraa a te ÈTRōma, a te Reforomātio Rūtero/Taravino,
- (5) te mau tāuiraa o te mau tōtaiete èuropa (A.G. 1992).

Te parau rahi i ô nei, te porotetani e te porotetaniraa o te faanahoraa ia na ia taa-ê i te ÈTRōma, ia taa-ê i te faaètaètaraa a te mau Reforomātio Rūtero/Zwingli/Taravino, ia taa-ê i te haavīraa/haapiòraa a te tōtaiete/poritita, oia hoì ia porohia te Èvaneria e ia faanaho-ètārētia-hia te hiòraa oraraa (*éthique*) ia araa (*sanctification*) te taata faaroo èvaneria (tupuraa i roto i te Metia), e ia ìte/fānaò to te ao i teie Parau Maità.

2.4. Te mau Ètārētia porotetani e te mau Totaiete mitionare

*Te « mission » no te ÈTRōma, o te tonoraa i te mau veà ia au i te auraa o te « âpotetoro » no te faatātorita i te « ètene » mā te fatu roa atoà i to rātou fenua.

Àreà no te mau porotetani i te XVIIIraa o te tenetere, oia te tenetere o te « Araraa » peretāne e te « régénération » a John Wesley (1738), na te aho o te Vārua i tūrai ia rātou e fano nā te ao nei, teie rā ua âpee-atoà-hia atu rātou e te faèhau e te faatereraa hau-tāmaru/haru-fenua (*colon*), ânoì hānoa atu ai te pororaa èvaneria, te faateretetiānoraa e te faa-hau-tamaru-haru-fenua-raa.

E hiò-atoà-hia mai te tupuraa o te mau tōtaiete mitionaire porotetani e to te Lms mā te faataa i te taa-ê-raa o te tonoraa peretāne e te tonoraa farāni/herevetia (cf. Claire Vaux, *Les théocraties missionnaires en Polynésie au XIXe siècle. Des cités de Dieu dans les Mers du Sud ?*, Paris : L'Harmattan/Mondes Océaniens, 2000 : J.N cf. Taoàhere).

*Te tahi mau parau no te òrometua e te autahuà :

Te autahuà âpotetoro (*sacerdoce apostolique* : Mātaio 16/17-19) : Tātorita Rōma

Te autahuà arii (*sacerdoce royal* : 1 Pētero 2/9) : Reforomātio Rūtero.

Te autahuà tumu-tahi (*sacerdoce universel* : 1 Pētero 2/9) : Reforomātio Taravino.

*No te rūtero e te taravino, tei pāpetitohia,

—e arii o ia i te ariiraa o Ietu Metia, oia e tiāraa Fatu atoà to na ;

—e tahuà o ia i te autahuàraa o Ietu Metia, e pure-ārai o ia no te Metua i mua i to te ao, e no to te ao i mua i te Metua ;

—e perofeta o ia i te auperofetaraa o Ietu Metia mā te haafaufaa i te mau tohu a te mau perofeta no te Faufaa Tahito e te mau tohu a te Metia no te Pātireia.

* No te ÈTRōma, eita o ia e fārii i te porotetani ei âpotetoro mai te âpotetorohia mai e te Metia, Pētero e tae roa mai i teie Pāpa âpī.

E tano rā e tuatāpapa māite atu ā i teie parau no te autahuà.

Ei parau haamauruuru, te haamauruuru nei au i te *TFT* tei tauturu mai no teie maa tuhaa iti.

Heremona,
Tātaitahi i te 03/04/2006.
Tihiri Lucas.

TE PARAU O TE REFOROMATIO-POROTETANI I TE TAU O TE MITIONARE LMS-SMEP

I muri aè i te haapāpū-faahou-raa i te mau parau tumu o te òhipa Reforomātio-Porotetani i te tuhaa matamua, mea tià ia òmua i te tuhaa piti no te haamanaò e, i roto i te tereraa o te tau, ua faatupu te òhipa Reforomātio-Porotetani i te mau Āmaa ètārētia e te mau Totaiete mitionare.

E tano e parau e, e hoturaa te mau totaiete mitionare no te mau araraa (réveil) ètārētia metua porotetani. Ua tāhoè e ua tūrai te reira vētahi taata e haere e poro i te èvaneria faaora i te mau ètene o te toeà o te ao nei, mā te hiò òre i te huru e te tiàraa (taeaè, tuahine, tāmuta, òrometua), māoti rā to rātou tītauraahia e ineineraa.

O te tumu ia i tae mai ai te Totaiete mitionare porotetani peretāne (Lms) i Tahiti i te matahiti 1797. E no te faatupu i te tahi atoà hinaaro rahi to rātou, oia hoì, e haere 'e poro i te èvaneria anaè, eiaha rā i te taa-ê-raa e te rauraa teretitiano e ètārētia' e itehia ra i te ûanaraa i Èuropa e i Mārite.

I te mea atoà rā aita te mau tià Ètārētia tātorita rōma no Farāni i haamaoro no te haere mai e puhura i te parau no te 'hairetiraa/hahiraa' o te òhipa Reforomātio-Porotetani. E no te tae-vave-atoà-raa mai te mau tià Hau farāni e faahepo i te hau tāmuru, no reira, eita atu ra e tià faahou i te Lms ia àpe i te parauraa Porotetani.

Ua tae roa i te fāito no te hiò-poritita-raa e te piiraa e, 'e peretāne ra, e porotetani ihoā ia, e farāni ra, e tātorita ihoā ia'. E no te mau haavīraa a te hau tāmuru farāni, i òre ai e noaa faahou i te Totaiete mitionare porotetani peretāne i te faaòromaì, māoti rā noa e ani i to rātou mau mono porotetani farāni.

O te tumu ia i tae mai ai te Totaiete mitionare porotetani farāni (Smep) i Tahiti i te matahiti 1863, e no te haapāpū i te àveià Reforomātio-porotetani. I nā ô ai te reo, 'Mai te mea te parauhia nei tātou e Porotetani, ua tià roa,, no te mea, te pātoì nei tātou i te mau mea atoà ta te taata i hinaaro i te tātati mai i nià i te parau a te Atua'.

E tano e parau ua faaite-tuutuu-òre-hia i te Ètārētia tātorita rōma e te mau Ètārētia porotetani Mārite, e te Hau tāmuru farāni, i te tiàraa o te òhipa a nā Ètārētia porotetani Èuropa/Peretāne-Farāni. I haamauhia ai nā papa ture 1884-1927, e i faarahihia ai te rāveà haaparareraa (Fare haapiiraa, Puta haapiiraa, Veà porotetani).

Ia tae mai rā i te mau matahiti 1950-1960, ua fārii te Smep i te parau no te aratairaa taata porotetani Māòhi i te Ètārētia, e te hiò-faahou-raa i te iòa o te Ètārētia. I monohia ai te parauraa 'porotetani māòhi' e te 'èvaneria no Porinetia farāni', no te haamanaò ānei e, te 'èvaneria' o te Fā ia a te Reforomātio-Porotetani.

Ia hiòhia, e àrora tumu na te Lms-Smep ia tià pāpū te òhipa Reforomātio-Porotetani. Teie rā, te vai ra te parau i fatuhia na e te Lms (1801) e te Smep (1864, 1946), o tei papahia i nià i te hiòraa tāpihoo, taraèhara, faautuà e haapohe.

E aha te manaò i nià i te reira mau huru hiòraa, i muri aè i te mau haapāpūraa Fā i hiòhia mai no te òhipa Reforomātio-Porotetani i roto i te tuhaa 1 o teie haapiiraa ?

HAAPIIRAA LMS, 1801	AÛRAA ARBOUSSET, 1864	HAAPIIRAA SMEP, 1946
<p>IETU TE TARAËHARA</p> <p>- Te riri mai ra anei te atua i te taata : E te riri mai ra ; E aha e maha ai to na riri : Ei tara hara rahi e maha ai ; O lesou Christou O ia anaè; Faaroo ôhie atu ra o ia te parau no to na metua ; Hinaaro o ia te pohe ia ora tatou ;</p>	<p>TE TAATA HARA I MUA IA IETU TE TARAËHARA</p> <p>- Ia parau mai te hoê e, eiaha, eiaha na ia i teie nei, e òre a e tià to ù faarooraa ia letu, e te haapaòraa i te parau i roto i te pipiria, te faaite atu nei ia vau e, aore roa vau i viivii i te toto o te reira taata, ei nià ra to na toto i to na iho upoo...</p>	<p>IETU TE TARAËHARA</p> <p>- Na hea ra te taata maamaa ? Na roto i to na faaruè vahavaha noa i te aroha o te Atua, e faariro o ia i te toto taraèhara o letu ei mea faufaa òre. To na hopeà, o te pohe riàrià ia. (Mataio 24/42)</p>
<p>TE UTUÀ ORA E POHE</p> <p>- Haere faahou mai o ia faaora te taata pohe no te mau fenua àti noa aè ; Te taata faaroo ôhie ta na parau, hopoi o ia to na iho nohooa, te taata faaroo òre e huri te auahi...</p>	<p>A TE TAATA, I MURI AË I</p> <p>- Ua hinaaro te atua i te taata atoà ia ora,, Ua haapaòhia e ana te auahi pohe òre ra no te mau temoni, e e huri atoà o ia i te feia atoà te òre e tatarahapa ra (Mataio 25/41)</p>	<p>TE HAAVARAA HOPEÀ</p> <p>- E aha te utuà e tuuhia i nià i te feia iino ? E utuà riàrià roa ia. Eita e noaa ia ratou te faaearea hau i pihaì iho i te Atua e ia letu, e to ratou hopeà o te mauui rahi ia e te pohe mure òre (Mataio 8/12)</p>

TE LMS-SMEP E TE HIROÀ REFOROMATIO-POROTETANI I TE ÀIÀ MAÒHI

a)- Te ôpuaraa a te Totaiete mitionare Lms, 1795-1797 :

1- E hoturaa te Lms no te mau araraa (réveil) ètaretia metua porotetani peretane (Anglican, Congrégationaliste etva), o tei tahoê vetahi taata e vetahi aratai no te faairi mai ei totaiete òitumene no te pororaa èvaneria. E ia au i te àveià reforomatio-porotetani, aita e hiòraa i te huru e te tiàraa taata (taeaè, tuahine, tamuta, òrometua), maoti ra ia pāpū to ratou titauraahia e ineineraa e haere e poro i te èvaneria faaora i te ètene o te toea o te ao. (Sylvia Tuheiava)

2- *E ia au i teie hiòraa òitumene porotetani peretane, aita te ôpuaraa i nià i te faanane meta e te rauraa e te àmaharaa i roto i te ètaretia porotetani e te haapaòraa teretitiano iho. Tei nià ra i te faatupuraa i te poroi 'e haere òutou e àti noa aè te mau fenua atoà, e faaite i te èvaneria i te taata atoà. O te faaroo e ua papetitohia, e ora ia, àrèa o te òre e faaroo ra, e faahapahia ia'. (Mareto xvi, Mataio xxviii)*

3- Teie nei, ia au i te huru o te fenua e te nunaa, e te mau faatuàtiraa i tupu i rotopu i te mau ìhitai Papaà e te mau aratai Maòhi, ua maitihia o Tahiti ei fenua haapuraa no te mau òhipa a te totaiete Lms. I na ô ai te tahi reo, 'Aita vau i roto i te tiàturiraa e, eita o Tahiti e riro atu,, mai ia Peretane,, ei raveà faahaere i te mau ôpape o te faaoraraa na te mau fenua atoà o te Moana rahi'. (Gabriel Temariauma)

4- *Hau atu, i te tereraa mai o Tarapu (Duff 1796-1797), ua faataahia te tahi tomite fatu i te niu faaroo e haapaòraa (Articles of faith or Principles of religion), o te au ia faaauhia i te tahi Ture tumu ètaretia. Inaha, te mea e ìtehia ra maoti ra, ua òhipahia te tiàturiraa, te feruriraa e te papairaa a te pupu Lms matamua e te manaònaòraa e, ia araa pāpū te àveià tumu reforomatio-porotetani i te vahi tei reira ratou i te oraraa e te taviniraa. (Jacques Nicole)*

e) Te haamataraa òhipa a te Totaiete Lms, 1797-1815 :

1- Ia fatata o Tarapu ia Tahiti, ua tapapahia atu te tahi ôòà e òutu matauhia e te mau ìhitai, i te Tuhaa 1, oia hoi, 'Te porionuu-Teàharoa', ia ôhie haapapuraa a te mau aratai i to ratou vahi haamauraa i te fenua Tahiti. E teie te tahi hiòraa ratere i ìtehia i te 5 Mati 1797, 'To matou manaò matamua i nià i teie nunaa, eere ia i te mea maitai. No to ratou ra huru farii e te maitai, ua faataui te reira i ta matou hiòraa ia ratou.' (James Wilson)

2- *Àrèa ra, eita te reira hiòraa e vai maoro ia tae i te mau mahana e ìte ai ratou i te huru no te hamani-ino-raa taata e te peu huru ê a te arii, te tahuà e te arioi no te haamoriraa Òro*

Atua. E tano e parau e, ua huru fatata te hahiraa Maòhi i to te Ètaretia tatorita roma i te tau Reforomatio, a riro atoà atu ai te reira ei tumu e turai i te veà tonu Lms e poro i te òhipa taraèhara a te Atua na roto i te parau àro o te Metia, no te patoì i ta te Maòhi. (Joël Hoïòre)

3- A taa noa atu ai te huriraa parau a vetahi Papaâ e Maòhi i huru taa i te reo o te tahi e te tahi i muri aè hoê uì farereiraa (1767-1797), e tautooraa faito òre ta te Totaiete Lms e te mau veà tonu i to ratou pae. Oia hoì, i te tapeà-atoà-raa i te àveia reforomatio-porotetani, ia ìmihia te raveà no te haapii e ia àravahi i te reo o te tahi ê, e ia riro te reira ei mauhaa e fauraò i te haapiiraa (èvaneria), e òhipa e e faaâpi i te hiroà o te tahi ê. (J.Nicole)

4- Ia hiòhia te nuuraa òhipa i te pae Totaiete Lms, inaha, i te matahiti 1801, ua huru papu te auraa o te taò e te hamaniraa irava/manaò Maòhi, i te huri-raa-hia te haapiiraa faaroo 'Westminster Shorter Catechism'. E ua tae roa atoà i te huri i te tahi haapotoraa no te mau àamu pipiria o te mau arii-àito o te F.T e to letu e te mau Àpotetoro o te F.A. (J.Nicole)

5- Ia hiòhia i te pae Nunaa Maohi, inaha, i te matahiti 1810, ua haamata te arii Pomare II i te faaòhipa i te iòa lehova no te Atua, te hiò ia lehova ei Atua mau, e te tiàturi i te faaoraraa a lehova. E ua tae roa vetahi Maòhi i te feruri e te haafaufaa i te haapiiraa a te veà tonu Lms e te faao (1813) i roto i te huru haamoriraa âpi, o tei parauhia te 'Pure atua'. (J.Nicole)

6- Farii noa ai te veà tonu Lms vetahi tapaò manuia i roto i te tautooraa i te ôpuuraa, te faaruru noa atoà ra ratou e te pae o te arii Tu Pomare II, i te mau ôrureraa e tamairaa (Tauta-Rua-Narii) na te pae Teòropaa-Teva-Taiarapu-Teàharoa. A taa atu ai ra te tumu e te huru tupuraa o te tamai a Narii/Fei pi, e te upotiàraa o te pae Lms-Pomare ma, e tano ra e parau, ua iriti a te reira i te ùputa no te tahi tau faatau-aroha-raa e te faa-hau-raa.

f)- Te haapapuraa òhipa a te Totaiete Lms i te tau o te Hau arii Pomare, 1815-1836 :

1- Mai teie atu nei, ua huru ineine te mau arataì e te nunaa Maòhi i te haere i roto i te tahi faaâpiraa oraraa, ma te faaau e te faito anei, te haafaufaa e te haapae anei i ta te Papaâ, ta te Pipiria e ta te Maòhi iho. Te tiaìraa rahi mau atoà ra maoti ra, ia fanaò te nunaa e te mau arataì i te haamaitàraa tamau a te haamoriraa e te oraraa no ô mai i te Atua lehova e to na mau òrometua Lms Peretane.

2- Na Tu Pomare II iho hoì i papai na i te tahi huru vairaa no te òhipa i Tahiti i te matahiti 1816, 'Ua tupu roa te parau a te Atua i Tahiti nei, te faaitoito nei te hui Raatira i te mau fare pureraa, te faaitoito nei hoì i te haapii i te parau, ua maitai roa Tahiti nei'. E rahi atu te hoturaa no te òhipa haapii e te poro èvaneria na te Moana nui (ôroà me 1818), tae noa atu i te huriraa i te Pipiria ei parau na te Atua (1835) e te faanahoraa i te oraraa Ètaretia . (J.Nicole, Collin Newbury, William Ellis)

3- No reira, ia au a i te àveilà reformatio-porotetani, te haapiiraa i te taata e te tuhaa faatupuraa parau, te manaònaòraa rahi i mua i te peu 'haapaò-pee-noa'. Te hoê huru o ta te hinaaro tamatamata, ta te mau tapihooraa rau e ta te tahooraa tamaì Narii e riro i te faatupu i roto i te taata. Ua tupu ruperupe te mau pupu 'haapii parau' e te mau fare haapiiraa vaamataèinaa/motu. (C.Newbury)

4- Àrèà ra, te vai noa ra te tiaìraa a te veà tonò Lms, maoti ra, ia itehia te 'huru taata paieti' o te hiòpoà ia na iho, ma te haafanau-faahou-raa a te varua i roto i te faaroo o te taata tataì tahi, o vai noa atu o ia (arii, raatira, manahune, titi). Teie ra, te vai atoà ra te hiòpoàraa àmui, ma te faanahoraa e te faatureraa i te pupu taata paieti, ia au i te èà : haapii-taui-papetito, haapii-faao ètaretia, euhari-haapaò, huri-aò-hoi. Tu Pomare II hoì te hiòraa, o tei ani noa na ia papetitohia o ia hou te matahiti 1819, e aita ra i pahonohia to na hinaaro no te mea aita o ia i faaòre i ta na mau peu tià òre i mua i te aro o te mau veà tonò. (J.Nicole, J.Hoiòre)

5- Faanaho noa ai i te ètaretia o ta te tiàtono e te òrometua Maòhi i haamata e tiaì/àpee (1820), e faanaho atoà i te oraraa hui arii, hau e nunaa, ma te tuu i te mau ôtià o te tahi e te tahi. Mea papu atoà ra, mai teie atu nei, ua rahi ta te veà tonò Lms e te Ètaretia òhiparaa i nià i te arataìraa e te ture no te hoê totaiete Maòhi àpi, ia tià atoà i te reira i te paruru i te òhipa Totaiete Lms i te mau rave-ino-raa a te ènemi rau no te àià e te ara. (Raeburn Lange, S.Tuheiaava)

6- Tamau noa ai ra i te haapapu, te hiòpoà e te àtuàtu i te mau òhipa Lms e aahia ra i roto i te Maòhi, te tupu noa atoà ra te mau tapaò no te taa òre, te maraa òre e te haafaufaa òre i te reira. Te vahi ataata atoà maoti ra, te tupu noa ra (1826-1836) te ànoìraa i rotopu i ta te Maòhi, ta te Pipiria e ta te Lms, i raro aè i te arataìraa haireti-hahi a vetahi tiàrauti Maòhi. I tae roa ai te veà tonò Lms i te faaau i te reira huru-ê-raa i te hohoà 'tutae àuri e te mamaia', e o tei imihia i te raveà e tinai na roto i te mau faaètaètaraa ture haapaòraa i te pae ètaretia e te hau, e na roto i te pororaa e te faaararaa tuutuu òre. (Niel Gunson)

h) Te haafifiraa òhipa i te tau Ètaretia tatorita roma e te Hau tamaru farani (1836-1863):

1- Eita te fifi e haere i te iti, i te mea aita te mau tià no te Ètaretia tatorita roma farani (Caret-Laval) i haamarirau no te haere mai e puhura e e faaàfaro i te 'hairetiraa/hahiraa' reformatio-porotetani. Noa atu a te òpaniraa a te ture fenua e te tiàvaruraa a te faatereraa hau a te Arii vahine Pomare IV, ua vave atoà mai te mau tià hau farani no te faautuà e te faahepo i te hau tamaru farani, o tei turaì i te nunaa Tahiti i roto i te tahi patoìraa e te àroraa manuia òre i te mau area matahiti 1844-1846. (Moerenhout-Pritchard, Jean F. Baré)

2- Ua tae roa ra te haaviraa a te hau farani i te faito, no te faariro i te Ètaretia reformatio-porotetani Lms-Maòhi ei ètaretia fatu-faahou-hia, faanaho-faahou-hia e faature-faahou-hia e te hau tamaru farani. Ua riro a hoì ei raveà haamauraa i te àveià raita farani o tei faatià i te tiàturiraa tiàma o te taata, e tei riro ei ùputa faatiàraa i te Ètaretia tatorita roma e te mau Ètaretia porotetani no Marite (Momoni, Tanito) ia haatumu i Tahiti. (Bruno Saura)

3- Mai teie atu nei, aita e raveà faahou, e haamatau te veà tonu Lms i te parauraa 'porotetani' i pihai iho i te mau parauraa èvaneria, pipiria, peretane, e te faataaraa i te mau tiàraa teretitiano e ètaretia tatorita rau e porotetani rau. I roto ra i te roaraa o te tau, eita e maraa i te farii noa i na parauraa, 'peretane ra e porotetani ia, farani ra e tatorita ia', e titauhia ai i te Totaiete Lms ia ìmi i te mau raveà monoraa a te porotetani farani i te porotetani peretane. (Jean F. Zorn)

i) Te monoraa te Totaiete Smep i te tau òhiparaa a Arbousset e o Atger (1863-1870) :

1- I muri aè noa i te haamauraa i te òhipa Ètaretia tatorita roma i Tahiti, e te tahi aveave ture raita hau tamaru farani-Pomare IV (1842), ua manaò è na na Totaiete Lms-Smep i te parau no te monoraa o te Lms. E tiaì ra i te matahiti 1860 e papu ai e e mana ai te aniraa Totaiete Lms e te Hau Tahiti e tei au mai, i te hau farani e te Totaiete mitionare Smep no Pari. I na ô ai te reo o te feia faatere Smep, 'Mai mutaa iho mai a to te mau Porotetani Teretitiano no Farani manaòraa atu ia òutou i roto i to ratou àau,,,' Ua rahi atoà hoì te tupuraa o te manaò aroha i taati atu ia matou ia òutou na i muri mai i te peeraa te reva o to matou fenua i nià iho i to òutou na,,,' (Thomas Arbousset)

2- Aita aè ra te Totaiete Smep i haamarirau faahou i mua i te aniraa Totaiete Lms e te hinaaro nunaa e te hau Māòhi, i te mea i te matahiti 1863 i tapae ai na òrometua aò Thomas Arbousset-Èmile Atger. Te òhipa rahi i muri aè i te mau fariiraa maoti ra, e tere farerei, e hiòpoà, e faaitoito, e faahau e e faaara i te mau ètaretia Maòhi, o tei huru moè te hiroà e tei huru maimahia te tino, i te rave a te mau tataùraa haafarani, haatatorita e te haamarite. (B.Saura)

3- Te ìmiraa raveà matamua maoti ra, e hoì i nià i te àveià reformatio-porotetani no te haapiiraa e te aòraa i te ètaretia, tae noa atu i te mau arataì e te nunaa taatoà, ma te turamaraa a te parau a te Atua. I na ô ai o Arapute i roto i ta na parau aòraa, 'Mai te mea te parauhia nei tatou e Porotetani, ua tià roa,,,' no te mea, te patoì nei tatou i te mau mea'toà to/ta te taata i hinaaro i te taati mai i nià i te parau a te Atua,,,' (T.Arbusset)

5- Ua tupu faahou atoà te araraa, te itoito e te ètaèta na roto i te mau rururaa òrometua e tiàtono matamua o tei faatiàhia e te hau farani i muri aè i te tahi ôpaniraa maoro. Ua tae roa

atoà i te faatiàraa vetahi fare haapiiraa na te mau tamarii Māōhi atoà, ma te hiò òre i te huru, te tiàraa e te haapaòraa. Nau matahiti noa to teie na tià Smep òhiparaa, teie ra, e haaraa faufaa rahi ta raua i te faaineineraa i te tahua no te mau tià Smep e mono atu ia raua. (T.Arbusset, Bernard Atger)

m)- Te tautooraa a te Totaiete Smep, i te tau hau farani raita tatorita roma(1870-1963):

1- Ua tae mai te mau mono matamua (Viénot, Vernier) e to muri mai no te haapautuutu i te òhipa Lms-Smep matamua, ma te faaite tuutuu òre i te Ètaretia tatorita roma e te mau Ètaretia porotetani Marite i te tiàraa e te faufaaraa no te mau òhipa a te porotetani Europa Farani-Peretane. Ua tae i nià i te faarahiraa raveà e ìte-papu-hia ai e e maramaramahia ai te parau o te Refooromatio-Porotetani, na roto i te neneiraa puta haapiiraa rau. I na ô ai te tahi uiraa e te pahonora a te puta haapiiraa, ' Eere anei te mea ìno te patoì ? E mea maitaì te patoì i te ìno, e e peu mau ia na te feia maitataì mai tahito mai a. E porotetani hoì Eria, ua patoì o ia i te mau peu êê i faaohia i roto i te hau na te Atua i Iteraèra,, E porotetani hoì letu Metia, ua patoì ûàna o ia i te faaahaaha a te mau Faritea,,,' (Prosper Brun-Purune òrometua)

2- *Ua faahaere-faahou-hia hoì te tahi hohoà veà haaàti e faatuàti i te nunaa Porotetani Māōhi, e o tei parauhia te Veà porotetani. Oia hoì, 'to tatou reva èvaneria,, la riro oia ei fare mori,, ei faèhau tiaì,, ei metua tiaì,, ei tauturu tiaì mamoe,, e riro faahou ai teie nei Veà ei faafetiiraa i te mau paroita atoà e te mau taata porotetani,,,' (Veà Porotetani 1921) E tià ia parau e, e riro na te Veà porotetani ei vahi faaìteraa manaò na te veà tono Smep i nià i te mau huru tumu parau atoà no roto mai i te mau tuhaa oraraa poritita, totaiete e te haapaòraa, noa atu e aha te huru o te faatureraa e te faahaparaa a te faatereraa hau farani e te mau ètaretia êê. (Veà porotetani, 1955)*

3- E no te mea te nuu noa atoà ra te tau e te mau raveà faaòhie e te àravahi, ua tamata-atoà-hia i te àpee i te reira no te tauturu i te mau ôpuaraa no te faaineineraa i te nunaa taatoà, te hiò-faahou-raa i te huriraa pipiria, e te raveraa i te tuhaa aroharaa e te turu-utaa (Orofara). Te raveà tumu ra maoti ra, e faaravaì e e haamaitaì noa atu a i te mau fare haapiiraa tamarii (Viénot, Pomare, Taravao, Raiatea). E haamaitaì atoà hoì i te Âua pipi ei mauhaa faaineineraa i te òrometua o tei hiòhia ei taata tiaì-paruru, arataì-faatare e faaamu-faaineine i te nana e te arataì o te ètaretia a te Fatu. Ua tae atoà ia i te tau e haapaòhia ai te vairaa o te Âua na te Tahiti mai te mau matahiti 1890-1900-1927-1950, i muri aè ia Moorea-Tahaa-Raiatea. (Putu Âua pipi no Heremona, J.Hoìòre)

4- *I te tahi aè ra pae, te haapaò-noa-hia ra te àveià Lms no te oraraa faaroo : ia itehia te 'huru taata paieti' e hiòpòà ia na iho, tae noa atu i te hiòpòàraa àmui, ma te faanahora e te*

faatureraa, ia au i te èà : haapii-taui-papetito, haapii-faao ètaretia, euhari-haapaò, huri-taui-hoi. I nenei-roa-hia ai te tahi ture haapaòraa na te ètaretia, te tiàtono e te òrometua, no te haapapu i te mau faaètaètaraa e te mau faautuàraa e tiaì mai ra i te feia hara/hape/haapaò òre. (Ture haapaòraa na te mau Ètaretia Tahiti, 1900)

5- No te mea ua ora atoà te Smep i roto i te faanahoraa no te faufaa e noaa i roto i te oraraa âmui, te taatiraa e te tahoêraa, ua tae atoà i te tau e òhipahia ai te reira no te oraraa ètaretia Maòhi. Te raveà tumu ra maoti ra, ua tae roa te veà tonono Smep i te faaìteraa i te hau farani piri ètaretia tatorita roma e, 'e feia here àià farani mau te mau tià o te Smep, porotetani noa atu a ratou'. (JF. Zorn)

6- *Te àrora tumu ra maoti ra, ia haapapuhia te àveià raita e faataa i te mau ôtià o na faatereraa hau e ètaretia, o tei riro ei àveià no te reformatio-porotetani e no te faatereraa hau repupirita farani (Faaâpiraa faatereraa hau-nunaa farani, 1789). Teie nei, ua turai-roa-hia te reira hiòraa i nià i te tahi mau faaauraa e tapihooraa rau i rotopu i te mau tià o te Smep e to te hau farani. Mai te mea ra e, e pahonohia te hinaaro faatiàma ètaretia o te Smep mai te mea e pahono atoà ratou i te hinaaro haafarani o te hau farani i te mau motu e te mau taata Maòhi, o tei òre a i noaa i te haafarani. (JF. Zorn)*

7- Ua ìte-roa-hia hoì te reira na roto i to ratou faaitoitōraa i te mau maòhi e haere faatiàma ia farani i na tamai rahi e piti. (1914-1918, 1939-1945, René Grand) E tià atoà ia manaòhia e, taua huru raverāa ra te vai ra i roto e i muri anei i te faaineineraa i te arataìraa taata Maòhi i te Ètaretia porotetani maòhi i roto i te tau âpi. I noaa ai te mau faatureraa âpi e faa-huru-tiàma i te mau ètaretia/paroita porotetani maòhi no Tahiti-Moorea (Ture 1884), e no te mau toeà motu Raro matai, Tuhaa pae Nuuhiva-Tuamotu i muri mai (Ture 1927). Ia tià hoì ia ratou ia feruri e ia faanaho i te oraraa ètaretia i roto ia na iho, ma te ara ra eiaha e faào atu i roto i te oraraa fenua/poritita. Tae noa atu hoì i te tau haapapuraa ture tumu matamua ia au i te iòa Eepf (Ture 1963), o tei faaàano a i te tiàmaraa ètaretia i te mata-ara-raa i nià i te oraraa faaroo e nunaa. (Ture tumu, J.Hoiòre)

8- *Te hopeàraa atoà o teie raverāa maoti ra, ua tae roa i te maitihia vetahi tià òrometua Smep (Viénot, Ahnne, Vernier), no te tià atu i roto i te faatereraa hau no Oteania farani. Ia tae i te tahi tau, ua riro roa ei tumu haapeàpeàraa i rotopu i te feia i te piri hau farani e te feia titau i te faatiàmaraa faatereraa fenua, i te matahiti uiuiraa manaò (1958), 'E faaea farani anei : E, aore ra Eita'. (Saura, Vernier, Pouvanaa) UA riro te reira, mai te tahi o te mau tumu i matara mai ai te Ètaretia Teretitiano e te Ètaretia Tiàma mai roto mai i te Ètaretia Porotetani Maòhi, i te mau area matahiti 1950. (B.Saura)*

9- Te mea ra, ua tae atoà i te tau e ite ai te Smep e, e faaineine i te arataïraa taata porotetani Maòhi i te Ètaretia i faanaho-âmui-hia fatata a tahi hanere matahiti te maoro. Koringo raua o Raapoto tei haamata i te amo vetahi hopoià (mono peretiteni e papaï parau rahi), hou a tupu ai te pupu-hope-roa-raa i te faatereraa i roto i te rima o te mau Maòhi. I pihai iho ra i te manaònaòraa i te arataïraa, ua hiò-faahou-hia te iò o te Ètaretia. Inaha, i muri aè vetahi feruriraa, ua monohia te parauraa 'porotetani maòhi' e te parauraa 'èvaneria no porinetia farani'. No te àpee anei i te mau tauraa na te ara (Kanaki-Afirita 1960), e no te haapapu faahou anei e, te tumu i tupu ai te òhipa reformatio-porotetani, no te èvaneria ia. Te èvanerira e porohia ra i te tahi vahi e i te hoê tau e parauhia ra o Porinetia farani. (Journal des Missions Evangéliques 1962-1963, Tihiri Lucas)

Ua oti i te hiò-faahou-hia i te 5 no Eperera 2006 i te Âua pipi heremona, Faiere-Papeete

Taoàhere Òrometua.

TE PARAU O TE REFOROMATIO-POROTETANI I TE TAU O TE ÒTĀRĒTIA EPPF-EPM

I muri aè i te hiòraa vètahi parau rarahi no te tau arataìraa òhipa a nā Totaiete mitionare porotetani papaâ (peretāne/Lms, farāni/Smep), mea tiā ia ômuia i te tuhaa toru no te haamanaò e, i roto i te tereraa o te tau, ua faahiroà nā Totaiete mitionare i te parau o te òhipa Reforomātio-Porotetani i rotopū i te nūnaa Māòhi.

I te hoê tau haapūairaa i te mau faatiāmāraa faatereraa hau e òtārētia nā te ao nei, ua ìte-atoà-hia te taata porotetani Māòhi ei arataì i te Eepf, mā te haapāpūhia i roto i ta na ture tumu, 'Te Eepf, e mero ia no te Òtārētia tātōa,, Te auraro nei te Eepf i te mana hau ê o te Parau a te Atua,,,'.

I te tau no te peretiteni Tāmuera a Raapoto, e tano e parau ua pāpū te mau tūātira a òitumene Pcc/Patitifa, Cevaa/Europa, Coe/Ao, e ua tauturu atoà i te faatupuraa vètahi faaāpiraa i roto i te oraraa faaroo o te Eepf. E te hoê o te mau parau arataì i te òtārētia māoti rā, te feruriraa i niā i te 'tauātira a èvaneria e hiroà'.

Ua faaòhipahia te reira i mua i te parau no te hiòraa e te faanahoraa Eepf i te ôroà Èuhari e te Fare pure. I te mea ua monohia e te haapāpūraa papetitō tiāmā, te tuhaa faa-ō-raa, huriraa e aòraa i te òtārētia, e ua haamatahia te paturaa Fare pure nainai e tiā ia tītau i te taata atoà i mua i te Èuhari, te Tatauro e te Parau a te Atua.

I te tau no te Peretiteni Marurāi a Òtia, e tano e parau ua haapūai-faahou-hia te mau paturaa Fare pure rarahi (Piraè, Pāòfai, Punaauia, Taunoa), mā te haapae vètahi tuhaa matara no te hiroà faaroo o te tau o Raapoto. I te mea, ua haafaufaa-faahou-hia te tahi tuhaa no te hiroà faataa/āua no te Mara e tupuna Māòhi.

A taa atu ai te parau e, te rautī-tāmau-hia ra nā te ara e nā te āiā te mau feruriraa i niā i te 'tauātira a èvaneria e hiroà', o tei tūrai i te mau rautī Cevaa i niā i te parau arataì 'te èvaneria tātōa i te taata i roto i to na tātōaraa', e te mau rautī Pcc-Ptc i niā i te parau arataì o te Atua, te Metia e te Èuhari i roto i te 'tāpaò no te Haari'.

I te tau o te Peretiteni Teraì a Lhōrai, e tano e parau ua haapūai-roa-hia te òhipa rautīraa Pipiria i faahaerehia e te Cevaa-Pcc-Ptc. E ua tae atoà ra i te tau no te arataìraa a nā rautī Māòhi, Remuna a Tufariua e o Turo a Raapoto, o tei haa āmui e te tahi mau tiā tomite i tītau-hia no te faaineineraa.

Teie nei, mai te peu te tītaura a te Ture Tumu Eepf, 'ia pārahi tāmau ia o ia i raro aè i te mana o to na Fatu ia au i te fāira a faaroo a te mau tiā o te Reforomātio'. Te vai ra ia te tahi 'nuu-māite-raa atu i te reira paparaa, no te haapūai i niā i te māòhiraa e hinaarohia ra e haafaufaa i roto i te oraraa faaroo'.

I te tau o te Peretiteni Taarii a Mara e a, i muri aè vètahi feruriraa, ua rave te ARA i te iòa Epm no te hinaaro, 1- ia ìtehia te fāira a faaroo Reforomātio-Porotetani, 2- e ia ìtehia te hiroà Māòhi ei horoà na te Atua'.

No reira, i mua i teie mau hiòraa, mea nā hea ta teie mau tāuiraa, tūramaraa i te mau feruriraa i niā i te parau o te Hiroà Reforomātio-Porotetani e te Hiroà Tumu Māòhi ?

TE EEPF-EPM E TE HIROÀ REFOROMATIO-POROTETANI I TE ÀIÀ PORINETIA FARANI

a) Te haamanaòraa i te arataìraa tumu no te faatereraa tiàmā o te Ètārētia Eepf, 1963 :

1- I te hepetoma no te haapapuraa i to te Eepf faatereraa ia na iho, ua faaite maite te mau tià Smep e to te hau farani, i to te Ètaretia matararaa mai roto mai i to raua mana faatere i matauhia. E no te mea, i roto i te tereraa oo te tau, ua faahiroà na Totaiete mitionare Lms-Smep i te parau o te òhipa Reforomatio-Porotetani i rotopu i te Nunaa Maòhi, e ia au i taua niu ra, te haamanaòhia ra i te mau arataì e te ètaretia Maòhi taatoà, eita te Ètaretia e haere aè i rapae i te mana faatere no te Parau a te Atua e no to na Fatu, 'Eiaha te hoè ètaretia tei faatere ia na iho e manaò e, o ia anaè ra te faatere i to na oraraa,,, Tei raro aè hau atu ra o ia i te mana o te parau a te Atua, tae noa atu i te mana o te Fatu letu'. (Henri Vernier, J.Hoiòre). E te faaite atoà ra hoì te Ture tumu ètaretia i te faufaaraa no te hiòraa Reforomatio i te mea, 'te auraro nei te Eepf i te mana hau è no te Parau a te Atua,,, faaitehia i roto i te mau Fairaa faaroo no te Reforomatio'. (Ture tumu Eepf)

2- *Ua arataì atoà ra te mau tià i teie hiòraa i nià i to na tuàtiraa e te parau no te tiàraa mata ara o te Ètaretia, o ta te tià hau farani iho i haapapu na, 'la àpee-maite-hia te tupuraa no te ôpuaraa farani,,, no te mea tei raro aè atoà te reira i te mata-ara-raa a te Eepf,,,'. Te mata-ara-raa Ètaretia, o te tahi atoà hoì tuhaa tumu i faarahia i roto i te ture tumu, i te mea 'te hinaaro nei te Eepf ia riro o ia ei tiaì mata ara i mua i te mau parau atoà o te faaino i to na tiàraa nunaa e to na tiàraa faaroo i te mau tau i mua.'* (Ture tumu Eepf, H.Vernier J.Hoiòre)

3- E paèpaè-atoà-hia ra teie faatereraa e teie mata-ara-raa e te Ètaretia tumu tahi, na roto i to te Eepf taatiraahia i te mau faanahoraa Òitumene no te mau Ètaretia porotetani no te Ao/Coe, no te mau Ètaretia porotetani no te tau Lms-Smep/Cevaa, e no te mau Ètaretia porotetani no te Moana rahi/Pcc. Ua tauturu te mau arataìraa taatiraa òitumene i te haaferuri e te faaâpi vetahi tuhaa o te hiòraa e te faanahoraa oraraa o te ètaretia e to te totaiete/hau-nunaa taatoà i matau-noa-hia mai na. E te hoè o te mau parau arataì i te Ètaretia maoti ra, te parau no te 'tauàtiraa o te Èvaneria ora e te Hiroà tumu', aore ra, te ora àpipitiraa ma te Hiroà o te nunaa e te Èvaneria a te Atua. Te itehia ra e, te àpee ra teie mau nuuraa òhipa i te mau pororaa faatiàmaraa taata e nunaa na te mau taatiraa paruru turaraa taata, na te mau taatiraa Ètaretia e na te taatiraa Hau/ONU, o tei ûàna roa mai i muri aè i na tamaì rahi i rotopu i te mau hau teretitiano no Europa e no te Ao nei. (JF.Zorn, J.Hoiòre)

e) Te tuhaa mata-ara-raa a te Eepf i te oraraa Òtaretia iho, (1963-2005) :

1- Ia tutonuhia i nià i te oraraa Eepf i te tau no te Peretiteni Tamuera a Raapoto (1963-1976), e tano e parau ua manaònaò-rahi-hia i mua i te hiroà o te Òtaretia èvaneria, no roto mai i te tautooraa reformatio-porotetani e te òhiparaa a te mau tià Lms-Smep i te àià Maòhi. I òre ai e faaea te mau feruriraa e te mau faaotiraa no te faaâpi i te mau hiòraa e te mau faanahoraa. Te tahi hiòraa maoti ra, ua haamaitaìhia te papa arataì i te haamoriraa, na roto i te huriraa i ta te Òtaretia reformatio no farani, e ua faataa-roa-hia hoì te tahi papa haamori no te tapati reformatio o te àvaè novema. Te manaò tumu ra mai tei faarahia na, 'Ia riro teie nei rituria ei rituria tei au i te manaò e te faaroo o te Òtaretia i teie tau. Ia hanahana te Atua.' (Rituria-Papa haamoriraa, 1983)

2- Ua faa-tutonu-atoà-hia te hiò-faahou-raa i nià i te hiòraa taata porotetani i na ôroà tumu a te Fatu, ma te haamanaòhia te faufaa no te fatu-faahou-raa te Fatu i te reira, e ia iti mai te mau faaotiraa e faanahoraa mana a te Òtaretia e te feia arataì o te paroita mai te òrometua e te âpooraa tiàtono. Mea faufaa atoà ra ia tuu i te taata hara e te paieti i mua i to na hinaaro e ta na faaotiraa e pahono i ta te Fatu iho o te ôroà titau-manihini-raa, e ta te Varua maitai iho haafanau-faahou-raa. (Tamuera Raapoto, Taarii Maraee, Eepf-ARA)

3- No reira, ua faaòrehia te tuhaa faaoraa, huriraa e aòraa taata o te pupu òtaretia no te èà/àveia Lms-Smep, e ua faaravaìhia i te parau no te haapapuraa papetito o te taureàrèa e te taata paari i papetito-è-hia na, e te 'papetitoraa taata paari' no te feia i òre a i papetitohia. Ua rava-âmui-hia ra teie faaâpiraa e te manaò faatano i te mau paturaa e te mau faanahoraa i roto i te fare pure. Oia hoì, ia nainaì mai a te mau hamaniraa fare pure, àrèa i roto ra, ia faahoìhia ia te àiraa maa ôroà e te tatauro i mua e i ropu, ia faanuuhia te purupeti i te tahi aè hiti e ia faaòrehia te âua i mua. Eere ra te reira faaâpiraa no te faaiti i te parau no te faufaaraa o te faaineinera e te tittauraa i te tahi taata, tae noa atu te faaturaraa i te tiàmaraa o te taata i mua i te parau no te haamoriraa e na ôroà. (T.Raapoto, T.Maraee, Rituria 1983)

4- E tià atoà ra ia haapapu e, a taa atu ai vetahi aveave e toe nei i roto i tera e tera vahi, ua riro atoà teie taahiraa matamua ei raveà haaparuparu i te ture haapaòraa tei aahia i te tau o te Lms-Smep. Na roto hoì i taua raveà ra, ua hinaarohia e paruru i te paietiraa rapae o te taata faaroo na roto i te mau faaètaètaraa e te mau faautuàraa eita e noaa ia tatau. Eita atoà ra te Varua no te haamaitairaa e faaea i te uiui e te haaferurio i nià i te mau ture e te mau faaheporaa o te riro i te tinai òhie noa i te mau hinaaro e te mau manaò o te taata faaroo. (Bernard Thorogood, Ture tumu Eepf 1963, T.Raapoto)

5- I te pae no te mau haapiiraa tumu a te Ètaretia, e mau faaâpiraa tei ravehia i nià i te mau haapiiraa a te tamarii haapiiraa tapati, ta te Ui-âpi, ta te Paroita, e ta te Tiàtono e te Haapii èvaneria. Teie ra, ua vai noa mai a te aratairaa haapiiraa no te mau tau Lms-Smep, e tei faataahia na te feia 'Ìmi manaò e hinaaro e haapapu i te papetitoraa'. Inaha, tei roto a te mau parau rarahi o te Ètaretia e te Reforomatio-Porotetani, tae noa atoà atu ra i te mau parau huru faariàrià no te haavaraa e te faautuàraa pohe mure òre o te feia faaroo òre ia letu-Metia. (Haapiiraa faaroo èvaneria, 1946-1981)

6- *Ia tutonuhia te tau o te Peretiteni Marurà i Utia (1976-1987), e tano e parau ua haapuai-faahou-hia te mau paturaa fare pure rarahi (Piraè, Paòfai, Punaauia, Taunoa), ma te haapae-atoà-hia vetahi tuhaa i haa-matara-hia i te tau o T.Raapoto. I te mea, ua haafaufaa-faahou-hia te tahi tuhaa no te hiroà marae tupuna Maòhi no te àuaraa, ia taa to mua i to muri, e ia taa to nià i to raro. Areà ra, te te rauti-tamau-hia ra na te ara e na te àià te mau feruriraa i nià i te 'tauàtiraa Èvaneria e te Hiroà'. Ua turai atoà te reira i te mau rauti Cevaa ia faahaere i te parau aratai, 'te Èvaneria taatoà i te taata i roto i to na taatoàraa', e te mau rauti Pcc-Ptc ia faahaere i te mau parau o te Atua, te Metia, te Varua e te Euhari i roto i te 'tapaò Patitifa e Maòhi no te Haari'. (Veà porotetani, T.Maraea, J.Hoiòre)*

7- I te tau no te Peretiteni Teraì a lhorai (1987-2004), e tià ia haapapu i te tahi a 'araraa ètaretia èvaneria' i te hoè tau e, te puai noa atu ra te mau ôpape haapiiraa e faanahoraa rau, e te pororaa i te turaraa o te taata e to na tiàmaraa. Ua faatupu atoà hoì te reira i te mau haaferuriraa e te mau faaâpiraa i te tahi mau hiòraa matauhia no te hiroà faaroo Porotetani e te hiroà tumu Maòhi o te Eepf. I te pae hiroà Porotetani, mai te mea ua haamanaò-tamau-hia na te parau o te Reforomatio i te mau matahiti atoà na roto i te aòraa no te Veà òrometua. Aita atoà te Veà porotetani i haamarirau i te rave faahou i taua tuhaa ra na na, na roto i te faataaraa i te tuhaa tuatapaparaa e tauàparaaraa i nià i te 'Niu o te hiroà faaroo porotetani. (Veà porotetani, 1990-2002)

8- *I te pae no te hiroà tumu Maòhi, i muri aè i te mau faaineineraa e te mau farereiraa òitumene (Pcc-Cevaa), ua tae atoà i te tau no te aratairaa a na rauti Maòhi, Remuna a Tufariua e o Turo a Raapoto. E ua turai-roa-hia te mau rauti haapiiraa pipiria a te rururaa òrometua Eepf ia hiò faahou i te tahi huru rautiraa i te parau a te Atua, o te haafaufaa maite atu a i te parau o te iho/hiroà tumu o te nunaa Maòhi i pihai iho i te mau hiòraa pipiria, ètaretia e totaiete rau o teie tau. 'E i roto i te taura ta tatou e ôpua nei i te firi faahou, eiaha ia moèhia te tahi fenu hiroà maòhi no te haapaari maitai ia na. Ia riro atoà te iho tumu maòhi ei taoà horoà na te Maòhi i te Atua,,,' Eiaha roa atu te reira ia riro faahou mai te tahi mea haama,,,' (Te rautiraa i te parau a te Atua e te iho tumu maòhi, 1988)*

9- I mua i te mau tautooraa faaineineraa taata Maòhi o te Eepf no te aratai i te ètaretia e ta na mau òhipa, te ani noa ra te Tomite rauti pipiria ia haapaòhia te reira e tià ai. I roto i te roaraa tau, ua turaì-roa-hia ta na mau haaraa i nià i te tuhaa heheuraa i te auraa o te parau/taò e te hiò-raa-hia te reo 'ei fauraò no te ìte e te paari no te hoè nunaa'. Ma te haamanaò i te àveià Reforomatio-Porotetani, 'No reira ratou (maru-metia) i huri ai i te Pipiria i roto i te reo e rave rahi e òhu aè teie nei ao. Ua hinaaro teie mau rauti (maru-metia) ia faarohia te reo o to ratou Atua e te mau huru taata atoà.' Hau atu, ua faaau-roa-hia te reo, te fenua e te hiroà i te èà/raveà no te hoìraa i te ora no te oraraa i horoà-ê-hia na i te tupuna Maòhi e te tumu nui/mau o te ora, te Atua. Teie nei, mai te peu te titauraa a te Ture tumu Eepf, 'ia parahi tamau ia o ia i raro aè i te mana o to na Fatu ia au i te fairaa faaroo a te mau tià o te Reforomatio'. Ia hiòhia ra, te vai ra te tahi nuu-maite-raa atu i te reira paparaa, no te haapuai i nià i te maòhiraa e hinaarohia ra e haafauaa i roto i te oraraa faaroo. (Tomite rauti pipiria a te Eepf, 1988-2005)

10- I te tau o te Peretiteni Taarii a Maraea (2003-2005), te tahi paha hoturaa no teie haa maoti ra, e au ra no te haapapu maite i te tiàraa/òhipa porotetani o te Ètaretia, ta na mau Tuhaa-paroita e ta na mau Ámaa òhipa-tomite, e tià ia haafauaa-faahou i te parauraa 'Ètaretia porotetani maòhi'. E au ra, eita e 'porotetani maitai' faahou i te parauraa Eepf no te ètaretia, e faahoi mai ra i te parauraa 'porotetani', e tià maite atoà ai te mau aveave parauraa i toetoe mai no te tau Smep (Veà porotetani, Fare haapiiraa porotetani, etva). No reira, i te ARA o te matahiti 2004, ua haapaehia te iòà EEPF, no te faahoi mai i te parauraa e te iòà EPM i faaòhipahia na i te tau 1927-1962, e no to na hinaaro tumu ia ìte-âpipiti-hia te fairaa faaroo Reforomatio e te hiroà tumu Maòhi i roto i te Ètaretia. (T.Maraea)

11- Teie ra, aita vetahi pae taata o te ètaretia e te totaiete i maramarama roa e i farii roa i taua òhipa ra. I te F.T.O i mairi (2003-2004), ua ìtehia te tahi taupupu o te òrometua i mua i te parau o 'te ètaretia, te porotetani e te maòhi', o te tiàturihia ra ua aahia e e araa te reira mai te tau mai o na Totaiete pororaa èvaneria Lms-Smep, e tae roa mai i te tau o te Eepf e to na mau tuàtiraa òitumene. I mua atoà hoì i te mau tautooraa òhipa òitumene (i te àià e te ara), ua hinaaro te mau aratai Eepf ia matara maite i nià i te tiàraa porotetani (niu reforomatio-porotetani o te Eepf-Epm), hou a haere ai i roto i te âmui-tahi-raa o te mau ètaretia i roto i te rauraa. I te AF-Me-05, ua (haa)manaòhia e mea tià ia haapii maite i te mau uì taata atoà i te parau o te niu (èvaneria, teretitiano, reforomatio) o te ètaretia porotetani maòhi. (Tomite FTO, 2005)

f) Te tuhaa mata-ara-raa a te Eepf i nià i te oraraa taata e nunaa taatoà. (1963-2005) :

1- Eita e òre i te tau o te Totaiete Smep, ua tauturu to Viénot-Ahne-Vernier ma tiàraa atu i roto i te faatereraa fenua, i te tuhaa mata-ara-raa e te arairaa i nià vetahi òhipa haafifi i ôpuahia na e te hau farani e te totaiete oteania-porinetia (Fare àrerea, Hooraa àva, Casino, Ratere, etva). E òre noa atu a e tià roa i roto i te faatereraa hau, mai ia Jean Adnet òrometua o tei faaite i to na manaò patoì i te ôpuaraa tamatamataraa paura àtomi, o tei riro na ei tumu haaviraa na te hau farani ia na. Taa ê noa atu ai teie mau hiòraa, aita te mau arataì Eepf i ineine ôhie i te faaea i nià i te tiàraa mata ara i mua i te mau faanahoraa e te mau òhipa fifi e faao-noa-hia ra i roto i te fenua e te oraraa taata/nunaa.

2- I te tau o te Peretiteni Tamuera a Raapotoo (1963-1976), mai te mea ua tamata te Eepf i te hiò i roto i te oraraa poritita o te nunaa, no te faaitoito anei i te mau tiàtono i te tomo i roto i te mau faatereraa vaamataèinaa, òire e to te fenua taatoà. I roto anei i tera manaò eiaha ia vaiho-noa-hia e na te mau taata anaè o te mau ètaretia êê e arataì i te oraraa àmui. E mea pinepine ra, e tuhaa faahau ta te Eepf i te mau peàpeà hau òre e rave rau aè nei i rotopu i te mau arataì e te mau pupu poritita, e aita e moèhia ra te matahiti e te àvaè i pohe roa ai o T.Raapoto i nià i to na èa no te haere e rave i taua tuhaa ra.

3- I te tau o te Peretiteni Marurà i Utia (1976-1987), i muri aè i te mau farereiraa e te mau faaotiraa òitumene e rave rahi (Pcc-Cevaa-Coe), ua faaara e ua faaitoito faahou te reira i te Eepf ia faaite i to na mau manaò farii e patoì i nià i te mau òhipa e ôpuahia ra e e tupu ra i roto i te oraraa o te taata/nunaa e te rahu taatoà. Mai ta Verenie (Henri) i papaì na, 'puai noa mai te vero', eita e tià faahou i te AF-ARA a te Eepf ia ôtohe e ia faaea mamu noa i mua i te mau ôpuaraa e te mau òhipa atoà a na faatereraa hau (Maòhi, Farani), e faahaere noa atu i tera e tera matahiti, e i tera e tera vahi. (Eepf-ARA, Veà porotetani, 1980-1987)

4- Te patoìraa i te tamatamataraa àtomi i Moruroa tei riro ei parau tei faaàueue i te fenua i te matahiti 1982. I faaroo-atoà-hia ai vetahi reo haamanaò e haavi, ia faaea noa te Eepf i nià i to na ôtià/tiàraa, i te haapaò-noa-raa i te varua, àrèa te tino, na te hau ia. I ite-roa-hia ai te taatiraa a vetahi taata porotetani (Èa porotetani : Degage-Teaì-Langomzino-Taufa etva, 1979), no te haamanaò e te paruru i te tahi hiòraa porotetani mamu e te faatura noa i te mau haaviraa hau farani no te tau Smep, 'Eere te poritita i ta te ètaretia, e no te maitaì o Porinetia ànanahi, mea maitaì aè ia vai noa o farani ei hau metua,,,' (B.Saura, H.Vernier, Dépêche 1970-1980)

5- I te tau o te Peretiteni Teraì a lhoraì (1987-2003), ua haere te mau haaferuriraa e te mau patoìraa a te Eepf i te ûànaraa i mua i te ôpuaraa e te mau òhipa e riro i te haafifi aore

ra e haafifi ra i te oraraa o te nunaa Maòhi e Porinetia taatoà i teie tau e te tau âmuri atu. Te riro ra te faufaa no te âmui-tahi-maite-raa, te rautiraa e feruriraa pipiria e te mana no te parau a te Atua ei rama turama e ei turu tootoo no te faatae i te ARA-Eepf i nià i te mau faaararaa tuutuu òre i te mau aratai e te nunaa taatoà. I te titauraa ia aupuru maite a i te ea o te taata e te ea o te fenua e te moana e to raua mau î atoà. (Huiraa popo i Moorea, heruraa repo i Mataiva, hooraa fenua etva) I te titauraa ia aupuru maite a i te hiroà tumu o te nunaa Maòhi o tei faaruru i te mau tute-ê-raa a te hiroà tumu farani e te mau tataùraa a te mau hiroà tumu Papaâ, Atia etva. (Reo, tatau, tuàro, heiva etva)

6- Aita atoà hoì vetahi fenua-tuhaa (Tuhaa 3-Moorea) i haamarirau i te haāmau i te tomite paruru fenua i pihai iho vetahi mau taatiraa e rave atoà ra i ta ratou tuhāa (Ia ora te natura etva). Eita atoà o ia e fifi i te haāmau i te turu aore ra i te faatiā roa vetahi taatiraa paruru e tuatapapa fifi o te fenua e te nunaa taatoà (Hiti tau, Moruroa e tatou). E au atoà atu ra e, no te haapautuutu i ta na mau patoìraa/àrōraa, a aore ra, no te haamanuia maite i ta na iho poritita, ua ìte aè ra te Eepf i te faufaa ia haamaiti i to na feia tiāraa/toroà (òrometua, tiàtono, poro èvaneria) i ta ratou vahi taviniraa, i te pae poritita anei aore ra i te pae ètaretia. (Eepf-ARA, Veà porotetani etva, 1990-2003)

7- I te tau o te Peretiteni Taarii a Maraea (2003-2005), tei nià noa te Eepf i taua àveià ra. Hau atu, ua tià i te AF-ARA-Eepf 2004 i te haamanaò i te tahi àveià raita tià aè i te mau aratai fenua i maìti-âpi-hia, i te manaòraa e te tuuraa ratou i te Tatauro teretitiano i roto i te fare âpoora rahi o te nunaa Porinetia. Te tumu, mea tià ia tauàhia te rauraa o te nunaa i te pae no te huru o te mau taata e te pae no te huru o te mau haapaòraa e te mau ètaretia teretitaiano, o te tià ia faaturahia mai ta te hiòraa reformatio-porotetani e turama noa ra. (Rata haaàti Epm-ARA 2004)

8- Taua mau mea ra, ei tapaò anaè no te oraraa/haapaòraa te ètaretia i te tuhāa faufaa no te feruri, no te mata ara e no te faaite tamau i ta na àpeeraa e ta na tautururaa i te mau tiàturiraa, te mau feruriraa, te mau haapiiraa e te mau òhipa e tupu ra i roto ia na iho e i roto i te totaïete taatoà i te àià e i te ara. Te tahi fa papu no teie mau tautooraa maoti ra, te haamanaò-tamau-raa e te haapapu-maite-raa i te niu (èvaneria, teretitiano, reformatio) o te ètaretia porotetani maòhi e ta na hopoià tumu i te vahi i reira o ia i te oraraa e te taviniraa ma te faaroo...

Ua oti i te hiò-faahou-hia i te 5 no Eperera 2006 i te Âua pipi heremona, Faiere-Papeete

Taoàhere Òrometua